

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Zuzana U h d e

**Feministická rekonstrukce
kritického konceptu péče
Emancipace žen a globální spravedlnost**

**Feminist Reconstruction of
a Critical Concept of Care
Emancipation of Women and Global Justice**

Disertační práce

Sociologie

vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

2011

Prohlášení o původnosti práce

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. srpna 2011

.....

Ráda bych poděkovala kolegyním z oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR za přátelské prostředí a odbornou spolupráci a dr. Marii Čermákové také za institucionální podporu v průběhu mého doktorského studia. Rovněž bych ráda poděkovala dr. Markovi Hrubcovi za kritické komentáře a inspirativní diskuze. Za vstřícný přístup a cenné podněty děkuji svému školiteli doc. Jiřímu Šubrtovi.

Feministická rekonstrukce kritického konceptu péče

Emancipace žen a globální spravedlnost

Obsah

Úvod	6
1 Emancipace žen prizmatem konceptu péče	13
1.1 Historická východiska feministické teorie péče	15
1.2 Feministická etika péče: Virginia Held a Joan Tronto	22
1.3 Kritická teorie péče: Iris M. Young	37
2 Vztahy péče v pozdně moderních společnostech	53
2.1 Deformovaná emancipace	55
2.2 Problém komodifikace péče	68
2.3 Transnacionální praktiky péče	76
2.4 Kritika instituce nájemní domácí péče	88
3 Kritický koncept péče a globální spravedlnost	108
3.1 Dialektika mikropolitiky každodenního života a makropolitiky globálního kapitalismu	111
3.2 Feministická teorie péče v globálním kontextu	119
3.3 Emancipace žen a globální odpovědnost	130
Závěr	139
Literatura	148
Abstrakt	159
Abstract	160

Úvod

Ačkoliv feminismus jako intelektuální hnutí má dlouhou historii, která sahá přinejmenším do doby osvícenství, feministické myšlení patří v akademickém kontextu v sociálních vědách k mladším proudům. Jako akademický proud se feminismus postupně etabloval v druhé polovině 20. století. Do sociologie přinesl řadu nových pojmů a poukázal na otázky, které byly v hlavní linii sociologické teorie i empirického výzkumu přehlíženy. Feministická teorie mimo jiné zavedla do sociálněvědného pojmového aparátu koncept péče, který je dnes etablován zejména v oblastech sociologie, morální a politické teorie nebo sociální politiky.

V předkládané disertační práci usiluji o feministickou rekonstrukci konceptu péče ve světle globalizačních procesů a proměn pozdně moderních společností. Termínem re-konstrukce odkazuji na interpretaci stávajících přístupů a jejich nahlédnutí z jiné perspektivy, která obohacuje vhled těchto přístupů a umožňuje artikulaci reflektované sociální kritiky. Moje perspektiva je feministická, přičemž na praxi péče se dívám z hlediska sociálně zneuznaných aktérek globalizačních procesů. Feministické diskuze ohledně definice, významu a analytické síly konceptu péče se donedávna pohybovaly téměř výhradně v národní či mikrosociální rovině, reflexe globalizace jako určující sociální dynamiky současnosti dnes ovšem představuje nastupující výzkumný rámec zkoumání vztahů péče. Protože se jedná o relativně nový pohled, teoretické přístupy, které jednotlivé autorky a autoři formulují, jsou stále ve fázi svého zrodu a precizace. V práci bych ráda rozpracovala přístup, který objasňuje a systematizuje jednotlivé dílčí rozborů, doplňuje chybějící pojmový aparát a kritické argumenty a v komparativní a kritické perspektivě zasazuje rozvíjející se feministickou teorii péče do globálního kontextu.

Výchozím bodem analýzy je kontext západní pozdně moderní společnosti, který konfrontuji s globalizačními tendencemi a narůstajícím globálním propojením

sociálních vztahů. Nepracuji zde tudíž se starším vymezením společnosti v rámci národních států, které stále ještě v sociologii u nás převládá. Z tohoto důvodu se také nezabývám specificky českým kontextem, nýbrž sleduji celkové společenské souvislosti a procesy éry globalizace. Přestože historická zkušenost před rokem 1989 významně ovlivnila vývoj genderových vztahů v České republice, stejně zásadní se z dnešního pohledu jeví i vývoj v 90. letech 20. století a na počátku 21. století, který v podstatných rysech kopíroval západní evropské státy a USA. Po diskuzi rámované vztahem Západ versus Východ, která byla v 90. letech důležitou součástí reflexe rozpadu bipolárního rozdělení světa, se dnes objevují nové otázky zásadní pro pochopení současné genderové dynamiky v kontextu vývoje globálního společenského řádu. Analyticky nosnou otázkou současné feministické teorie, jak ukáži v této práci, je otázka po vnitřních souvislostech boje za emancipaci žen s určujícími globálními mocenskými strukturami. Konkrétně v předkládané práci sleduji následující výzkumné otázky: Jak a proč dochází k deformaci emancipace žen? Jak je možné artikulovat kritiku jednotlivých aspektů tohoto procesu? V návaznosti na toto kritické poznání se ptám, jaké místo má kritický koncept péče v úvahách o globální spravedlnosti?

Ve svém výzkumu vycházím z kritické teorie společnosti, jejíž interdisciplinární program formulovali ve 30. letech Max Horkheimer a Herbert Marcuse (Horkheimer 2001, Horkheimer, Marcuse 2003). Kritickou teorii vymezili proti pseudoobjektivisticky pojaté teorii i proti empiricismu. Zatímco údajně objektivistická tradiční teorie podle nich předstírá výklad objektivních daností, čímž zastírá a potvrzuje stávající mocenské struktury, empiricismus popisuje nahodile a separovaně jednotlivé jevy bez možnosti odkrýt vnitřní souvislosti společenských procesů. Kritická teorie je naproti tomu dějinně a materiálně zakotvenou reflexí protestu potlačovaných a přehlížených skupin proti nespravedlnosti. Jejím subjektem jsou aktéři v konkrétních skupinových vztazích a společenském kontextu. Kritická teorie zaujímá postoj ke skutečnosti rovněž v jejím celku a identifikuje fragmenty pozitivních norem přítomných ve skutečnosti. Slovy Marcuseho si kritická teorie „své cíle stanoví

vždy jen na základě existujících tendencí společenského procesu“, Marcuse dále pokračuje s vyjádřením, že „její konstitutivní pojmy ještě obsahují zbytky abstraktnosti potud, že skutečnost, k níž směřuje, není ještě dána“ (Horkheimer, Marcuse 2003: 629, 635). Kritická teorie je prakticky orientovaná, slovy Horkheimera, kritická teorie „je neoddělitelným momentem dějinného úsilí vytvořit takový svět, který naplňuje lidské potřeby a schopnosti“ (Horkheimer, Marcuse 2003: 618). Inovací kritické teorie bylo také propojení politické ekonomie s kulturními, společenskými a psychologickými rozborů v interdisciplinárním výzkumu.

Marek Hrubec v aktualizovaném čtení těchto dvou a dalších autorů kritické teorie formuluje založení kritické teorie a její metodologii interní kritiky na základě tří momentů: kritiky, deskripce (resp. vysvětlení) a normativity, které ukazuje v jejich vzájemném vztahu (Hrubec 2003, 2011).¹ Hrubec uvádí, že „[d]ialektický pohyb, od odmítnutí teze antitezí přes uchování určitého kladného obsahu tohoto aktu až k tezi na vyšší rovině, tj. k syntezě, má svoji paralelu ve vztahu mezi třemi momenty kritické teorie – kritikou (odmítáním nežádoucí reality a s ní spjatého afirmativního přístupu), deskripcí (popisem uchovaných žádoucích složek) a normativitou (preskripcí žádoucího)“ (Hrubec 2003: 599). Kritická teorie by podle něj měla rozvinout všechny tři momenty: kritiku, vysvětlení a normativitu. Metodologické zakotvení v těchto třech momentech z kritické teorie vylučuje spekulativní úvahy a poskytuje jí interní legitimitu, aniž by upadla do relativismu.

V předkládané práci reflektuji zmíněnou metodologii kritické teorie. Nejprve se zaměřuji na výklad teoretických východisek svých dalších rozborů prostřednictvím kritické rekonstrukce závěrů určujících přístupů feministické teorie péče, které směřovaly k vysvětlení pozitivních norem a fragmentů skutečnosti přítomných v praxi

¹ Hrubec ukazuje, že forma výkladu „deskripce“ neboli „vysvětlení“ může být provázána s „kritikou“, kdy se jedná o „kritické vysvětlení“, nebo s „normativitou“, kdy se jedná o „normativní vysvětlení“, forma výkladu „kritiky“ může být provázána s „vysvětlením“, kdy se jedná o „vysvětlující kritiku“, nebo s „normativitou“, kdy se jedná o „normativní kritiku“, nakonec forma výkladu „normativity“ může být provázána s „vysvětlením“, jedná se tudíž o „vysvětlující normativitu“, nebo s „kritikou“, kdy se jedná o „kritickou normativitu“. Kritická teorie by měla být postavena na všech třech momentech, přičemž hlavní je vždy forma výkladu, nikoli specifikující charakteristika (viz Hrubec 2011, kap. 1).

péče. Poté se ve vlastním rozboru disertace soustředím na kritiku a vysvětlení společenské formy péče v pozdně moderních společnostech v kontextu globalizace. Současné tendence obecně charakterizují jako proces deformované emancipace. Rozbor deformované emancipace podrobně rozpracovávám prostřednictvím kritické analýzy jejích konkrétních procesů v podobě komodifikace péče a transnacionálních praktik péče, který poté aplikuji na kritiku nájemní domácí péče jako výstižný příklad těchto procesů. Následně vysvětluji současnou globální dynamiku a v návaznosti na tento výklad se zaměřuji na teoretickou reflexi nových požadavků vycházejících ze zkušenosti sociálně zneuznaných akterek v globálním kontextu a na rozbor feministických normativních návrhů směřujících ke globální spravedlnosti, které vycházejí z feministické reflexe vztahů péče a těchto požadavků. V této části jde ale spíše o nárys a komparativní výklad hlavních přístupů, jelikož, jak jsem uvedla výše, v této oblasti feministického myšlení se jedná o nové motivy. V samostatném závěru své práce tyto metodologické přístupy vzájemně provazují a shrnuji své stanovisko.

Pojem péče definuji jako uchovávaní a rozvíjení intersubjektivních vztahů prostřednictvím starání se o druhé a o věci, na kterých druhým záleží nebo jsou nezbytné pro naplnění jejich potřeb a rozvíjení jejich schopností. Koncept péče v rovině empirické odkazuje na intersubjektivní praxi péče, v rovině normativní na hodnoty vzájemného uznání a pozornosti, vnímavosti k potřebám druhých a vzájemné podpory, které jsou v praxi péče realizovány. Vztahy péče zahrnují špatnou i dobrou fakticitu. Vztahy péče jsou prostoupeny mocí jako jiné společenské interakce. Normativní extrakce pozitivních hodnot přítomných v praxi péče neznamena, že reálné vztahy péče, které jsou situovány v širším společenském kontextu moci, představují absolutní naplnění těchto norem. Nicméně tyto normy jsou v sociální skutečnosti vztahů péče fragmentárně přítomny. Péče je osobní a aktivní účast na vytváření smysluplných vztahů a zabezpečení blaha druhých, sebe i společnosti, a jako taková je péče prostředkem společenského rozvoje a sociální integrace. Vztahy péče mohou zahrnovat jak velmi intimní vztahy mezi dvěma jedinci, tak společensky komplexnější

vztahy mezi větším počtem jedinců. Současně platí, že péče není totožná s domácími pracemi, ne všechny domácí práce je možné označit za péči. Širší koncept než péče představuje pojem sociální reprodukce,² který zahrnuje jak osobní vztahy péče o druhé a o věci, které těmto vztahům dávají význam, tak neosobní zajištění materiálních potřeb reprodukce jednotlivců i společnosti a rovněž udržitelnost ve vztahu k okolnímu světu a prostředí. Přestože pod slovem péče si většina v každodenním životě představí především biologické vztahy mezi matkou a dítětem, péče je společenská praxe řízená historicky a kulturně specifickými normami. Koncept péče neodkazuje primárně na biologické vztahy, skutečnost, že (některé) ženy rodí děti, není pro intersubjektivní praxi péče normativně určující. Blíže se významu konceptu péče budu věnovat v první kapitole, zejména při rozboru feministické etiky péče Joan Tronto a Virginie Held a kritické teorie péče Iris M. Young.

Tvrzení, že odpovědnost za péči a sociální reprodukci v pozdně moderní společnosti stále do značné míry leží na ženách, můžeme považovat za prosté konstatování. Nicméně jako červená nit se v celém textu vine poznání, že tato odpovědnost má různé podoby a různý význam pro různé skupiny žen. Používám-li tedy obecné označení ženy, neodkazuji na homogenní identitu žen. Ženy tvoří sociální skupinu, v jejímž rámci je možné vymezit řadu menších skupin v návaznosti na další přiřazené sociální kategorie, jedinci ovšem mohou být členy vícero skupin. Nechci se ale ani vzdát této obecné kategorie. Kategorie pohlaví a genderu stále představují důležité strukturující prvky současných společností, nikoli hlavně na esenciálním základě biologické nevyhnutelnosti, nýbrž především na základě sociálně konstruovaného významu. Opomíjení genderových struktur pak znemožňuje kritiku strukturálních nespravedlností, které nejsou individuální ale skupinové a k jejichž uchopení potřebujeme vymezit skupinový subjekt. K pojmu genderu přistupuji jako k analytickému nástroji pro rozbor těchto sociálních struktur jakožto relativně stálých

² Pojmy sociální reprodukce a reprodukční práce budu používat jako synonyma. Současná preference prvního pojmu je vedena mimo jiné kritickou distancí od klasického marxismu.

pilířů organizace společnosti, které jsou ovšem konstantně reprodukovány či přetvářeny jednáním aktérů.

Z hlediska analyzovaného obsahu postupuji ve své práci následně. V první kapitole vyložím přístupy a východiska autorek, které reprezentují hlavní orientace feministické teorie péče, přičemž se zaměřuji především na autorky, jež překonávají paradigma práce. Tato kapitola slouží k vymezení pojmového rámce další analýzy a jejích teoretických předpokladů prostřednictvím rekonstrukce závěrů dosavadní diskuze. Po náčrtu historických východisek feministické teorie péče v existencialismu a marxismu (1.1) se zaměřuji na feministickou etiku péče Joan Tronto a Virginie Held (1.2) a kritickou teorii péče Iris M. Young (1.3). Linkou výkladu je snaha o zachycení artikulace základních principů emancipace žen v pracích těchto autorek, ve kterých sleduji, nakolik jednotlivé autorky zakotvují svůj výklad v kritice útlaku a podřízení žen. Koncept péče mi zde slouží jako referenční bod pro zakotvení pojmu emancipace žen. Koncept péče byl klíčový pro vymezení problému genderové nespravedlnosti uvnitř feministického hnutí, což opodstatňuje pohled na emancipaci žen jeho prizmatem. Společenská forma péče v sobě totiž zahrnuje útlak a podřízení (nejen) žen, současně ale v sobě vztahy péče nesou pozitivní prvky reality. Pojem emancipace zde nechápu jako a priori definovaný ideál, emancipace získává význam v bojích aktérů proti zneuznání a nespravedlnosti. Idea emancipace vychází ze zkušenosti aktérů, respektive artikulace negativních aspektů této zkušenosti, kterou je možné nejprve zobecnit do té míry, do jaké odráží možnosti a limity dané sociálními strukturami, v jejichž rámci aktéři jednají, které ovšem následně svým jednáním přetvářejí. Idea emancipace je tudíž představa, ke které aktéři směřují, přičemž výsledek tohoto směřování není zaručen a může být v procesu snah o jeho dosažení deformován vlivem pozměněného společenského kontextu či nezamýšlených důsledků jednání.

Ve druhé kapitole se budu zabývat sociologickou analýzou proměn společenské formy péče jakožto historicky a kontextuálně zakotvené organizace vztahů péče ve

společnosti a tyto proměny zasadím do širšího rámce dynamiky pozdně moderních společností. Nejprve stručně nastíním historický kontext, v němž probíhaly snahy o prosazení feministického emancipačního projektu, a poté vymezím současné procesy jako deformovanou emancipaci. Pojem *deformovaná emancipace* v této práci zavádím pro uchopení výsledku procesů ztracení soukromého a podřízení ideje emancipace imperativům trhu (2.1). Obecnou tezi deformované emancipace specifikují rozbor komodifikace péče (2.2) a fenoménu, který nazývám *transnacionálními praktikami péče* (2.3). V následující podkapitole aplikuji předchozí úvahy prostřednictvím kritiky instituce nájemní domácí péče, která představuje výstižný příklad procesu deformované emancipace (2.4).

Ve třetí kapitole nejprve zasadím rozbor deformované emancipace do kontextu vývoje globálního ekonomického a sociálního řádu v obecnější rovině (3.1). Tento nárys mi pak slouží jako předpoklad komparativního výkladu pojetí globální spravedlnosti v rámci hlavních přístupů feministické teorie péče: feministické etiky péče a kritické teorii péče, kterým jsem se věnovala v první kapitole. Detailněji se zaměřuji na formulace normativních principů globálního uspořádání u Fiony Robinson, která v mezinárodní rovině rozvíjí přístupy Joan Tronto a Virginie Held, a u Iris M. Young, jejíž výklad jsem v první kapitole soustředila na obecný rámec feministické teorie péče bez bližšího rozboru jejích aplikací na globální spravedlnost (3.2). Z tohoto srovnání poté vyvozují předpoklady emancipace žen v globálním kontextu (3.3).

V závěru práce pak propojuji jednotlivé rozbor a ústřední motivy práce. V souhrnném výkladu ukáži, jaké faktory uvádějí v pohyb deformovanou emancipaci a jakým způsobem je tento proces deformované emancipace provázán s globálním ekonomickým systémem, který představuje její materiální základ. Zejména se pak zaměřuji na vysvětlení celkových souvislostí a systematický výklad rekonstrukce kritického konceptu péče a jeho významu v úsilí o artikulaci principů globální spravedlnosti.

1. Emancipace žen prizmatem konceptu péče

V nejobecnější rovině je možné říci, že idea emancipace určuje směřování feministického myšlení bez ohledu na interpretační směr, ze kterého jednotlivé feministické teorie vycházejí. Idea emancipace žen v sobě nese požadavek zrovnoprávnění žen a odstranění útlaku a podřízení ve všech oblastech společenského života, tedy nejen v politické, ale i ekonomické, sociální a kulturní. Herta Nagl-Docekal proto feminismus implicitně řadí k tradici kritického myšlení vedeného obecně zájmem emancipace lidstva (Nagl-Docekal 2007). A dále uvádí, že primární otázka feministické filozofie, která poskytuje feminismu abstraktní argumentační aparát, zní následovně: „Jaké prostředky nabízí filozofie k tomu, abychom v plném rozsahu rozkryli znevýhodnění žen a vytvořili alternativní projekty, které by přispěly k překonání asymetrických struktur?“ (Nagl-Docekal 2007: 26). Feminismus je zde vymezován kritickým a normativním postojem: kritikou znevýhodnění žen a hledáním pojetí alternativního společenského uspořádání.

Zatímco projekt emancipace žen je možné vnímat jako konsensuálně sdílený feministický cíl, na identifikaci konkrétního obsahu tohoto pojmu a koncepčních podmínek se jednotlivé myšlenkové proudy již ve všem neshodnou. Přes neshody a odlišné pohledy na emancipaci, které lze vysvětlit ve vztahu k uplatněným teoretickým a metodologickým přístupům, poskytuje pojem emancipace dostatečně obecné východisko pro zachycení způsobu, jakým jsou očekávání a požadavky artikulovány sociálními aktéry. Z dnešního hlediska nám ale navíc pohled zpět na vývoj feministických argumentů i proměny postavení žen ve společnosti v závislosti na vzorcích vlastnictví a na genderové dělbě práce, na genderovém vymezení vztahu soukromé a veřejné sféry, na vztahu státu a náboženství, na převládající formě rodinného soužití, na kulturních vzorcích vztahujících se k roli žen a mužů a na ně navázaných společenských očekávání umožňuje extrahovat určující prvky, které

podstatně determinují strukturální postavení žen. Při vědomí toho, že zaujetí určité perspektivy není vyčerpávající, budu k emancipaci přistupovat prizmatem konceptu péče. Zaujetí právě této perspektivy má svoje opodstatnění, protože boje za ocenění péče byly určující v procesu interpretace a definování požadavků emancipace žen v moderních společnostech. Vztahy péče a šířeji odpovědnost za sociální reprodukci a rozvoj společnosti v sobě odrážejí nejen pozitivní prvky reality, ale zároveň také základní genderové sociální struktury dělby práce, normativní heterosexuality a mocenské hierarchie, použijeme-li vymezení Iris Marion Young, ke které se vrátím detailněji v kapitole 1.3 (srov. Young 2010). Young v jednom ze svých posledních rozhovorů uvedla, že to, co přes veškeré pozitivní vývojové momenty podstatně blokuje emancipaci žen, se dnes zdá být útlak udržovaný dělicí linií mezi soukromým a veřejným a skutečnost, že jsou to stále ženy, které mají hlavní odpovědnost za péči a s ní související domácí práce (Casals, Boran 2008: 178). Genderově nerovná distribuce odpovědnosti za péči a nedocenění péče, kterou ve většině případů zajišťují ženy, tudíž představují klíčové kritérium posouzení vývoje emancipace žen.

V následujících podkapitolách se budu věnovat výkladu jednotlivých autorek jako reprezentativních představitelk feministických teorií, které měly zásadní vliv na formování feministického myšlení o péči a intersubjektivitě a které vycházely z reflexe zkušenosti zneuznání aktérů ve vztazích péče. Detailněji se ve druhé a třetí podkapitole zaměřuji na autorky a směry, které již překonaly paradigma práce a rozvíjejí analýzy péče v subjekt-subjektových vztazích. Kritická rekonstrukce těchto teorií a jejich závěrů mi slouží k vymezení výchozího pojmového rámce dalších analýz. V podkapitole 1.1 stručně nastíním historická východiska a předpoklady feministické teorie péče, konkrétně přístup ke konceptu péče v rámci existencialismu a marxismu.³

³ V této podkapitole vynechám průlomové práce v oblasti teorie genderové identity, které vycházely z psychoanalytického rozboru vztahu matky a dítěte, respektive genderových vzorců péče. Kanonickým textem je zde bezesporu kniha *The Reproduction of Mothering* Nancy Chodorow (Chodorow 1978), která reformulovala teorii objektových vztahů a jáství vymezila intersubjektivně. Vzhledem k tomu, že šlo spíše o vysvětlení souvislostí genderové dělby práce a reprodukce vzorců genderové diferenciaci, je tento směr myšlení pro vysvětlení příčin zneuznání péče vzhledem k širším sociálním strukturám relevantní jen okrajově. Navíc možnosti aplikace teorie Chodorow na vysvětlení reprodukce mužské nadvlády byly později zpochybněny například Iris M. Young, která ukázala limity přístupu redukcující

V podkapitole 1.2 ve vzájemném srovnání vyložím pojetí etiky péče u Virginie Held a Joan Tronto. V podkapitole 1.3 se pak budu věnovat teorii Iris M. Young v užším zaměření na její přístup k péči a praxi uchovávání.

1.1 Historická východiska feministické teorie péče

Útlak žen byl v průběhu intelektuální historie feministického myšlení spojován ve větší či menší míře s nedoceněním péče a domácích prací a s tím souvisejícím omezením životních možností, které se ženám nabízejí. Simone de Beauvoir, jedna z hlavních postav, které inspirovaly feministické hnutí druhé poloviny 20. století, útlak žen spojila s konstrukcí žen jako těch Druhých, v protikladu k mužskému ideálu, který určuje fungování společnosti a který se projevuje v prostorové i symbolické separaci světů obou pohlaví. Domácí práce a péči o rodinu Simone de Beauvoir viděla jako jeden z hlavních institucionálních mechanismů reprodukce podřízeného postavení žen ve společnosti. Ve své knize *Druhé pohlaví*, která vyšla poprvé ve Francii v roce 1949, de Beauvoir kriticky rozebírá domácí práce a péči o rodinu jakožto repetitivní a instrumentální činnosti, které ženám znemožňují naplnění smysluplného životního projektu: „Její život není zaměřen k nějakým cílům. Vyčerpává se tím, že vyrábí nebo udržuje věci, které nejsou ničím jiným než prostředky: pokrmy, šaty, domácí potřeby; jsou to nepodstatné mezičlánky mezi animálním životem a svobodnou existencí.“ (Beauvoirová 1967: 327)

Sociální teorie de Beauvoir je založena na kontextuálním a vztahovém pojmu svobody: každý jedinec je podle ní definován vůlí ke svobodě a současně podmíněností svobody vztahem s druhými, svoboda je tudíž realizována v určité sociální situaci. Definicí svobody pak de Beauvoir zdůvodňuje, že útlak je neospravedlnitelný nikoli pouze z pozice utlačovaného, ale rovněž z pozice

strukturální nadvládu a útlak na psychologické procesy a s jejíž analýzou se v tomto bodě ztotožňují (Young 1984). V. Held a J. Tronto na tento směr také nenavazují.

utlačovatele, který vzhledem k tomu, že druhému znemožňuje stát se subjektem, znemožňuje rovněž sobě samému realizovat svou vlastní svobodu (Beauvoir 2003). Na rozdíl od Sartra chápala záměr vědomí jako ambivalentní, protože realizace individuálního projektu a rozvinutí sebe sama v plnohodnotnou lidskou bytost je neustále ohroženo pokušením uniknout tvořivé existenci a definovat se jako objekt.⁴ Díky morálce dvojznačnosti, jejímž prostřednictvím je každý člověk ve svém úsilí stát se subjektem potenciálně otevřen možnosti stát se objektem, je podle de Beauvoir možná realizace svobody rovněž ve vztazích vzájemné závislosti. Dvě individua jsou podle ní vždy na sobě závislá a oba závisí na tom druhém jakožto objektu pro vymezení sebe sama jakožto subjektu. Pokud bude tato dynamika oboustranná, je podle ní možné překonat potenciálně destruktivní touhu subjektu, který hledá potvrzení sebe sama v druhém jakožto zvěcnělém odrazu sebe sama. „Každé [vědomí] se snaží o své naplnění a o zotročení toho druhého. ... Toto drama může být překonáno svobodným uznáním každého jedince druhým, aby každý chápal zároveň sebe i druhého jako objekt i subjekt tímž vzájemným pohybem.“ (Beauvoirová 1967: 68–69) De Beauvoir tak sice nesdílí Sartrovo radikálně subjektivistické východisko, její přístup je však stále založen na paradigmatu subjekt-objekt, ačkoli implicitně již směřuje k jeho překonání. Zatímco paradigma subjekt-objekt bylo dominantní i pro další marxisticky inspirované feministické teorie, feministická etika péče i kritická teorie péče⁵ již explicitně překonávají paradigma práce a pracují se subjekt-subjektovými vztahy.

⁴ V tomto tkví podle Bergoffen zásadní rozdíl mezi de Beauvoir a Sartrem, zatímco de Beauvoir chápe záměr vědomí jako ambivalentní, Sartre jej pojímá jako neambivalentní touhu po nemožném splynutí bytí o-sobě (bytí v imanenci) a bytí pro-sebe (bytí v transcendenci) (Bergoffen 2002). V důsledku toho se rovněž liší jejich vymezení svobody. To, co definici svobody de Beauvoir odlišuje od definice Sartrovy, je požadavek skutečné vzájemnosti, která je možná díky ambivalentní intencionalitě vědomí. Díky ambivalentní přítomnosti tendence k imanenci i transcendenci je každé vědomí otevřeno tomu, stát se dočasně ve vztahu k druhému objektem, což je podmínkou pozitivní vzájemné závislosti, tedy skutečně vzájemného vztahu (Beauvoir 2003). Sartre sice říká, že druhý je nezbytný pro mou existenci jakožto svobodu, má tím ale na mysli pouze obraz sebe sama, sebepoznání, pro které je zapotřebí vědomí druhých (viz Sartre 2004).

⁵ Jsem si vědoma toho, že označení kritická teorie péče není zcela etablováno. Kritická teorie je jeden z myšlenkových proudů a péče je jedno z témat. Detailní rozpracování intersubjektivní do kritické teorie vnesl Jürgen Habermas ve své teorii komunikativního jednání.

De Beauvoir současně usilovala o definici nespravedlivých podmínek, které znemožňují sebeurčení některých jedinců či skupin, uzavírají je do imanence a znemožňují jim kreativní jednání. Protože pro existencialisty „podstata nepředchází existencí“ (Beauvoirová 1967: 136), to, co jsme, je výsledkem procesu stávání se, submisivita není podle ní přirozená, ale je výsledkem situace útlu. Tento princip de Beauvoir aplikuje velmi přesně i na vztahy žen a mužů. Žena je podle ní vždy definována jako ta Druhá v hierarchických vztazích vzhledem k mužům. Z toho pramení i základní překážka sebeuskutečnění ženy, neboť jako každé individuum usiluje o transcendenci, naplnění životních cílů a získání postavení svébytného jedince, osobní úspěch je však v přímém rozporu s požadavky, které jsou na ni kladeny ve jménu „ženství“, jež naopak vyžaduje, aby samu sebe definovala jako podřízenou muži, a jehož institucionálním vyjádřením je tradiční manželství. De Beauvoir se v knize *Druhé pohlaví* nevěnuje normativnímu rozboru uspořádání vztahů mezi muži a ženami, ani detailní analýze procesu, jak odstranit podřízení žen, ale nezbytnou podmínku emancipace žen vidí ve vzpouře žen proti „údelu“, který jí nabízí „mužská“ společnost: proti mateřství a domácím pracím. Ačkoli v *Pour une morale de l'ambiguïté* (Beauvoir 2003) se snaží podat komplexnější analýzu z pozice utlačovaných, kteří svou situaci podrobení zažívají jako „přirozenou“, nakonec uzavírá zcela v souladu s existencialistickým pojetím individua, že přes všechny možné překážky je člověk odpovědný za svůj osud a je morálně zavázán odmítnout podrobení a přes všechna rizika neúspěchu revoltovat ve jménu univerzální svobody. V *Druhém pohlaví* tato její rétorika často vyznívá jako obviňování žen, které rezignovaly na své sebeuskutečnění jako subjektu, naplňují zcela představy mužů o ženě a kladou tak naplnění „věčného ženství“ jako normu i pro ostatní ženy.

Řada empirických dokladů potvrzuje tezi de Beauvoir, že domácí práce omezují kapacitu ženy jako svébytné lidské bytosti, v některých pasážích ale de Beauvoir toto vztahuje i na péči, která je současně základním předpokladem existence vzájemnosti ve vztazích, což je základ její koncepce morálky. Péče je forma realizace

intersubjektivitu a vzájemné závislosti, což je ale zastíněno důrazem de Beauvoir na subjekt-objektové vztahy. To vede k určité nedůslednosti pozice de Beauvoir. De Beauvoir neuznává biologickou determinovanost situace ženy, neboť podle ní biologická konstituce, fakt, že žena má dělohu a vaječníky, ji uzavírá do imanence pouze ze zdánlivě „univerzálního“ pohledu muže, který svou biologickou konstituci vůbec nechápe jako nějaké omezení (Beauvoirová 1967: 10). Na druhou stranu ale de Beauvoir nepodmiňuje emancipaci žen proměnou vnímání a ocenění péče, naopak jako podmínku emancipace ženy klade to, že se vymaní ze služebnosti v zájmu druhu a začne žít sama pro sebe (Beauvoirová 1967: 140). Beauvoir kritizuje utlačující struktury, nicméně její kritika nejde dostatečně daleko a v náznacích pozitivního společenského uspořádání nereformuluje společenské struktury jako takové, pouze kritizuje vyloučení žen z této společnosti.

Její kritika péče a mateřství vyvolala později velké kontroverze, které ale de Beauvoir interpretovala jako zjednodušení svých tezí. V rozhovoru z roku 1982 uvedla: „Neřekla jsem ale, že mateřství samo o sobě je něco odsouzeníhodného, ... Je to něco, co má svá nebezpečí, ale evidentně každé lidské dobrodružství má svá nebezpečí ...“ (Simons 1989: 18) Sama de Beauvoir se později kriticky vyjádřila ke své analýze situace ženy založené na její morálce dvojznačnosti a na hegelovské vůli vědomí ke svobodě, která podle ní postrádala hlubší analýzu materiálních podmínek situace žen, jak uvádí ve svém doslovu k českému vydání Jan Patočka (Beauvoirová 1967: 399).

Marxisticky inspirovaný feminismus, který se jako jeden z hlavních proudů feministického myšlení objevuje až po vydání *Druhého pohlaví* a se kterým, jak jsem ukázala, de Beauvoir sdílela výchozí paradigma subjekt-objekt, částečně reagoval na odmítnutí reprodukčních prací jako ubíjejících a nepodstatných činností. V dlouhodobé perspektivě sice marxisticky orientované feministky sdílely cíl odmítnutí práce žen v domácnosti v rámci instituce buržoazní rodiny, nicméně jejich úsilí bylo zacíleno na reformulaci tezí marxistické politické ekonomie, aby ukázaly materiální hodnotu

a nepostradatelnost reprodukčních prací, které byly (a stále jsou) doménou žen a které klasický marxismus opomíjí. Feministické teoretičky navazující na marxistickou teorii se shodují na společném východisku analýzy, kterým byl vztah soukromé a veřejné sféry a postavení žen v rodině ve vztahu k celkové socioekonomické struktuře třídní společnosti. Spory se ale vedly ohledně otázky vztahu reprodukční práce v domácnosti a produktivní práce, respektive vztahu genderu/patriarchátu a třídního vykořisťování/kapitalismu (viz Sargent ed. 1981, Malos ed. 1980). Marxistická teze stanoví, že zisk (nadhodnota) vzniká v kapitalistických výrobních vztazích jako rozdíl mezi hodnotou výrobku, který byl vytvořen pracujícím za určitý čas,⁶ a mzdou za tento čas. Protože domácí práce nejsou předmětem směny za mzdu, nevstupují do přímého vztahu s kapitálem a nejsou tak podle této teze zdrojem zisku. V kapitalistické společnosti založené na zboží produkci a principu směny tak domácí práce zaměřené na produkci pro spotřebu ztrácí hodnotu (viz Jaggar 1983, Cohen 1988).⁷ Ačkoliv někteří obhajovali klasická marxistická východiska, podle nichž je domácí práce sice nezbytná, nikoli však produktivní, a pro analýzu postavení žen ve společnosti vymezovali pojem útlaku v protikladu k vykořisťování (viz Seccombe 1974), feministické teoretičky, které odmítly ortodoxní čtení Marxe, reprodukční práce redefinovaly buď jako samostatný patriarchální výrobní způsob, ve kterém jsou ženy vykořisťovány muži, nebo jako součást procesu sociální reprodukce kapitalismu, ve kterém jsou ženy prostřednictvím jejich práce v domácnosti vykořisťovány vlastníky výrobních prostředků nepřímo.

První směr souhlasí s klasickou marxistickou pozicí v tom, že domácí práce stojí mimo kapitalistické výrobní vztahy a ženy nejsou prostřednictvím práce v domácnosti

⁶ Klasická marxistická teze vymezuje hodnotu pracovní teorii hodnoty jako odpovídající „společensky nezbytnému pracovnímu času“, zde uvádím modifikovanou formulaci v souladu s kritikou pracovní teorie hodnoty G. A. Cohena (Cohen 1988: 209–238). Nicméně v uvedeném vymezení nadhodnoty, které sleduje čistě vztah práce a kapitálu, nejsou zahrnuty náklady na výrobní prostředky.

⁷ Bez ohledu na to, nakolik je či kdy byl pro široké vrstvy reálný ideál rodiny, kde pracuje za mzdu pouze muž a žena se stará o děti a domácnost a nezapojuje se do směnných vztahů, otázka ohledně role reprodukční práce ve společnosti je relevantní i v případě modelu dvou-příjmové rodiny, kde (většinou) žena navíc doma vykonává „druhou směnu“ domácích prací, nebo jsou tyto práce kontraktovány na třetí osoby.

vykořisťovány kapitálem. Domácí práce jsou interpretovány jako odlišný patriarchální výrobní způsob, kde muži vykořisťují ženy tím, že si přivlastňují plody jejich práce v domácnosti, vykořisťování ženy v rodině je podmíněno její ekonomickou závislostí na muži a genderovou dělbou práce, i když tato závislost je jiného charakteru než závislost ve vztazích práce a kapitálu. Tuto pozici rozpracovala v sedmdesátých letech například Christine Delphy (srov. Delphy 1997), která interpretovala kapitalismus a patriarchát jako dva paralelní a autonomní společenské systémy. Teorie dvou systémů ve své době na přelomu 60. a 70. let sice představovaly dominantní interpretaci, z dnešní perspektivy se však jeví oddělené analýzy specifického útlaču žen na jedné straně a vykořisťování a sociálních nerovností na straně druhé jako nedostatečné.⁸

Druhý směr zpochybňuje vyloučení reprodukčních prací v domácnosti ze sféry kapitalistických výrobních vztahů. Podle těchto autorek ženy svou prací v domácnosti vytvářejí komoditu – pracovní sílu, která má směnnou hodnotu a ze které zprostředkovaně pro vlastníky výrobních prostředků plyne zisk. Domácí práce je nepřímo placená práce skrze mzdu muže, jehož pracovní síla je předmětem produkce domácnosti (srov. Malos ed. 1980). Z takto formulovaného vztahu produktivní a reprodukční práce plynou rovněž důsledky pro charakteristiku vykořisťování žen, které jsou pak vykořisťovány nejen v případě, kdy pracují mimo domov, ale také prostřednictvím jejich reprodukční práce. Tuto druhou tezi provokativně uvedly prostřednictvím požadavku platu za domácí práce, jehož hlavním cílem bylo rozkrytí vztahu reprodukčních prací a kapitálu a zapojení žen do emancipačních bojů prostřednictvím uvědomění si svého třídního postavení, Mariarosa Della Costa, Selma James, Silvia Federici či Leopoldina Fortunati (Della Costa, James 1973, Federici

⁸ Hlavním argumentem teorií dvou systémů bylo, že útlak žen nelze chápat jen jako přídavek útlaču práce kapitálem. Ke kritice teorií dvou systémů viz Young 1981. Young vidí hlavní slabinu těchto teorií v tendenci separovat sféru rodiny a sféru ekonomiky. Argumentuje, že kategorie třídy je ze své definice genderově nesenzitivní, a navrhuje jako hlavní analytickou kategorii využít genderovou dělbu práce. K celé debatě mezi teoriemi dvou systémů a přístupy, které vztah kapitalismu a patriarchátu interpretují jako dvě vzájemně se posilující složky vnitřně dynamického systému kapitalistického patriarchátu či patriarchálního kapitalismu, viz Sargent ed. 1981.

1980, Fortunati 1995), které tímto návrhem vyvolaly živou diskuzi (srov. Bubeck 1995). Převládající paradigma práce vedlo ale tyto autorky k reduktivnímu uchopení vztahů péče pouze prostřednictvím rozborů politické ekonomie. Dílčí teze marxistických analýz ovšem později plodně propojila se symbolicko-kulturní rovinou rozboru péče Iris M. Young.

V 80. letech se na pozadí odeznívající diskuze ohledně vztahu mezi produktivní a reprodukční prací formuje nová vlivná feministická teorie, která zásadně pozměnila pohled na reprodukční práce a na interpretaci vztahu mužů a žen prizmatem konceptu péče. Feministická etika péče, která staví na průlomové práci Carol Gilligan *Jiným hlasem* (Gilliganová 2001), nepřímou reaguje na opomenutí emocionální stránky péče, jakožto jednoho aspektu reprodukční práce, a nedocení symbolického významu péče pro společnost. V marxistickém paradigmatu práce byly všechny reprodukční práce interpretovány jako odcizená práce, jejímž prostřednictvím jsou ženy utlačovány a vykořisťovány. Feministická etika péče přinesla do feministického myšlení obrat: na místo paradigmatu práce položila důraz na intersubjektivní založení lidské existence, poukázala na opomíjení morálního rozměru zkušenosti (zejména žen) s péčí a na nutnost rozboru vztahu fyzické práce a citového pouta lásky. Na rozdíl od některých autorek rozvíjejících etiku péče v tradicionalistickém rámci idealizovaného vztahu matky a dítěte, jako např. Nel Noddings (2003), feministické autorky odmítly nostalgický obraz láskyplné rodinné péče a zaměřily se na péči jako na komplexní společenskou formu (viz např. Held 2006, Tronto 1994).

Zatímco marxistický feminismus do svých analýz sociální reprodukce nezahrnoval morální zkušenost subjektů péče, etika péče ze svého argumentačního aparátu vyloučila do značné míry koncepty k analýze strukturálních sociálních nespravedlností. Oba tyto momenty do své teorie zapracovává kritická teoretička Iris M. Young, která vychází z paradigmatu uznání, jež umožňuje propojit téma jak práce, tak péče, svůj přístup tedy zakládá materiálně i kulturně (např. Young 1990, 2000, 2010). Young k analýze společnosti přistupuje prostřednictvím kritiky strukturální

nespravedlnosti z perspektivy marginalizovaných a vylučovaných skupin. Stejně tak svoji feministickou teorii rozpracovala z perspektivy odlišnosti mezi jednotlivými skupinami žen ve vztahu k obecným genderovým strukturám nespravedlnosti. V tomto rámci vidí péči prizmatem svých analýz odlišnosti, jejichž prostřednictvím kritizuje vyloučení péče a uchovávaní z oblasti společenského ocenění.

1.2 Feministická etika péče: Virginia Held a Joan Tronto

V 80. letech se objevila průlomová práce Carol Gilligan *Jiným hlasem*, od které se odvíjí artikulace nového feministického paradigmatu péče. Gilligan se v ní kriticky postavila ke Kohlbergově teorii morálního vývoje, která podle ní jako univerzální kritérium klade partikulární druh morálních úvah, jež jsou v naší společnosti charakterističtější pro chlapce než pro dívky, a mylně tak hodnotí morální vývoj u dívek jako deficitní v porovnání s morálním vývojem chlapců (Gilliganová 2001). Gilligan zpochybnila platnost etiky spravedlnosti jakožto univerzálního měřítka morálního vývoje. Podle ní je etika spravedlnosti neúplná bez etiky péče a odpovědnosti, která je ale v západní tradici postavené na hierarchii veřejného rozumu a soukromé péče upozadována. Podle morálního hlediska péče, které Gilligan popsala a které v naší společnosti častěji zaujímají ženy, je zásadní uznání partikulárních potřeb jedinců situovaných ve vzájemných vztazích, naproti tomu podle morálního hlediska spravedlnosti mají být jedinci uznáni na základě jejich univerzální lidské podstaty. Gilligan a další autorky chtěly zejména ukázat, že emoce jsou relevantní kategorií pro pochopení morálního jednání a že péče není banální soukromá a intuitivní aktivita, ale naopak společensky relevantní a normativně orientovaný modus praktické racionality. Podle teoretiček etiky péče, péče a racionalita nejsou navzájem protikladné, a přestože existují iracionální emoce, péče vyžaduje racionální strukturaci problému. Ačkoliv to tak bylo často interpretováno, podle Gilligan tyto vzorce morálního zvažování nejsou determinovány pohlavím. V knize *Jiným hlasem*

konstruovala podle těchto vzorců dva stejně hodnotné ideální typy morálních činitelů, muži i ženy ale podle ní v praxi zaujímají jak etiku spravedlnosti, tak etiku péče. Pohlaví zde pak hraje roli zprostředkovaně skrze sociální podmínky formující individuální rozvoj a kombinaci těchto dvou perspektiv v individuálním morálním zvažování.⁹

Politická teoretička Joan Tronto nicméně upozornila, že Gilligan se jinými než genderovými odlišnostmi nezabývala a reprodukovala tak Kohlbergův základní rámec hodnocení morálního uvažování z pozice majoritní vzdělané populace (Tronto 1994: 81). Třídní nerovnosti podle ní Gilligan nevidí, protože stále operuje v současném politickém rámci, který Tronto identifikovala v podobě tří morálních bariér: mezi morálkou a politikou, mezi nestranným rozumem a kontextuálními mezilidskými vztahy a mezi veřejným a soukromým (Tronto 1994: 6–11). Cílem Tronto je redefinovat hranice mezi těmito pojmy, v jejichž rámci se péče mylně jeví jako nevyhnutelně konzervativní idea. Chce tudíž ukázat, jakým způsobem jsou morální normativní principy svázány s ideologií a strukturálními nerovnostmi, a na tomto pozadí zdůvodnit etiku péče, která nebude výlučně navázána ani na ženy, ani na soukromou sféru a osobní vztahy. Politická a morální teorie péče Joan Tronto představuje jeden z klíčových normativních feministických přístupů k péči. Tronto své pojetí péče vymezuje proti fenomenologickým přístupům kladoucím zkušenost žen s péčí jako morální ideál bez vztahu k materiálním nerovnostem a ke strukturám moci a privilegií ve vztazích péče, což považuje za naivní a dokonce kontraproduktivní, jako příklad uvádí například práce Nel Noddings (2003). Tronto chce naopak etiku péče zasadit do širšího rámce spravedlnosti, právní rámec je totiž podle ní nezbytný pro vypořádání se s nerovnostmi a nadvládou jakožto strukturami, v nichž jsou vztahy péče zasazeny. Péče podle ní představuje normativní politický ideál pouze ve

⁹ Nebudu se zde do detailů zabývat ani teorií morálního vývoje Carol Gilligan, ani jejími kritikami. Postačí, když na tomto místě uvedu, že autorky rozvíjející etiku péče se následně musely vyrovnat zejména s otázkami vztahu mezi nestrannou spravedlností a péčí a s problematickým spojením etiky péče s femininní morálitou, které evokují biologickou přirozenost či společenskou opodstatněnost výlučné odpovědnosti žen za péči. K resumé diskuze o etice péče viz Tong 2009: 163–199; k reprezentativnímu přehledu jednotlivých pohledů na etiku péče viz Held ed. 1995a.

společnostech, které jsou založeny na participativním a egalitárním rozhodování. Nicméně spravedlnost podle ní není kompletní bez zohlednění péče (Tronto 1994: 157–180). Spravedlnost tak podle ní tvoří nezbytný rámec materialisticky zakotvené teorie péče, přičemž cílem je propojení univerzálních práv s konkrétními potřebami a odpovědností za péči. Tronto už ale neřeší, jak má toto propojení vypadat.

Podle Tronto je hlavním morálním dilematem otázka: „Jak mohu (můžeme) nejlépe naplnit svoji (naši) odpovědnost za péči?“ (Tronto 1994: 137) Odpovědnost za péči má každý jedinec a jako taková je tedy univerzální, současně je ale možné obsah odpovědnosti definovat pouze kontextuálně. Stávající definice odpovědnosti za péči je ovšem ovlivněna kulturními vzorci a institucionálním kontextem. Prostřednictvím odpovědnosti za péči je podle Tronto možné dívat se také na sociální nerovnosti a distribuci privilegií ve společnosti, a právě proto je podle ní idea rovnosti zásadní i pro péči (Tronto 1994: 164). Tronto také odmítá jako jedna z mála vztah matky a dítěte jako metaforu pro formulaci principů péče. V tomto bodě se její přístup odlišuje od dalších vlivných přístupů, od koncepce mateřského myšlení Sary Ruddick¹⁰ (Ruddick 2002) i od etiky péče Virginie Held (Held 2006, 1995: 153–176). Podle Tronto založení etiky péče na paradigmatickém vztahu matky a dítěte stále operuje v tradičním rámci rozdělení soukromé a veřejné sféry a neumožňuje překonat reduktivní a privatistické pojetí péče a odpovědnosti navázané na nukleární rodinu (Tronto 1994: 171). Selma Sevenhuijsen rovněž upozorňuje, že tato metafora, jakkoli neesencialisticky formulovaná, vede snadno k reprodukci idealizované představy „dobré matky“ (Sevenhuijsen 1998: 13, srov. Kiczková, Szapuová 2005). Hlavním principem feministické teorie péče musí být podle Tronto oddělení etiky péče od péče o nejbližší a uvádí, že pokud toto není naplněno, „je těžké vidět, jak může zůstat péče morální a nestát se spíše způsobem ospravedlnění bezohlednosti k druhým ve prospěch těch, o které pečujeme“ (Tronto 1995a: 111).

¹⁰ Ačkoli zde blíže teorii Sary Ruddick nevysvětluji, je na místě zmínit, že Ruddick jako jedna z prvních propojila úvahy o péči s globálními otázkami, konkrétně problematikou míru, na což navází v části 3.2. Ruddick artikulovala postoje a vztah mateřské osoby k dítěti jako morální vzor pro mateřské myšlení a z toho odvozuje feministickou politiku rezistence vůči násilí ve světě (viz Ruddick 2002).

Na rozdíl od Tronto prezentuje Virginia Held etiku péče jako širší rámec, jehož součástí je i etika spravedlnosti. Hlavní teze, kterou Held ve své nejnovější knize *The Ethics of Care* obhajuje, spočívá v interpretaci ontologického primátu péče jako univerzálně sdílené zkušenosti nutné k přežití jedince i společnosti. Péče tudíž podle Held představuje primární hodnotu předcházející a zároveň zahrnující spravedlnost: „Nyní jsem přesvědčena, že vztahy péče by měly tvořit širší morální rámec, do kterého by měla být spravedlnost zasazena. Péče se zdá být nejzákladnější morální hodnotou. Péče je praktika, bez které nemůže být nic jiného, neboť k životu je péče zapotřebí.“ (Held 2006: 71) Held poukazuje na koncepční odlišnosti mezi péčí a spravedlností, které identifikuje na úrovni motivů: zatímco spravedlnost je motivována úsilím o rovnost, péče je motivována úsilím o naplnění potřeb (Held 2006: 40). Odmítá sice snahu začlenit perspektivu péče do rámce etiky spravedlnosti a obhajuje péči jako primární morální hodnotu, připouští však, že v některých oblastech může být perspektiva péče nepostačující, a zdůrazňuje, že je třeba rozhodnout, která z těchto dvou morálních perspektiv by měla mít prioritu při aplikaci v konkrétní společenské oblasti při důrazu na skutečnost, že právo a spravedlnost nemohou být automaticky vnímány jako univerzální morální arbitr. Held tímto víceméně předpokládá oddělené sféry péče a spravedlnosti, ačkoliv odmítá rozlišení těchto sfér podél linie soukromé-veřejné.¹¹ Stále se ale vrací k ontologickému primátu péče, který zdůvodňuje především v rovině vztahu mateřské osoby a dítěte, již považuje za základní morální normu. Přestože tento vztah neformuluje esencialisticky, problematické důsledky této metafory, na které upozornily Tronto i Sevenhuijsen, neodstranila.

Ačkoliv Held usiluje o to ukázat prioritu péče rovněž ve společenské rovině, na které je podle ní péče výlučným zdrojem solidarity a integrace společnosti, neboť společnost nejprve musí rozvinout vzájemné vztahy důvěry mezi jednotlivými členy,

¹¹ Held tedy například tvrdí, že spravedlnost má mít prioritu v oblasti právního řádu, nezabývá se už ale problémy, kde nastavit hranice mezi právní a ne-právní sférou, na což upozorňuje i Joan Tronto (2008a). Ve svém článku „The Meshing of Care and Justice“ (1995b) Held přístup odlišných morálních perspektiv pro jednotlivé společenské oblasti prezentuje jako nedostatečný. V její formulaci etiky péče je však nadále přítomný.

v jejichž rámci je následně teprve možné právní závazky realizovat, její základní argument se ovšem opírá o péči jako nutnou podmínku přežití dítěte. Nicméně pokud primát péče zdůvodňuje přežitím, pak toto její vyjádření otevírá otázku, proč zde není dostatečné vymezení sociálních a ekonomických práv, které garantují přežití každému. Na to Held namítá, že právní perspektiva vede ke ztotožnění potřeb s nedostatkem peněz, čímž mohou být opomenuty závažnější újmy, které jsou zřejmé z perspektivy péče a které nelze vyřešit peněžní redistribucí (Held 2006: 70).¹² Je zřejmé, že když Held mluví o péči, má na mysli více než zajištění pouhého přežití, péče je více než pouhá život zajišťující práce. Tím je ovšem zpochybněna její obhajoba primární hodnoty péče jako podmínky přežití před spravedlností.¹³ Z perspektivy spravedlnosti jsou základní práva (jako právo na život a právo na sociální zabezpečení a svobodný rozvoj osobnosti¹⁴) a práva dítěte na péči a ochranu¹⁵ legitimizována obecným morálním přesvědčením, že odepření materiálních a společenských zdrojů k životu a k rozvoji je neospravedlnitelné, naproti tomu z perspektivy péče jsou do centra pozornosti postaveny kontextualizované potřeby konkrétních lidí. Z toho ovšem plyne, že péče ve smyslu rozvíjení a pěstování vzájemných vztahů je spíše určitou nadstavbou nad základním udržováním života, neboli nad „syrovou“ péčí, která sama ale může být obhájena jak z perspektivy etiky péče, tak z perspektivy etiky spravedlnosti. Held sice tuto interpretaci spravedlnosti jako minimálního morálního rámce a péče jako nadstavby označila již v dřívějších textech za nedostatečnou (viz Held 1995b), nicméně, jak jsem ukázala, implicitně je v její formulaci etiky péče stále přítomna.

Tronto a Held se rovněž odlišují ve vymezení péče. Tronto péči vymezuje šířeji jako vztah k okolnímu světu, jeho opečovávání a udržování, přičemž součástí tohoto

¹² Held ale rozhodně nezpochybňuje platnost lidských práv: „Měli bychom respektovat lidská práva všech lidí všude na světě, ale nejprve bychom měli v každém vypěstovat schopnost péče a poskytnutí péče všem ostatním jakožto lidským bytostem jako jsme my.“ (Held 2006: 125)

¹³ Argument přežití je nedostatečný. Péči v primárních vztazích jako ontologickou i koncepční podmínku rozvoje kooperativní společenské praxe obhájí koherentněji ve své teorii uznání Axel Honneth, péče, tedy uplatnění principu lásky v intimních vztazích, je zde podmínkou rozvinutí uznání v dalších dvou sférách, kterými jsou podle Honnetha právo s principem rovnosti a společenské ocenění s principem výkonu (Fraserová, Honneth 2004).

¹⁴ Viz článek 3 a 22 Všeobecné deklarace lidských práv OSN (OSN 1948).

¹⁵ Viz Úmluva o právech dítěte OSN (OSN 1989).

světa je já se svými vztahy k druhým, druzí zakotveni ve struktuře společnosti i životní prostředí.¹⁶ Její vymezení péče tak nepředpokládá nutně ani dyadický ani individualistický vztah, péče je podle ní přítomna jak v subjekt-subjektovém, tak v subjekt-objektovém vztahu (Tronto 1994: 103). Kostru definice péče u Tronto charakterizuje dvojí vymezení péče jako morálního a politického konceptu. Svou teorii péče pak formuluje v modu kritické normativity.¹⁷ V morální rovině péči chápe jako morální hodnotu a normativní standard dobré společnosti. V politické rovině péči chápe jako praxi zasazenou v materiálních podmínkách mocenských vztahů a struktur nerovností a jako kritický ideál politické změny. Péči jako morální koncept opírá o čtyři praktické fáze, pro které jsou specifické určité hodnoty: 1) starání se (caring about), kdy jsou uznány potřeby druhých a rozhodující hodnotou je pozornost; 2) opatrování (taking care of) jakožto přijetí odpovědnosti, která je zde klíčovou hodnotou; 3) poskytnutí péče (care-giving), kdy je přítomna fyzická práce a důležitou hodnotou jsou schopnosti; a 4) přijetí péče (care-receiving) jakožto zpětná vazba, ve které hraje roli vnímavost (Tronto 1994: 106–108). Tyto čtyři fáze jsou nedílnou součástí holistické praxe péče, pokud má být morálně ospravedlněná z perspektivy všech zúčastněných stran. Politická teorie péče pak podle ní musí vycházet z analýzy potřeb namísto zájmů a analýzy mocenských vztahů, které významně utvářejí společenské vymezení odpovědnosti. Zde je pro ni klíčový koncept privilegované nezodpovědnosti, která umožňuje privilegovaným skupinám ignorovat potřeby a strádání druhých ve prospěch naplnění svých vlastních potřeb (Tronto 1994: 121). Koncept privilegované nezodpovědnosti rovněž slouží k udržení statusu quo: „Ti, kteří disponují mocí, nejsou ochotni připustit svou závislost na těch, kteří o ně pečují. Zacházet s péčí jako s ubohou a nedůležitou napomáhá udržovat pozice mocných ve vztahu k těm, kteří o ně pečují.“ (Tronto 1994: 174) Tyto její analýzy rezonují s jejím

¹⁶ Podobně široce péči definuje Selma Sevenhuijsen (1998).

¹⁷ Zde pracuji s vymezením vztahů mezi třemi momenty teorie: kritikou, vysvětlením a normativitou, které identifikoval Marek Hrubec a ke kterému se ještě vrátím v podkapitole 3.2 (viz Hrubec 2011). Tronto se pohybuje ve formě výkladu normativity, která je kritická, nejedná se ale o samostatný kritický výklad.

současným odmítnutím instituce nájemní domácí pomocnice, které ale již zdůvodňuje čistě normativně (Tronto 2002).

Naproti tomu Held vymezuje péči úžeji jako mezilidský vztah mezi pečující osobou a tím, kdo potřebuje péči, jehož ideálním předobrazem je vztah mateřské osoby a dítěte. Tronto je k takto úzkému vymezení kritická, protože omezuje vztahy péče na vztahy z definice prostoupené fundamentální nerovnostmi, která ale podle ní není nezbytnou podmínkou péče (viz Tronto 2008a).¹⁸ Naopak pro Held je pojetí Tronto příliš široké, což zdůvodňuje tím, že taková široká definice podle ní umožňuje zahrnout i komerční aktivity (Held 2006: 31). Tronto nicméně explicitně kontrastuje péči a tržní vztahy (Tronto 1994, 1995a). Held péči definuje jako hodnotu i praxi, což se ale zcela nekryje s morálním a politickým konceptem péče Joan Tronto. Jako morální hodnotu vymezuje péči především v protikladu ke konceptu ctnosti, který je navázán na individuální charakteristiky, zatímco etika péče vyvozuje morální kritéria ze vztahů péče. Péče jako praxe odkazuje rovněž na fyzickou práci, která je nezbytná pro kvalitní péči, péči ale nevyčerpává (proto Held v definici nepoužívá pojem pečovatelská práce). Praxi péče dává do kontrastu s konzervativní interpretací i s mocensky deformovanou praxí péče pomocí standardů, které slouží k hodnocení vztahů péče: pozornost, důvěra, citlivost a vzájemná vnímavost k potřebám. Duální vymezení konceptu péče jako hodnoty a praxe Held využívá k odlišení lásky od péče, lásky jakožto citového vztahu a péče jakožto vztahu zahrnujícího ze své podstaty jak emoce, tak fyzickou činnost. Held formuluje čistě normativní teorii, na rozdíl od Tronto se analyticky nevěnuje vztahu mezi praxí péče a strukturálními nerovnostmi. Koncept péče podle ní musí být definován normativně, aby poskytl morální měřítko hodnocení reálných vztahů a praxe péče, které jsou prostoupeny nerovnostmi jako každé jiné mezilidské vztahy. Nezbytnost takové analýzy nerovností, která by umožnila zakotvit normativní principy péče ve skutečnosti, ovšem zůstává v rovině

¹⁸ Jemněji tento argument klade Iris M. Young, podle které jsou vztahy péče ze své podstaty asymetrické, což ovšem nevylučuje rovnost ve vztahu (Young 2007a).

pouhého deklarování, protože Held nenabízí žádné analytické koncepty pro uchopení nerovného rozložení zátěže péče a útlaku těch, kteří ve společnosti o druhé pečují.

Společným východiskem Joan Tronto i Virginie Held je ale ontologické pojetí člověka odlišné od dominantního liberálního pojetí autonomního a nezávislého jedince.¹⁹ Etika péče obecně vychází z odlišného ontologického pojetí člověka, konkrétně jedince situovaného ve vztazích vzájemné závislosti. Z tohoto hlediska společenské vztahy předcházejí individuální existenci, morální perspektiva nestranného vztahu k zobecnělému druhému je zjednodušující a etika péče ji nahrazuje perspektivou kontextualizovaného a zainteresovaného vztahu ke konkrétnímu druhému.²⁰ Lokace morálního základu etiky péče ve vztahu vzájemnosti a empatické vnímavosti ovšem nemá za cíl požadavek oběti či ztráty individuální autonomie, autonomie je z této perspektivy redefinována jako vztahová autonomie (srov. Mackenzie, Stoljar 2000). Vztahová autonomie podle teoretiček etiky péče adekvátněji odráží sociální realitu, neboť individuální autonomie je vždy podmíněna materiálními a společenskými vztahy, není zažívána v sociálním vakuu, individuální autonomie je tak omezena, ale současně také rozšířena ve vztazích s druhými. Zatímco Tronto neproblematizuje slučitelnost vztahového pojetí ontologie člověka a perspektivy spravedlnosti a práv, podle Held je právě tato základní premisa lidské existence argumentem proti konceptu práv jako hlavního morálního rámce, jelikož práva jsou podle ní neoddělitelně navázána na individualistickou ontologii. Podobně koncepci práv kritizuje Fiona Robinson (1999, 2006a). Held se ale takto vymezuje pouze proti liberální koncepci spravedlnosti a individuálních práv a přehlíží jiné teorie spravedlnosti, např. komunitaristickou teorii spravedlnosti z hlediska pospolitosti (viz Velek 2000), teorii spravedlnosti analytického marxismu (Cohen 2006) nebo teorii

¹⁹ Odkrytí ideologického základu ideálu nezávislosti je věnována rozsáhlá feministická literatura. V tomto bodě se shodují teorie vycházející z etiky péče (viz také Lister 2003, Sevenhuijsen 1998), kritická feministická teorie (Fraser 1997a, zejm. kap. 5, Young 1990, 2002), i feministické teorie vycházející z psychoanalýzy, například Benjamin (1988) odkrývá závislost liberálního ideálu nezávislého jedince na popření matky a mateřské péče.

²⁰ Termín „konkrétní druhý“ jako kritický koncept ve vztahu k zobecnělému druhému si zde ale půjčuji od kritické teoretičky Seyly Benhabib (1988).

spravedlnosti z hlediska uznání (Fraserová, Honneth 2004, Honneth 2007b). Jak jsem uvedla výše, pokud chce Held udržet distinkci mezi péčí jakožto pěstováním vzájemných vztahů a péčí jakožto život udržující prací, nemůže zdůvodnit ontologický primát péče před spravedlností. Naproti tomu v přístupu Tronto je jak péče, tak spravedlnost formou společenských vztahů, které předcházejí individuální existenci, když Tronto mluví o spravedlnosti jako zastřešujícím principu, implicitně nemá na mysli liberální pojetí spravedlnosti. Tento moment zůstává ale v její práci pouze latentní.

Zatímco Tronto usiluje o rozpracování sociální a politické teorie péče, Held normativně formuluje etiku péče především v intimní rovině vztahu mateřské osoby a dítěte, kterou posléze aplikuje na společenské vztahy. Tato aplikace pak ale trpí řadou nedostatků, na které obecně upozorňuje Alison Jaggar. Podle Jaggar řada koncepcí etiky péče do značné míry přehlíží širší strukturální nespravedlnosti a implicitně či explicitně upřednostňuje vztahy péče v rodině před jinými společenskými vztahy (Jaggar 1995). Held se zejména nezabývá tím, jak řešit v současné individualistické společnosti tendenci většiny uzavírat se do privátní sféry, v níž naplňují své závazky odpovědnosti za péči, současně ale přehlízejí situaci „cizích“ potřebných. Jaggar v tomto kontextu upozorňuje na globální chudé. Held globální nespravedlnosti sice zmiňuje (Held 2006: kapitola 10), tyto její úvahy nejsou ale integrálně začleněny do její předešlé argumentace. Tento problém odhaluje i příklad, který Held uvádí pro ilustraci řešení každodenních morálních dilemat, ve kterých se zdá být nestranná etika spravedlnosti v konfliktu se vztahovou etikou péče (Held 2006: 97–100). V jejím příkladu řeší učitel věnující se dětem se speciálními výchovnými a vzdělávacími potřebami a současně otec dilema, zda má více času trávit v zaměstnání a věnovat se svým žákům (podle Held perspektiva nestranného rozumu), nebo zda má následovat morální požadavky plynoucí z jeho vztahu k vlastnímu dítěti (podle Held perspektiva etiky péče). Toto ale není dobrý příklad pro ilustraci morálního konfliktu spravedlnosti a péče, protože obě možnosti se ve své podstatě

vztahují k etice péče: péče o děti, jejichž sice není biologickým otcem, ale které mají speciální potřeby a potřebují jeho pomoc a péči na jedné straně, a péče o dítě, ke kterému ho sice váže partikulární morální závazek, ale které ho nepotřebuje o nic více než jeho žáci – nejde tedy o rozpor mezi nestranným a partikulárním morálním zvažováním, nýbrž o konflikt mezi nebiologickými vztahy, ve kterých nefigurujeme jako primární odpovědní aktéři, a biologickými vztahy, ve kterých jsme primárními odpovědnými, v obou případech ke zranitelným a závislým osobám. Interpretace zmíněného příkladu, kterou navrhuje Held, tak odhaluje limity její aplikace metafory vztahu mateřské osoby a dítěte a implicitní ztotožnění etiky péče s biologickými (či pseudobiologickými například v případě adopce) vztahy v rodině, které mohou zastínit jiné vztahy a strukturální nerovnosti ve společnosti. Nezodpovídá tudíž zásadní otázku, jak morálně hodnotit chování většiny lidí, kteří se bezpochyby dobře starají o své děti a další potřebné členy rodiny, nicméně potřeby vzdálených druhých vytěšňují jako nerelevantní v jejich pojetí odpovědnosti.²¹ Held navíc jak se zdá v důsledku přijímá kontradikční chápání vztahu spravedlnosti a péče jako buď-anebo volby, čímž reprodukuje tradiční rámec morálního uvažování, který nereflektuje nepřetržité vyjednávání a možnou reinterpetaci odpovědnosti ve vztahu ke konkrétním a zobecněným druhým v závislosti na životní situaci. Alternativní interpretace uvedeného příkladu může naopak sloužit k ilustraci toho, že nestranná spravedlnost není možná, perspektiva péče je nutně při morálním zvažování spravedlnostních nároků vždy přítomná.

Politická teorie péče Joan Tronto se zdá být pro aplikaci perspektivy péče na mezilidské vztahy nad rámec intimních vztahů životaschopnější. Praxe péče jí slouží jako základní normativní orientační kritérium, směřuje ale k rozboru politicko-mocenského kontextu, který určuje jak nízké ocenění péče, tak vytlačení péče výlučně do soukromé sféry. Tronto proto radikálně odmítá vztah „matky“ a dítěte jako

²¹ Její teorie proto nemůže vyřešit problém transnacionálních praktik péče, kterému se budu věnovat v podkapitolách 2.3 a 2.4, ani neposkytuje vhodné východisko pro feministickou teorii globální spravedlnosti, které se budu věnovat v podkapitole 3.2 a 3.3.

východisko pro artikulaci norem a měřítek péče, čímž je podle ní ztvrzován stávající mocenský rámec a ideologie individualismu. Péče je především společenská odpovědnost pramenící ze základní společenské propojenosti a vzájemné závislosti. V souvislosti s transnacionálními praktikami péče, které Tronto nazývá „transnacionální komodifikací péče“, se vrací k vymezení odpovědnosti za péči pomocí identifikace aktérů, kteří jsou součástí procesů péče v různých rovinách (viz Tronto 2008b).²² V praxi je ale definice této propojenosti, na jejímž základě je vymezena odpovědnost jedněch vůči druhým, redefinována v závislosti na kulturních praktikách, včetně genderových norem a rasově-etnických stereotypních vzorců, a na mocenské struktuře globální ekonomiky. Společenské propojení je podle Tronto zásadnější než otázka morální motivace, kterou evokuje příklad vztahu matky a dítěte. Sociální nerovnosti se ovšem nepromítají pouze do nerovné distribuce odpovědnosti za péči a práci související s péčí – jako např. větší zatížení žen než mužů, třídní rozdíly²³ – ale také do relativního významu potřeb jednotlivých skupin. V upořádování potřeb chudých a marginalizovaných skupin spatřuje spolu s Fraser propojení s klasickým politickým konceptem skupinových zájmů.²⁴ Společenské percepce potřeb nemusí totiž přímo vypovídat o charakteru potřeb. Nadto sociální nerovnosti vytvářejí rámec vymezující hranice mezi závislostí a nezávislostí, což Tronto analyzuje pomocí zmiňovaného konceptu privilegované nezodpovědnosti: o uspokojení potřeb těch, kteří jsou privilegovaní, se starají ostatní, privilegovaní ale současně nemusejí uznat svoji závislost na těch, kteří o ně pečují, a nemusejí uznat ani jejich potřeby péče. Tronto ale chce formulovat péči i jako politický ideál společenské změny a poukazuje na „moc

²² Tronto se zde přibližuje k modelu odpovědnosti založené na strukturálním propojení společenských vztahů, který navrhla Iris M. Young (2008a). Tronto ale s návrhem Young nepracuje jednak proto, že bez morálního rámce péče se podle ní tato koncepce odpovědnosti může stát příliš abstraktní, a jednak proto, že podle ní „její [Young] přístup vyžaduje, abychom přijali výchozí předpoklady o povaze sociálních institucí a interakcí“ (Tronto 2008b: 24, 28, poznámka 28).

²³ K analýze třídních nerovností mezi těmi, kdo pečují, a těmi, o které je pečováno, viz Glenn 1992, 2010 v USA, Ray a Qayum 2009 v Indii nebo Ally 2009 v Jihoafrické republice a B. Anderson 2000 v Evropě.

²⁴ Fraser upozorňuje na proces artikulace potřeb jako na diskursivní proces interpretace zahrnující konflikt a moc (Fraser 1989).

slabých“: přestat pečovat jako politickou strategii.²⁵ Péče je podle ní zdrojem politického jednání: „Jedinci nejednají politicky pouze na základě svých vlastních zájmů, ale v důsledku partikulární konstelace vztahů a institucí péče, v jejichž rámci se nacházejí.“ (Tronto 1995b: 142)

Opomíjení potřeb některých skupin nebo přehlížení těch, kteří o tyto potřeby pečují, je podle Tronto důsledkem rostoucí nepozornosti vůči potřebám druhých, tj. neuznání potřeb druhých, a vůči tomu, jak naše jednání ovlivňuje druhé, což podle ní charakterizuje pozdně moderní společnosti, ve kterých je péče oceněna většinou pouze instrumentálně: „Hodně péče je oceněno pouze do té míry, v jaké umožňuje dosažení jiných cílů těmi, jejichž potřeby jsou touto péčí zcela naplněny.“ (Tronto 1994: 116) Ačkoliv kritika nedostatku pozornosti na první pohled souzní s premisami kritické teorie společnosti, Tronto se proti této tradici, jmenovitě proti Horkheimerovi a Adornovi, vymezuje. Podle ní nepozornost rozšiřující se ve společnosti není způsobena rostoucím vlivem instrumentálního rozumu, jak předpokládal Marcuse (1991), Fromm (2010) nebo Adorno s Horkheimerem (2009), nýbrž je důsledkem „neochoty lidí zaměřit svou pozornost na partikulární záležitosti druhých.“ (Tronto 1994: 130) Na tomto vysvětlení trvá i ve svých současných pracích, kdy jako hlavní charakteristiku pozdně moderní společnosti vidí lhostejnost, která z této společnosti činí společnost „nepečující“ (Tronto 2008b). Důvody, proč s kritickými teoretiky nesouhlasí, ale zmiňuje pouze velmi stručně a do značné míry zjednodušeně. Tronto píše: „Zaprvé, pokud by instrumentální racionalita tak dominovala, jak by bylo tedy možné, že stále existují jiné formy racionality v podobě, která dává smysl? Zadruhé, pokud by to bylo otázkou pouze adekvátnosti myšlení, proč by problém přetrvával poté, co bylo na neadekvátnost instrumentální racionality upozorněno?“ (Tronto 1994: 130) Zaprvé, dominance instrumentální racionality není to samé jako absolutní ovládání veškerého společenského života instrumentální racionalitou. Zadruhé,

²⁵ Podobně politický protest zakotvily Mariarosa Della Costa a Selma James (1973). Problém je ale to, že uspokojení potřeb je jednou z hlavních kritérií etiky péče a odmítnutí péči poskytnout je vlastně popřením odpovědnosti za péči. Tronto si sice tento rozpor uvědomuje, ale trvá na tom, že ti, kdo poskytují péči, mají v rukou neporovnatelnou sílu.

Adorno s Horkheimerem ukazují patologie rozumu jako důsledek technologické determinace západní společnosti, pouhé upozornění na tyto patologie nemůže tento vývoj zvrátit. Tronto se navíc vyrovnává pouze s první generací teoretiků kritické teorie společnosti, současnou argumentaci ponechává stranou. Nicméně pokud Tronto tvrdí, že za deformací mezilidských vztahů stojí pouze neochota či lhostejnost, pohybuje se v politické rovině v mantinelech ideologie individuální svobody, kterou v ontologické rovině odmítá. Současně se tak ztrácí důraz na společenské struktury, které jsou zdrojem nespravedlností při opomíjení potřeb jedněch ve prospěch druhých či při nerovném rozdělení odpovědnosti za péči. Tronto tak ponechává zcela mimo svůj záběr zdroje této neochoty povšimnout si potřeb druhých.

Instrumentální racionalita uplatňovaná především prostřednictvím trhu je ale podle ní překážkou k rozvinutí vzájemných vztahů péče. Tržní vztahy nejsou organizovány podle potřeb, ale podle vlastnictví zdrojů, což je v rozporu s principy péče. Tronto dokonce explicitně zdůrazňuje, že péče je antikapitalistický princip (Tronto 1994: 175). A na jiném místě uvádí, že „pozorná péče je nekompatibilní s paradigmatickým vztahem moderní společnosti, směnou. Paradigma tržních vztahů, směnných vztahů, vyžaduje upřednostnění vlastních zájmů. ... Vyžaduje redukování komplexních vztahů na pojmy, které mohou být učiněny ekvivalentními.“ (Tronto 1995a: 107) Nejde ale tak daleko, aby odmítla možnost koexistence těchto principů ve společnosti. Zde se shoduje s Held. Obě ale mají na mysli spíše paralelní koexistenci, než propojení péče s trhem, kterou navrhuje Fiona Robinson jako cestu umírnění trhu (2006a).²⁶ Ve vztahu k trhu Held zdůrazňuje v návaznosti na Elizabeth Anderson (1993) pluralitu hodnot, přičemž rozhodnutí, které aktivity podřadit logice tržního hodnocení a které ne, můžeme podle Held učinit právě na základě morálního soudu vedeného etikou péče, která má určovat naše priority. Základním rozlišením ovšem není skutečnost, zda je určitá činnost placená či nikoli, ale jaké normy určují charakter konkrétní činnosti. Podle Held je tedy například rozdíl mezi neplacenou péčí, péčí

²⁶ Návrh F. Robinson je ovšem problematický, blíže se tomu budu věnovat v podkapitole 3.2.

organizovanou na úrovni komunity jako nezisková aktivita a komerční institucí péče orientovanou na zisk (Held 2002, 2006). Aniž by popřela pozitivní aspekty tržní organizace některých vztahů, Held je přesvědčena, že společnost musí vymezit trhu hranice v oblastech jako je například zdravotní péče, vzdělání, péče o děti a starší aj. Nejde tedy pouze o zajištění potřeb, ale rovněž o to, jak jsou potřeby naplňovány, pouhý přístup k službám a institucím podle ní nepostačuje, protože v rámci trhu je vše oceněno pouze instrumentálně, což podle Held neumožňuje plné ocenění péče ve všech jejích aspektech.²⁷

Proponentky feministické etiky péče tedy chápou emancipaci a konkrétně emancipaci žen zaprvé jako podmíněnou proměnou normativních principů společenské integrace a zohledněním konstitutivní role konceptu péče. Hodnota péče je založena na vzájemné vazbě a propojení mezi lidmi a na univerzální potřebě péče, kterou v průběhu života každý v nějaké míře potřebuje, přestože potřeby péče jsou současně kontextuální a partikulární a nevyčerpávají všechny lidské potřeby. Péče je pak reakcí na tyto potřeby. Tronto rovněž upozorňuje, že také odpovědnost za péči můžeme vyjádřit jako univerzální princip, přesto však péči nelze oddělit od partikulárních vztahů péče: „Péči by bylo možné popsat jako univerzální morální principy. ... Ale péče je deformovaná, pokud principy péče – to, že je péče nezbytná – separujeme od partikulární praxe péče v dané situaci.“ (Tronto 1994: 153) Feministické autorky se rovněž shodují v tom, že je nutné péči oprostit od výlučné identifikace se soukromou sférou a konkrétně s rodinnou péčí. Nicméně v tomto bodě je přístup Held nepřesvědčivý díky tomu, že za morální vzor vztahů péče považuje vztah mateřské osoby a dítěte, což vede k řadě nedůsledností v její argumentaci. Pro Tronto je vztah matky a dítěte pouze jednou z možných konstelací vztahů péče. Přestože je nerovnost ve vztahu dospělého a dítěte nevyhnutelná, obecně vztahy péče nemusejí být nutně prodchnuty nerovnostmi. Na druhou stranu se v intersubjektivních vztazích nikdy

²⁷ Z perspektivy etiky péče se tudíž podle Held například jeví jako nedostatečné naplnění základních sociálních potřeb či práva na vzdělání v takovém systému sociálního státu, který vede k závislosti těch, kteří si musejí žádat o půjčku na školné či o sociální dávky, na byrokratické státní organizaci.

nejedná ani o vztah na sobě nezávislých individuí, jde spíše o odstupňovanou škálu vzájemné závislosti a o vztahy asymetrické reciprocity.²⁸ Pokud se podíváme na praxi péče v širších společenských souvislostech, Tronto trvá na tom, že idea rovnosti nepopírá principy péče a naopak koncept péče nepopírá rovnost.²⁹ Egalitární společnosti musí konstantně zvažovat, jak potřeby péče naplnit a kdo bude ten, kdo péči poskytne. Zadruhé, emancipace žen je tudíž podle Tronto, která se v tomto bodě rozchází s Held, podmíněna redefinicí rovnosti v asymetrických vztazích vzájemné závislosti. Held namísto toho staví podmínku podřazení spravedlnosti a rovnosti principu péče. Vzájemnou závislost, která je kvintesencí lidské existence, je ale možné v pozdně moderních společnostech přehlížet a popírat díky oddělení veřejné a soukromé sféry, kdy je práce a angažovanost ve veřejné sféře podmíněna péčí v soukromé sféře. Zatřetí, emancipace žen tudíž vyžaduje přehodnocení vztahu soukromé a veřejné sféry. Tyto tři podmínky emancipace žen odpovídají třem bariérám, které vymezila Tronto.

Prosazení perspektivy péče ve feministické teorii znamenalo obrat od konceptu práce ke konceptu péče a s tím související obrat pozornosti od zájmů k potřebám. Teoreticky etiky péče zdůrazňují jak univerzální, tak partikulární charakter potřeb a společenské odpovědnosti za péči. Podstatnou pro další výklad je jejich teze, že odpovědnost za péči není redukovatelná na tržní vztahy a peněžní směnu. Ztotožnění naplnění potřeb s penězi je podle Held i Tronto základem podhodnocení a instrumentálního ocenění péče, i když obě vidí, že právě toto je cesta, kterou se pozdně moderní společnosti ubírají. Začtvrté, je tedy idea emancipace žen z perspektivy feministické etiky péče podmíněna omezením trhu jako organizačního

²⁸ Tronto přímo nepoužívá termín asymetrická reciprocity, kterou rozpracovala Young (1995), obě autorky ale směřují k témuž principu nezaměnitelnosti perspektiv a nemožnosti ze zkušenosti jednoho generalizovat na zkušenost a potřeby druhého.

²⁹ Jak vyplývá z výše uvedeného, rozdíl je v tom, že autorky, které péči chápou jako zastřešující princip, jako např. Held, chápou rovnost jako hodnotu spojenou se spravedlností, kterou je vhodné uplatnit jen v některých sférách společnosti, naproti tomu autorky, které chápou spravedlnost jako zastřešující princip, jako např. Tronto, rovnost chápou jako podmínku realizace nedeformované péče, protože nerovná distribuce zdrojů se negativně promítá do rozložení odpovědnosti za péči a uznání potřeb jedněch na úkor druhých.

principu současné společnosti. Hlavní kritické připomínky vůči feministické etice péče směřují k nedostatečné pozornosti, která je věnována materiálním nerovnostem, struktuře vlastnictví a třídním vztahům, které naopak byly v centru pozornosti marxisticky inspirované feministické teorie. Nedostatečné zakotvení v kritice těchto strukturálních nespravedlností potom vede k deficitu ospravedlnění normativní teorie péče. Tronto se dostává nejbližší k překonání této námitky, nicméně svou politickou teorii péče vypracovává spíše v hrubých obrysech v porovnání s její morální teorií péče. V mnoha ohledech v tomto směru nabízí propracovanější přístup k teoretickému pojetí péče kritická teoretička Iris Marion Young.

1.3 Kritická teorie péče: Iris M. Young³⁰

Iris Marion Young vychází z kritické teorie společnosti, kterou vymezuje jako „sociálně a historicky situovanou normativní analýzu a argumentaci. ... [M]etoda kritické teorie ... vychází z existujících sociálních vztahů a procesů pro identifikaci toho, co v nich zakoušíme jako hodnotné, ale vyskytující se pouze přerušovaně, částečně nebo potenciálně.“ (Young 2000: 10) Jejím východiskem je proto především kritika nespravedlnosti, tj. sociální analýza a vysvětlení nedostatků společenské praxe, ze které extrahuje normativní ideály jako ukazatele transformativní kritické praxe. Vymezení kritické teorie, které rozpracovává Young, implicitně stojí na třech momentech: kritice, deskripci (vysvětlení), normativitě, které formuloval a dále rozpracoval Marek Hrubec (2003, 2011). Young tedy klade důraz na cíl kritické teorie založit kritiku na existenciálně zakoušeném rozporu mezi ideály a praxí jako forem nespravedlnosti a současně odhalit pomocí kritické imaginace emancipační normativní potenciál určitých prvků skutečnosti.³¹ Nespravedlnost definuje jako „útlak,

³⁰ Tato kapitola je přepracovanou verzí článku „On Sources of Structural Injustice: A Feminist Reading of the Theory of Iris M. Young“ (Uhde 2010a).

³¹ Young usilovala o rozpracování obecné kritické teorie spravedlnosti, ve které má ovšem její feministická teorie významnou úlohu. Nebudu se zde zabývat všemi aspekty její feministické teorie a zaměřím se pouze na argumenty, které souvisejí s vymezeným tématem rekonstrukce kritického

tj. institucionální omezení vlastního rozvoje, a nadvládu, tj. institucionální omezení sebeurčení.“ (Young 1990: 37) Young přitom ukazuje, že zdroje útlaku a nadvlády nejsou individuální, zaměřuje se proto na skupinové odlišnosti a odhalení zdrojů strukturálních nespravedlností na makro-rovině (Young 1990, 2010: 97–127). Strukturální nespravedlnost je podle ní „druhem morální křivdy, jenž je odlišný od křivd způsobených jedním individuálním člověkem, nebo od křivd, které úmyslně způsobuje represivní policejní stát. Strukturální nespravedlnost je důsledkem mnoha jednání individuálních a institucionálních aktérů, kteří sledují své vlastní cíle a zájmy, v rámci daných institucionálních pravidel a norem.“ (Young 2008a: 85)

Pro pochopení strukturálních nespravedlností je proto podle ní důležité přijmout analytickou perspektivu odlišnosti, která v kategorii odlišnosti spatřuje základní společenskou sílu a odlišnost vymezuje jako vztahový koncept, jehož význam je definován ve společenských mocenských vztazích. Young nezdůrazňuje pouze kulturní odlišnosti, odlišnost je podle ní i kategorií sociální, tj. týkající se strukturálních odlišností generovaných určitou organizací společenského života. Prostřednictvím politiky difference³², kterou formulovala na začátku 90. let, Young obecně usiluje o pozitivní redefinici významu sociálních a kulturních odlišností: „Skupiny nemohou být sociálně rovné, pokud nejsou veřejně potvrzeny a uznány jejich zkušenosti, kultura a společenské přispění.“ (Young 1990: 174) Odlišnost je rovněž zdrojem obohacení v komunikaci, protože zřetelně ukazuje specifičnost vlastní situace vis-à-vis odlišné perspektivě, která nás motivuje formulovat vlastní zájem v obecnějších pojmech a napomáhá nám získat přehled o komplexnějších společenských procesech (Young 1997a: 68–69). Young rozlišila kulturní

konceptu péče. K feministické reflexi feministické teorie Iris M. Young v jejím celku viz kolekce článků v Ferguson, Mechthild eds. 2009.

³² Na rozdíl od Fraser, která definuje ekonomické a kulturní nespravedlnosti jako odlišné formy, které vyžadují také odlišné formy nápravy prostřednictvím redistribuce nebo uznání (viz Fraserová, Honneth 2004), Young chápe boje o uznání jako integrální součást úsilí o odstranění útlaku ve všech jeho formách, tedy útlaku jak pramenícího ze společenské dělby práce, tak zakotveného v kulturních vzorcích (viz jejich vzájemná diskuze na stránkách New Left Review, Fraser 1997b, Young 1997b). Politika difference podle Young slouží otevření veřejného prostoru utlačovaným hlasům a bojům proti nadvládě a jako taková podporuje sociální dynamiku bojů proti útlaku a materiálnímu strádání.

a strukturální sociální odlišnosti, aby se vyrovnala s kritikami, které jí vyčítaly, že redukuje politiku na kulturní politiku identity³³ (Young 2000, 2010: 97–127). Zatímco kulturní skupiny spojuje jazyk, každodenní praktiky, formy sociability, estetické a náboženské konvence atd., které členům poskytují určité prostředky vyjádření a komunikace a vytvářejí prostředí vzájemné spřízněnosti, strukturální sociální skupiny jsou definovány svým vztahem k základním společenským strukturám. Sociální skupinu vymezuje následovně: „Strukturální sociální skupina je kolektiv lidí, kteří jsou v podobném postavení ve vztahu k interaktivním a institucionálním vztahům, které podmiňují jejich příležitosti a životní šance.“ (Young 2000: 97) Referenčním bodem její teorie je jednající a zakoušející subjekt, který si utváří identitu v intersubjektivních vztazích ovšem pod vlivem vnějších struktur, jež představují rámec možností a omezení jednání. Tyto struktury nicméně existují prostřednictvím jednání subjektů, kteří je kontinuálně reprodukují či přetvářejí. Ve vztahu jedinců a sociálních struktur jde tedy o vzájemně se posilující proces generující strukturální nespravedlnosti, jež ovlivňují, nikoli však determinují podmínky budoucího jednání, zvyky i očekávání aktérů (viz Young 2008a, 2010: 129–152).

Young chápe gender jako paradigmatický příklad strukturální sociální odlišnosti, kterou, jak jsem již uvedla, vymezuje v kontrastu k odlišnosti kulturní, aby se tak vyhnula esencialistickému přístupu ke kategorii „ženy“. Ženy podle ní tvoří sociální skupinu, která se nevyznačuje sdílenými vlastnostmi a společnou jednoduchou identitou, ale spíše podobným postavením ve vztahu ke společenským strukturám a institucím. Ve svém článku *Serialita genderu* Young vztah mezi kulturní a sociální odlišností rozpracovala s odkazem na Sartrovo terminologické rozlišení skupin jako sebeidentifikujícího se kolektivu a sérií jako pasivního kolektivu (Young 2008b). Tento svůj teoretický projekt dále rozvedla v textu *Živoucí tělo versus gender* (Young

³³ Tuto kritiku vůči teorii Young vynáší např. Nancy Fraser, která je českým čtenářům známa (viz Fraserová, Honneth 2004, Fraser 1997). Odlišnost je podle Young ale kulturní i sociální kategorie. Young se proti dekonstruktivní kulturní politice identity, jak ji rozpracovává např. Judith Butler, explicitně vymezuje (viz např. Young 2009).

2010: 129–152).³⁴ Zde navrhuje „chápat gender jako partikulární formu společenské situovanosti živoucích těl ve vzájemném vztahu v rámci historicky a společensky specifických institucí a procesů, které mají materiální důsledky na prostředí, ve kterém lidé jednají a reprodukují mocenské vztahy a privilegia“ (Young 2010: 145). Základní genderové struktury jsou podle Young struktury dělby práce, kulturních vzorců normativní heterosexuality a struktury hierarchií moci.³⁵ Obsah těchto struktur se mění v závislosti na sociálním a historickém kontextu, forma ovšem podle Young zůstává stejná.

Sociální odlišnosti stejně jako kulturní odlišnosti generují rozdílné zkušenosti, znalosti a stanoviska, jejichž prostřednictvím přistupujeme ke světu. Odlišnost je tedy zdrojem poznání a potenciálním hybatelem společenských změn, které vedou k přepsání významu, zrušení či uznání jednotlivých odlišností. Tento přístup k odlišnosti Young přivedl ke kritice ideálu nestranného rozumu jako vize univerzálního a nezainteresovaného racionálního subjektu, která je prosazována zejména v západní tradici liberálního politického myšlení. Young kritizuje opomenutí specifických zkušeností a vztahů s konkrétními druhými, použijeme-li termín Benhabib (1988),³⁶ které vyplývá z vyloučení psychosociální a emocionální stránky lidské existence z veřejného zvažování a komunikativní praxe. Emoce podle ní nejsou protikladem rozumu, chaotické a nahodilé projevy, což je i závěr teoretiček etiky péče, naopak jsou významným faktorem společenské strukturace. Snaha o naplnění ideálu nestranného rozumu je utlačující vůči marginalizovaným či minoritním skupinám, které jsou nuceny odhlédnout od svých partikulárních zkušeností. Partikulární

³⁴ Pro úvahy o identitě a subjektivitě zde vymezuje fenomenologickou kategorii *živoucího těla*. Gender podle ní tudíž neoznačuje identitu, ale určitou strukturální vazbu mezi institucionálními podmínkami, individuálními životními šancemi a jejich realizací. S. Laurel Weldon její redefinici konceptu genderu jako sociální struktury hodnotí jako průlomovou v současné feministické teorii (Weldon 2007).

³⁵ Struktury normativní heterosexuality a struktury dělby práce podle pohlaví Young uvádí v článku *Serialita genderu* z roku 1994, viz Young 2008b. V článku *Živoucí tělo versus gender* pak mluví o výše uvedených třech základních strukturách, viz Young 2010: 129–152.

³⁶ Benhabib ve svém pojetí komunikativní etiky doplnila univerzální stanovisko zobecněného druhého pohledem konkrétního druhého, Young ale nesouhlasí s jejím předpokladem, že zohlednění konkrétního druhého vyžaduje představit si sebe sama na jeho místě, tj. předpokladem morální symetrie v jejich vztahu (viz Young 1995).

zkušenosti majority jsou ale v konstrukci nestranného morálního subjektu většinou skrytě zakomponovány. Navíc podle Young preference ideálu nestranného rozumu podporuje demonizaci emocí, které domněle kontaminují veřejný rozum, a proto jsou vytlačovány do soukromí (Young 1988). Z historicko-společenských důvodů takové vyloučení emocí vede k represí odlišné životní zkušenosti žen, ale i některých kulturních skupin, které byly v západní civilizaci označeny jako primitivní či iracionální. Young ale rovněž zdůrazňuje, že tento liberální ideál nestranného rozumu je v praxi nedosažitelný, neboť stojí na iluzorní představě subjektu stojícího mimo společnost, který je vytržen ze sociálního kontextu, je zbaven tělesnosti a historie.

Odlišná životní zkušenost a perspektiva je ostatním podle Young nepřístupná bez zprostředkující komunikativní praxe. Young toto označuje v morálním vztahu asymetrickou reciprocitou, tj. nemožností vcítit se do pozice druhého, protože náš vhled je vždy již ovlivněn naší vlastní pozicí a zkušeností. Respekt k odlišnosti proto nemůže být vyčerpávajícím způsobem naplněn prostřednictvím reprezentace kulturních a sociálních skupin, nepostradatelným momentem je jejich participace ve veřejném životě společnosti (Young 1995). Young zde navazuje na Habermasovu teorii komunikativního jednání, na rozdíl od něj ale klade důraz na odlišnost a specifičnost namísto nestranného morálního postoje, na asymetrii vztahů a porozumění namísto morální reverzibility a konsensu a na pluralitu forem komunikativní praxe namísto pseudo-univerzální formy debaty mezi soutěžícími argumenty (Young 1995, 1997a).³⁷ Epistemologickými argumenty nezaměnitelnosti pozic a úhlů pohledu v komunikaci Young tedy zdůvodňuje nutnost inkluze sociálně a kulturně odlišných skupin: „Etický vztah asymetrické reciprocity tedy nakonec vypadá takto: Potkáme se a začneme komunikovat. Uznáme jeden druhého a snažíme se vzájemně si porozumět. Každý z nás je porozumění otevřen tím, že uzná asymetrii. Podmínkou naší komunikace je, abychom uznali rozdíl – interval – který nás od

³⁷ Habermas podle ní reprodukuje opozici rozumu a emocí tím, že trvá na univerzálním pojetí rozumu a komunikativní jednání ztotožňuje s formou deliberace, která vylučuje „expresivní a tělesné aspekty komunikace“ (Young 1988: 70, viz také 1997a).

ostatních dělí, různé stinné momenty a historie, šrámy a stopy, jež do komunikace nevstoupí.“ (Young 1995: 35) Její pojetí komunikativní praxe umožňuje zakotvit uznání odlišnosti a emocionálních intersubjektivních vazeb. Láska a péče jako formy intersubjektivního uznání v intimních vztazích jsou rovněž ze své podstaty asymetrické, Young ale zdůrazňuje podobně jako Tronto, že toto ve vztahu nevylučuje rovnost. Rovnost je v sociálním vztahu asymetrické reciprocity charakterizována střídáním se, tj. je třeba vzít v potaz větší časový úsek, ve kterém jsou vztahy vzájemné závislosti realizovány (Young 2007a).

Emoce a jejich společenský význam byly předmětem analýz již rané kritické teorie, zejména jejího psychoanalytického proudu v čele s Erichem Frommem. Podle Fromma je základní emocí láska jako aktivní péče o život a potřeba každého člověka, který v ní nachází autentické naplnění života. „Pravá láska je výrazem tvůrčí síly a zahrnuje péči, úctu, odpovědnost a poznání.“ (Fromm 2010: 61). Láska je podle něj prací ve smyslu aktivního úsilí.³⁸ Subjekt-objektový vztah zprostředkovaný prací podle něj poskytuje pouze substituci sebenaplnění. Fromm rovněž upozorňuje, že není postačující soukromá láska, tedy schopnost milovat výlučně ve vztazích k blízkým, předpokladem schopnosti milovat je abstraktní láska (Fromm 2010: 62). Proto také je láska podle něj základní tvůrčí společenskou silou, která se ale v pozdně kapitalistických společnostech vytrácí v důsledku odcizení a univerzální komodifikace: „Moderní člověk se přeměnil ve zboží; prožívá svou životní energii jako investici, která je mu prostředkem k dosažení co největšího zisku ...“ (Fromm 2010: 101). Péči a lásku jako základní vztah vzájemného uznání a koncepční i ontologickou podmínku dalších forem uznání postavil také Axel Honneth.³⁹ Young rovněž klade důraz na

³⁸ Fromm sice lásku vidí jako aktivní práci vytváření něčeho, zároveň ale hovoří o mateřské a otcovské lásce jako o ideálních typech lásky, první nepodmíněné, druhé podmíněné, kterou je třeba aktivně budovat a usilovat o ni. Nicméně mateřská láska pro něj není sama o sobě postačující, vyzrálý člověk si musí vypěstovat oba typy (Fromm 2010: 42–49). Později ale řada feministických autorek zpochybnila samozřejmost a nepodmíněnost mateřské lásky, například Badinter (1998) ukázala, jak se představa mateřské lásky je výsledkem souhry rozumu, citu a vůle (Ruddick 2002, srov. Kiczková 2006).

³⁹ Honneth interpretuje emancipační lidské procesy jako postupně se vytvářející institucionalizovaný řád uznání, v němž se při přechodu od feudální ke kapitalistické společnosti vydělily tři sféry uznání: intimní sféra, v níž je určující normativní princip lásky, právní sféra s normativní zásadou rovnosti

emocionální aspekt lidské existence, který nemůže být z emancipačního projektu vyloučen. Nešla tedy cestou hledání adekvátního vztahu mezi nestrannou spravedlností a partikulárními vztahy a emocemi jako například Virginia Held, naopak radikálně odmítla tuto dichotomii, uznání odlišnosti a partikulárních potřeb v interakci s univerzálními principy je podle ní základním východiskem spravedlnosti, protože spravedlnost založená na ideálu nestranného rozumu je nutně založena na vyloučení (Young 1988, 1990, 2000).

Uznání odlišnosti tedy předpokládá otevření se odlišným zkušenostem a formám společenské praxe, které byly v západní intelektuální tradici označeny jako iracionální projevy. Takové otevření veřejného diskursu rovněž umožňuje redefinici klíčových kategorií tak, aby umožňovaly uznání společenského přispění jednotlivých skupin a transformaci represivních ekonomických a politických vzorců. Praxe péče byla v západní tradici moderního politického myšlení odsouvána do pozadí, a to jak ve směru liberálním, konzervativním, tak i v tradici socialistického myšlení. Nedostatečné ocenění péče a dalších souvisejících aktivit je ale základním tématem feministického myšlení. Young se tedy ptá, co je to smysluplná činnost hodná společenského ocenění: „Ideál smysluplné práce znamená, že práce, kterou lidé vykonávají, by měla být jasně spojena se společenským využitím a měla by být ostatními uznána pro svůj příspěvek pro blaho lidí nebo jejich prostředí nebo pro blaho ostatních živých bytostí a jejich prostředí.“ (Young 2002: 55) V moderní společnosti je ale smysluplná práce postupně reduktivně spojována pouze s výdělečným zaměstnáním a v pozdně moderním období vývoje této společnosti navíc stále více spojována pouze s finančním ziskem. Susan Himmelweit například ukazuje, že feministická kritika vyloučení péče a domácí práce ze sféry produkce bez kritiky dominantní definice práce otevřela prostor pouze pro limitované ocenění péče, tj. jen těch aspektů, které je možné uchopit jako odosobnělou práci řízenou efektivitou (Himmelweit 1995). K podobným závěrům dochází i Iris

a sféra sociálního ocenění, ve které je určující převládající interpretace výkonu. Honneth si všímá normativního potenciálu dalšího rozvinutí těchto tří forem v procesu sociálních bojů o uznání, v intimní sféře jsou podle něj artikulovány nové nebo dosud netematizované potřeby, o které se opírají požadavky rozšíření principu lásky a péče (Fraserová, Honneth 2004: 143–244, srov. Honneth 2007b).

Marion Young. Ačkoliv ve svých dřívějších pracích argumentovala, že péče a domácí práce „spadají do kategorie práce stejně jako výroba předmětů v továrně“ (Young 1981: 52), později tuto svou pozici redefinovala. Young později upozornila na obsahový rozdíl mezi neosobní prací a péčí včetně její materiální stránky, kterou nazývá uchováváním (Young 2010: 43–95), a poukázala na limity ocenění péče a uchovávání podle principu výkonu: „Nemůžeme se dostat moc daleko tím, že uznáme přínos pečujících snahou o přeměnu tohoto přispění v peněžní výkon ve veřejném světě trhu a státu. Náležitě ocenit ty, kteří pečují, vyžaduje oddělit ocenění od principu výkonu.“ (Young 2007a: 210)

Feministická kritika je podle Young v praxi nesprávně spojována pouze s kritikou výlučné odpovědnosti žen za péči a domácí práce. Větší zapojení žen v placeném zaměstnání v západních zemích bylo navíc podle ní ve větší míře výsledkem ekonomických změn v 2. polovině 20. století než přijetí požadavků feministického hnutí.⁴⁰ Druhá část feministického argumentu zpochybňujícího definici smysluplné práce jako tržně hodnocené aktivity, která nejenže z okruhu společenského ocenění vylučuje péči v soukromé sféře a další neplacené činnosti, ale také podporuje instrumentální a odcizený vztah k práci, byla ve veřejném diskursu potlačena.⁴¹ Podobně jako Himmelweit upozorňuje, že nejde o to, aby se neplacené práce přizpůsobily institucionalizované kategorii práce, ale naopak koncept smysluplné práce by měl být přizpůsoben tak, aby zahrnoval různé činnosti jdoucí napříč soukromou a veřejnou sférou a aby zahrnoval činnosti prospěšné pro společnost (Young 2002).⁴² Ztotožnění smysluplné společenské činnosti s placeným zaměstnáním podle ní přiživuje politický ideál soběstačnosti jako nezávislosti na druhých, který je

⁴⁰ Toto jde proti široce rozšířené interpretaci, že v západních zemích byl nástup žen do placeného zaměstnání výsledkem tlaku feministického hnutí zdola, zatímco v zemích bývalého sovětského bloku tento proces proběhl v důsledku politických změn prosazovaných shora.

⁴¹ V tomto bodě je její argumentace z 80. let konzistentní s jejími pozdějšími pracemi, i v jejích dřívějších pracích byla přítomna kritika ztotožnění smysluplné práce s odcizenou nájemní prací.

⁴² Podle Young nejdou dostatečně daleko ani některé klíčové autorky, které se věnují z feministické perspektivy otázkám péče ve vztahu ke konceptu občanství, např. Lister (2003) podle ní tím, že podporuje prioritu zaměstnání pro samozivitelky, ztvrzuje definici smysluplné práce jako placeného zaměstnání (Young 2002: 59).

politickým otiskem normativního ideálu nestranného rozumu a jako takový je nejen iluzorní, ale zejména represivní.

Představa nezávislé existence a individuální soběstačnosti je v rozporu s intersubjektivním založením lidské existence a vzájemnou závislostí jako základní podmínkou společenského života. Young navíc poukazuje na to, že i ti, kteří mají placené zaměstnání, jsou závislí na druhých – zaměstnavatelích, spolupracovnících a těch, kteří o ně pečují nebo jim umožňují vyvázat se ze svých závazků péče. Péče a uchovávaní jsou nepostradatelné pro společnost a zároveň, protože zůstávají do velké míry nepovšimnuty, umožňují některým zdánlivě naplnit představu individuální soběstačnosti. Podobně jako teoreticky etiky péče Young reformuluje ideál individuální autonomie jako vztahový koncept. Koncept vztahové autonomie vychází z představy, že realizace individuálního projektu závisí na druhých, a to nikoli ve smyslu nezasahování ze strany druhých, ale zejména ve smyslu podpory ze strany druhých, se kterými jsme ve vztahu vzájemné závislosti, materiální i psychosociální. Koncept vztahové autonomie „v sobě nezahrnuje sociální schéma, ve kterém atomizovaní aktéři jednoduše sledují své vlastní záležitosti a nechávají ostatní být. Namísto toho to znamená uznání skutečnosti, že aktéři jsou spojeni mnoha způsoby, které si nevybrali, příbuzenstvím, historií, blízkostí nebo nezamýšlenými důsledky jednání“ (Young 2000: 231).

Young zdůrazňuje normativní význam konceptu péče pro společnost nejen po emocionální stránce, ale i po stránce materiální. Praxe péče podle ní poskytuje materiální i emocionální podporu individuálnímu a skupinovému rozvoji a sebeurčení. Ačkoli je toto ve větší či menší míře přítomno i v rozborech Joan Tronto a Virginie Held, Young materiální založení hodnoty péče rozpracovává důkladněji. Held i Tronto se soustředí primárně na význam praxe péče pro společnost po stránce psychosociální a emocionální, což je dáno tím, že těžiště prací obou autorek leží

v morální teorii.⁴³ Young naproti tomu svou pozornost zaměřila také na materiální stránku péče – uchovávání –, kterou chce postavit na stejnou rovinu jako expanzivní zhotovování.⁴⁴ Young rozpracovává pohled na uchovávání realizované v péči o domov jako na materiální podmínku emancipace. Překonává ovšem jednostrannou ekonomickou analýzu materiální stránky péče, kterou rozvíjely marxistické feministky (srov. Fortunati 1995). Právě pomocí konceptu uchovávání jako zvláštního modu historicity a vyjádření individuality Young navrhla redefinici významu vytváření domova jako tvořivých činností nezbytných pro kulturní a společenskou kontinuitu nikoli pouze s ohledem na biologickou reprodukci, ale zejména s ohledem na symbolickou reprodukci společnosti (Young 2010: 43–95). Zatímco byla v západní intelektuální tradici lásce a péči v užším smyslu jako výrazu intersubjektivní ontologické podstaty lidské existence věnována alespoň částečná pozornost, význam materiální péče zůstává podle Young do značné míry stále opomenut. Tronto i Held sice mluví o fyzicky náročné práci spojené s péčí, fyzickou péčí mají na mysli ale spíše domácí práce a fyzickou práci spojenou s péčí o druhé, Young chápe materiální péči širěji a rozlišuje domácí práce a vytváření domova. Při vědomí rizika nostalgické romantizace domova a ambivalentnosti hodnoty domova, který může sloužit i k ospravedlnění separace soukromé a veřejné sféry a s tím související genderové dělby práce a genderové mocenské hierarchie, Young odmítla pojetí péče o domov a vytváření domova jako ahistorické formy bytí v imanenci, v protikladu k transcendentálními momentu budování a zhotovování. Young zde vstupuje do dialogu se Simone de Beauvoir, která útlak žen spojila s dělbou práce a rolí ženy spojenou s péčí a reprodukcí života (srov. Beauvoirová 1967). Young uznává, že Simone de Beauvoir má pravdu v hodnocení, že většina domácích prací je nekonečná sisyfovská dřina, která tvoří základ útlatu žen, nicméně se podle ní mýlí, pokud aktivity spojené s péčí a uchováváním odsuzuje jako aktivity, které nemohou být

⁴³ Tronto sice deklaruje, že etiku péče rozpracovává jako politickou teorii, ve skutečnosti jsou ale její argumenty založeny převážně v morální teorii.

⁴⁴ Young se kriticky vztahuje k Heideggerovi, který sice rozlišuje dvě stránky budování: zhotovování a pěstování, poté ale pěstování ponechává stranou a smysluplnou činnost spojuje pouze se zhotovováním (viz Young 2010: 46–51).

výrazem individuální subjektivity. Idea uchovávání, se kterou Young pracuje pomocí praxe vytváření domova, se podle ní nevyčerpává domácími pracemi. Zatímco de Beauvoir vidí v péči o domácnost cyklické uchovávání života bez přesahu tohoto života, Young tvrdí, že utváření budoucnosti závisí rovněž na uchování minulosti (Young 2010: 73–81).

Péče a uchovávání představují podle Young pozitivní momenty současné fakticity. Young definuje vytváření domova následovně: „Vytváření domova se skládá z činností, které propůjčují věcem živoucí smysl, uspořádávají je v prostoru, aby usnadnily životní aktivity těch, kterým věci patří, a uchovávají je i s jejich významem.“ (Young 2010: 73) Tyto aktivity představují pozitivní hodnoty, které jsou nepostradatelné pro společnost. Konkrétně podle Young představují materiální a morální základ schopnosti utvářet smysluplné vztahy s druhými a vztahovat se ke světu. „Domov jakožto materiální stránka identity nevede k jejímu pevnému spoutání, ale ukotvuje ji ve fyzickém bytí, které utváří kontinuitu mezi minulostí a budoucností. Bez takového ukotvení ve věcech jsme doslova ztraceni.“ (Young 2010: 72) Podobně jako teoreticky etiky péče se i Young ocitá na tenkém ledě, kde je nutné vymezit hranici mezi konzervativní představou domova a pozitivními hodnotami, které jsou s uchováváním a péčí neodlučitelně spojeny. V pozdně moderní kapitalistické společnosti je nadto konzervativní ideál domova paradoxně realizován v negativní podobě komodifikovaného domova, který Young spojuje s konzumní kulturou a akumulací soukromého vlastnictví, kde se domov stává vyprázdněným cílem sám pro sebe a výrazem sociální privilegovanosti. Komodifikovaný domov proto podporuje konzumeristickou a privatistickou identitu (Young 2010: 58–59). V návaznosti na Marcuseho spojuje negativní formu domova s nadvládou instrumentálního rozumu, který prostřednictvím komodifikace domova uplatňuje sociální kontrolu nad člověkem v jeho intimní sféře. V rámci současných genderových struktur má komodifikovaná forma domova represivní důsledky zejména pro ženy, neboť komodifikace uchovávání je legitimizována konzervativní představou, která na ženy vytváří tlak naplnit

očekávání tradiční hospodyně, přestože tato očekávání mají být paradoxně naplněna prostřednictvím trhu. V protikladu k tomu Young ale upozornila na potenciál reinterpretativní formy uchovávání jakožto kritického vztahu k individuální i kolektivní historii a jako zdroje rezistence vůči odcizené technické racionalitě.

Young zdůrazňuje, že není žádoucí, aby soukromé zcela splynulo s veřejným prostorem, kritizovala ale takovou interpretaci vztahu mezi veřejnou a soukromou sférou, ve které jsou obě sféry charakterizovány jinými institucemi, odlišnými a hierarchicky hodnocenými aktivitami a vlastnostmi a ve které je veřejné ztotožňováno s racionalitou a soukromé s emocionalitou. Žádné instituce či praktiky by podle ní neměly být delegovány výlučně do jedné z těchto sfér a žádné aktivity či životní formy by neměly být zatlačovány pouze do soukromí. Jinými slovy vstup do veřejné sféry by neměl být podmíněn odhlédnutím od individuálních partikulárních zájmů, emocí a potřeb. A otevření veřejné sféry by nemělo být podmíněno zrušením práva na soukromí, bezpečí a na vlastní životní prostor. Young ale nemá na mysli liberální představu nezasahování do soukromé sféry, ani konzervativní představu rodiny jako idealizované ochrany před nepřátelským světem, soukromé je stejně tak předmětem spravedlnosti jako veřejné⁴⁵ a je stejně tak potenciálním místem konfliktu a mocenských vztahů, jak upozornila rovněž Alison Weir (2008). Hodnotu domova Young spojuje s vytvořením bezpečného místa v existenciálním i materiálním smyslu, kam nemusíme ostatní vpustit, místa, které je „rozšířením a vyjádřením rutinních tělesných návyků“ a „jako materiální zrcadlo odráží danou partikulární identitu zpět na člověka“ (Young 2010: 89 a 92).

Young tedy vychází z redefinice vztahu veřejné a soukromé sféry. Upozorňuje na kritickou praxi péče a uchovávání jakožto materiální stránky péče, soukromou a veřejnou sféru ale nechápe jako vzájemně se vylučující oblasti vedené odlišnými principy a aktivitami. V tomto smyslu mluví o redefinici vztahu principu uznání ve

⁴⁵ Young právo na soukromí a bezpečí obhájí jako individuální právo, které je neslučitelné s přehlížením domácího násilí a dalších forem nespravedlnosti, které se odehrávají „za dveřmi ložnice“.

formě lásky/péče v intimních vztazích a principu uznání ve formě ocenění výkonu ve společenských vztazích. Na rozdíl od Honnetha Young nevidí požadavky uznání lásky a péče pouze v intimních soukromých vztazích, současné proměny péče, které lze popsat jako pronikání péče do společenské sféry, jsou podle ní projevem úsilí o redefinici společenského ocenění a zpochybnění platnosti principu výkonu (Young 2007a). K tomuto bodu se vrátím v podkapitole 2.2. Péče a uchovávaní jsou součástí politiky i intimity, jak politika, tak i intimita ale prostupují veřejnou i soukromou sféru. Feministická teze „osobní je politické“ podle ní tudíž odkazuje na skutečnost, že osobní je zakotveno v institucionalizovaných procesech, které generují strukturální nespravedlnosti.⁴⁶ Jak jsem již uvedla, Young nespravedlnost konceptualizuje jako útlak a nadvládu. Genderově specifická nadvláda je reprodukována zejména v důsledku strukturálních omezení a institucionalizovaných mocenských hierarchií, které zkušenosti, potřeby a přání žen odsouvají do pozadí a vylučují je z komunikativní praxe, čímž omezují možnosti většiny žen spolupodílet se na definování podmínek jednání a rozhodování o svém vlastním životě. Genderová dělba práce a struktury normativní heterosexuality pak reprodukuje útlak prostřednictvím rozdělování zdrojů a pozic, definice významů jednotlivých činností a toho, co je chápáno jako smysluplné uplatnění ve společnosti, které jedinci přináší společenský respekt a ocenění.

Young vymezila pět forem útlu: vykořisťování, marginalizaci, bezmocnost, kulturní imperialismus a násilí (Young 1990: 39–65). Genderově specifické vykořisťování spočívá jednak v přivlastnění většiny společenských zdrojů a ekonomických zisků muži⁴⁷ a jednak v odpovědnosti žen za domácí práce a péči, ze kterých má užitek společnost jako celek, které ovšem nejsou náležitě oceňovány. Marginalizace pak vymezuje skupinu lidí, kteří jsou „nepotřební“ pro společnost

⁴⁶ Cohen tento feministický princip zobecnil a uvádí, že klíčový politický princip feministického požadavku osobního jako politického tkví v poznání, „že volby, které nejsou regulovány zákonem, spadají do kompetenční sféry spravedlnosti“ (Cohen 2006: 99).

⁴⁷ Stejně jako nelze mluvit o ženách jako o homogenní skupině, nelze tak mluvit ani o mužích. Ve formulaci „přivlastnění zdrojů a materiálních zisků muži“ je zahrnut implicitně odkaz na skupinu mužů, kteří disponují rozhodovací mocí ve společnosti a ovládají rozhodující společenské instituce, pro popis a analýzu je tedy potřebná i perspektiva třídní, „rasová“, hledisko etnické, národnostní příslušnosti či sexuální orientace atd.

zaměřenou na placenou práci – starší lidi, nezaměstnané, svobodné matky, postižené, mladé nezaměstnané z minoritních skupin, původní obyvatelé. Zásadním projevem marginalizace je závislost, která by ovšem sama o sobě nemusela být nespravedlivá, tou se stává teprve pod vlivem individualistických požadavků liberálních společností spojujících plnohodnotné občanství s iluzorní představou nezávislosti a soběstačnosti (srov. Fraser 1997: 121–149). Bezmocnost Young poskytuje nuancovanější koncept pro rozbor institucionálních vztahů práce, který odráží změny třídních vztahů ve 20. století, v nichž jsou profesionálové vykořisťováni kapitalistickou třídou, ale současně těžší z vykořisťování neprofesionálů, kteří se dostávají do pozice bezmocných. Genderově specifická bezmocnost pramení zejména z genderové dělby práce, která do vztahu mezi profesionály a neprofesionály vnáší ještě neplacenou pracovní sílu na nejnižším stupni této hierarchie. Genderově specifický kulturní imperialismus je reprodukován strukturami normativní heterosexuality a spočívá v univerzalizaci androcentrických norem a konstrukci žen jako těch Druhých. Nakonec genderově specifické násilí a sexuální násilí, které rovněž vychází ze struktur normativní heterosexuality, představuje zejména institucionalizovanou hrozbu v podobě psychického či fyzického násilí.

Young tedy kriticky analyzuje společenské struktury, které blokují uznání pečujících a ocenění péče a uchovávání, ovšem při vědomí odlišných důsledků a každodenního významu, které tyto základní formy genderových struktur představují pro jednotlivé skupiny žen. Zatímco teoreticky etiky péče odstupují od rozborů vykořisťování, Young tento koncept integrálně začleňuje do své teorie, vyhýbá se ale ekonomickému redukcionismu. Svou kritiku nespravedlnosti pojímá šířeji, aby zahrnovala socio-ekonomické i kulturní aspekty. Na základě této kritiky Young formulovala kritický koncept péče, který překračuje liberální oddělení soukromé a veřejné sféry a nevychází z konzervativní představy idealizované heterosexuální rodiny. Péče a uchovávání jsou podle ní vztahovou praxí odlišnou od dominantní formy odcizených vztahů pozdně moderních kapitalistických společností a jako takové

v sobě nesou určitý emancipační potenciál transformativní kritické praxe. Emancipace je podle ní materiálně podmíněna zakotvením v minulosti prostřednictvím uchovávání, které je stejně důležitou složkou jako vztahování se k budoucnosti prostřednictvím budování. Young při formulaci pozitivních prvků péče vycházela důsledně z kritiky genderových strukturálních nespravedlností, kterou zakotvuje v životní zkušenosti reálných aktérů. V jejich kritice přehlížení a nedocnění péče pak Young identifikuje požadavky na redefinici společenského ocenění a jeho rozpojení od principu výkonu. Emancipace pak v tomto protestu získává význam požadavku začlenění emocionální stránky lidské existence do veřejného prostoru prostřednictvím redefinice smysluplné lidské práce. V tom tkví zásadní rozdíl ve srovnání s konceptem péče Held i Tronto, které sice normativní koncept péče zakládají na deskripci zkušenosti reálných aktérů, normativitu ale dostatečně nezakotvují v kritice, respektive systematicky nepromýšlejí důsledky společenských struktur, které občas zmiňují. To platí jak pro Held, která problém mocenské nerovnosti víceméně omezila na vztah pečující osoby a opečovávané osoby, v konečném důsledku se tato výtká ale týká i Tronto, která sice zmiňuje koncept privilegované nezodpovědnosti, nevěnuje se ale strukturálním základům těchto nerovných vztahů.

Spravedlnost podle Young závisí na odstranění společenských struktur, které odlišnosti transformují do ekonomických, politických a kulturních znevýhodnění a omezení. Tyto struktury jsou podle ní legitimizovány prostřednictvím ideálu veřejného nestranného rozumu, který vylučuje zkušenosti většiny žen a přehlížených skupin. V tomto bodě se Young shodne s teoretičkami etiky péče. S teoretičkami etiky péče sdílí Young i kritiku liberální sociální ontologie, podle které individuální existence předchází sociální vztahy a společenské struktury a instituce. Young vychází z holistické ontologie, která pojímá jedince jako sociálně zakotvené aktéry. Sociální vztahy podle Young časově i ontologicky předcházejí jedince. Sociální struktury ovšem existují pouze v jednání sociálních aktérů, přičemž se nejedná primárně o záměrné jednání. Sociální struktury jsou tak výsledkem kolektivních

„koordinovaných a nekoordinovaných ale vzájemně se ovlivňujících činů“, které uvádějí do pohybu nezamýšlené důsledky ovlivňující „fyzické podmínky budoucího jednání a spolu s tím též zvyklosti a očekávání aktérů“ (Young 2010: 119, 120).

Důraz na strukturální nespravedlnost Young umožnil odkrýt zdroje nespravedlností situované v mezilidských vztazích, ve strukturálním propojení individuálního a kolektivního jednání, ale bez nutné identifikace individualizovaného původce těchto nespravedlností. Tyto zdroje strukturální nespravedlnosti podle Young zakládají politickou odpovědnost, která je zaměřená do budoucnosti, je sdílená, což znamená, že je kontextuálně distribuovaná mezi jednotlivé aktéry, a závazky z ní vyplývající lze naplnit pouze prostřednictvím kolektivního jednání. Politická odpovědnost rovněž podle ní překračuje hranice států, protože globalizační procesy s sebou nesou rozšíření institucionálního a interakčního rádia, který vymezuje rámec útlaku a nadvlády a kterému potažmo musí odpovídat snahy o odstranění nespravedlnosti (Young 2008a). Tento bod dále rozvedu v podkapitole 3.2.

Kritická teorie péče Iris M. Young představuje materialisticky založenou teorii, která péči neredukuje na odosobnělou práci, ale ani ji neabstrahuje od kulturních a sociálních nerovností, neboť pozitivní momenty péče identifikuje na základě kritiky strukturálních sociálních a kulturních nespravedlností. Young péči a uchovávaní chápe jako jednu z možných forem vztahové praxe, což jí umožňuje formulaci obecnějších argumentů než Held a Tronto, které péči považují za vzorec platný pro všechny vztahové praxe. Podobně jako Tronto, preferuje Young zahrnutí péče a emocí do konceptuálního rámce spravedlnosti, avšak Tronto tento motiv ponechává pouze v deklarované podobě. Young toto propojení rozpracovává ve své teorii spravedlnosti a směřuje k jejímu institucionálnímu zakotvení v politické odpovědnosti a uznání odlišnosti, kterou ovšem neinterpretuje pouze jako kulturní kategorii, ale také jako kategorii sociální.

2. Vztahy péče v pozdně moderních společnostech

V předešlé kapitole jsem se věnovala výkladu jednotlivých autorek, které jsou představitelkami vybraných proudů v historii feministického myšlení. Tyto proudy spoluurčovaly vývoj feministické kritiky zneuznání péče a významně ovlivnily krystalizaci kritického konceptu péče a identifikaci normativního potenciálu péče. Joan Tronto a Virginia Held z pozice etiky péče rozpracovaly morální teorii péče ve světle kritiky jejího vyloučení z koncepcí morality a Iris M. Young z pozice kritické teorie rozebrala potenciál péče a uchovávaní v rámci analýz strukturálního útlaku a podřízení žen i dalších sociálních a kulturních skupin. Dosavadní rozbor jsem cílila k vypracování pojmového rámce analýz následující druhé kapitoly, ve které se zaměřím na zkoumání, jak se vyvíjí společenská forma péče v pozdně moderních kapitalistických společnostech. Ve druhé kapitole začnu v rovině národní a nastíním přechod k transnacionální a globální rovině, což poté využiji jako východisko výkladu třetí kapitoly této práce.

Uvedené feministické autorky usilují o zachycení požadavků a očekávání sociálních aktérů a artikulaci pozitivních momentů péče, jejichž ocenění je podle nich podmínkou emancipace žen. Proces artikulace konceptu emancipace prostřednictvím protestu a bojů sociálních aktérů je ale současně polem střetů s dominantní ideologií. Artikulované pojetí emancipace může být v procesu prosazování významově odkloněno a v pozměněném společenském kontextu deformováno do té míry, že se stane svou vlastní antitezí. V první podkapitole ukáži, že pozdní modernita uvedla v pohyb zmíněnou dynamiku, ve které byl feministický emancipační projekt deformován a do značné míry podřízen autoritářským imperativům trhu. Deformovaná emancipace je současně diagnózou doby pozdní moderny. Feministické myšlení, jehož jádrem je zkoumání základů útlaku a podřízení žen ve společnosti, je úzce spjato s kritikou tradičního autoritářství. Původní ostří feministické kritiky bylo ale oslabeno

částečným začleněním a přizpůsobením feministických argumentů dominantnímu společenskému diskursu. Pokud má feministická kritika i nadále poskytovat teoretický argumentační základ bojům za emancipaci žen, musí se zaměřit na proměňující se formy autoritářství v pozdně moderních společnostech. Bariéry, kterým ženy stále v těchto společnostech čelí, již nejsou primárně udržovány při životě tradiční patriarchální strukturou. Tradiční autoritářství bylo v pozdně moderních společnostech nahrazeno mocensko-ekonomickou strukturou společnosti, ve které funguje trh jako organizační princip společenských vztahů. Trh zde postupně pohlcuje společenský život v jeho materiální i symbolické rovině, což se odráží v expanzi tržního myšlení do každodenního života a eliminaci kritické imaginace sociálních aktérů. V tomto smyslu lze hovořit o autoritářství trhu, jehož prostřednictvím politicko-ekonomické elity prosazují specifické tržní hodnoty jako univerzální hodnoty života společnosti.

Konstitutivní proces deformované emancipace v podobě komodifikace péče, který je předmětem výkladu podkapitoly 2.2, se stal ústředním bodem feministických diskuzí o možnostech ocenění péče v pozdně moderních společnostech. Feministické teoretičky etiky péče do této diskuze přinesly pohled na péči jako na kvalitativně specifickou formu mezilidských vztahů. Tronto i Held nesouhlasí s tržní komodifikací péče, protože rozvíjení intersubjektivních vztahů péče je podle nich nemožné v rámci tržních vztahů, které jsou vedeny hodnotovými principy neslučitelnými s principy péče, materiální dimenze vztahů péče je nicméně pro obě pouze doplňkovou. Ve světle globálních strukturálních nerovností a transnacionalizace společenské formy péče, kterou se zabývám v podkapitole 2.3, se proto jeví pozice etiky péče jako nedostatečná. Young na rozdíl od teoretiček etiky péče kritiku komodifikace péče provázala s kritikou expanze instrumentální racionality a rozbořem kulturních a sociálních strukturálních nerovností. Kritická feministická teorie proto nabízí komplexnější přístup pro analýzu strukturálních nerovností, které se promítají do praxe péče.

V následujících podkapitolách se budu věnovat sociologickému rozboru a kritice současného společenského vývoje. V první podkapitole nastíním současný vývoj emancipace žen v západní pozdně moderní společnosti, kdy došlo k deformaci feministického ideálu pod vlivem pokračující kapitalistické modernizace a k paradoxní proměně genderových struktur s ohledem na vztahy péče. Ve druhé podkapitole obecnou tezi deformované emancipace specifikuji na otázce komodifikace péče. Ve třetí podkapitole rozboru prvních dvou podkapitol vztáhnou k transnacionální dynamice vztahů péče a ukážu, jak deformovaná emancipace upevňuje genderové a sociální nerovnosti v globálním rámci. Ve čtvrté podkapitole se zaměřím na aplikaci obecného rozboru deformované emancipace a jeho konkretizace v analýzách komodifikace péče a transnacionálních praktik péče. Zaměřím se konkrétně na instituci nájemní domácí péče jakožto paradigmatický příklad těchto procesů, která umožňuje plasticky ilustrovat současné proměny společenské formy péče a odhalit zdroje negativních tendencí v praxi péče v pozdně moderních společnostech.

2.1 Deformovaná emancipace⁴⁸

Moderní feministický ideál emancipace krystalizuje na pozadí rozvoje feministického hnutí druhé poloviny 20. století, jehož mottem byla teze „osobní je politické“.⁴⁹ Východiskem této teze je přesvědčení, že problémy, které zažívají jednotlivé ženy, nemají soukromé řešení, a příčiny útlaku a podřízení žen je nutné identifikovat v institucionální struktuře fungování společnosti. Soukromé problémy se tudíž podle těchto požadavků měly stát veřejnými. Pokud se přidržíme zakotvení emancipace žen

⁴⁸ Podkapitoly 2.1 a 2.2 jsou přepracovanou verzí článku „Autoritářství trhu: kritická diagnóza deformované emancipace žen“ (Uhde v tisku).

⁴⁹ Autorství teze „osobní je politické“ není přisuzováno konkrétní osobnosti, toto motto je spíše vnímáno jako výraz kolektivního ducha feministického hnutí 60. a 70. let v USA a v západní Evropě. Jeden z prvních výkladů je připisován Carol Hanisch, která jej použila pro název své eseje publikované v roce 1970 (Hanisch 1970). Zde Hanisch obhajuje kolektivní semináře zvyšování sebevědomí žen jako nedílnou součást politického boje. Ačkoli byl tento slogan původně spojen s radikálním feminismem, rychle se rozšířil jako metafora pro popis širších strukturálních souvislostí útlaku žen, kritiku liberální separace soukromé a veřejné sféry, boje za uznání práce v domácnosti, proti násilí na ženách atd.

prizmatem konceptu péče, nesl tento slogan od začátku požadavky morálně podepřené odkazem na význam a přínos péče pro společnost, aby se péče stala veřejnou odpovědností a aby byla společensky adekvátně oceněna.

S odmítnutím naturalizovaného chápání péče jako biologicky dané odpovědnosti žen, feministické hnutí vyzdvihlo rovněž požadavek otevření možnosti veřejného uplatnění žen v placeném zaměstnání, které mělo sloužit jako nástroj odstranění výlučného připoutání žen k soukromé sféře. V rozvinutých průmyslových zemích se sféra placené práce v období po 2. světové válce postupně otevřela ženám v širokém měřítku, ať již v důsledku státem prosazované politiky jako např. v bývalých reálněsocialistických zemích, nebo v důsledku souhry neoliberálních strukturálních změn a feministického hnutí jako ve většině západních zemích.⁵⁰ Prosazená společenská norma dvou-příjmové domácnosti ale nebyla doprovázena odpovídající změnou vzorců genderové dělby práce v soukromé sféře rodiny ani odstraněním genderové horizontální a vertikální segregace trhu práce. Ukázalo se tudíž, že genderová dělba práce není pouhým důsledkem vyloučení žen z prostoru placené práce, což byl předpoklad úžeji interpretovaného pojetí emancipace žen prostřednictvím placené práce, který se paradoxně prosadil jak v západních zemích, tak v zemích reálného socialismu. V západních zemích se toto pojetí emancipace mohlo prosadit, protože odráželo dominantní liberální ideál atomizovaného individualismu (srov. England 2011), a v zemích reálného socialismu zase proto, že bylo v souladu se zjednodušenou interpretací marxistického pojetí emancipace prostřednictvím práce.⁵¹

⁵⁰ V tomto období došlo k nabourání měšťanské normy rodiny, ve které byla žena v domácnosti a muž zastával roli živitele. Ačkoli ženy z nižších tříd byly běžně zaměstnány mimo domov i před 2. světovou válkou, proměna společenské normy se dotkla i této skupiny žen zejména tím, že se rozšířilo spektrum zaměstnání dostupných ženám. Počínaje 70. léty ženy vstoupily výrazně na trh práce rovněž v rozvojových zemích, kde k tomu přispěly zejména strukturální změny nastartované neoliberálním obratem v globální ekonomice (srov. Standing 1989, 1999, Benería 2003).

⁵¹ Ve skutečnosti se ale marxistický ideál emancipace, který byl definován jako protiklad odcizené práce, realizoval pouze v okleštěné podobě. Například Simone de Beauvoir viděla možnosti emancipace žen prostřednictvím jejich zapojení do placené práce, současně si ale byla vědoma limitovaných možností, které práce nabízí v kapitalistickém systému. V knize *Druhé pohlaví*, která vyšla poprvé v roce 1949, ještě ale vkládala naděje do emancipace žen prostřednictvím jejich zapojení do zaměstnání v socialistickém systému (Beauvoirová 1967: 352). Ke srovnání socialistické a feministické emancipace viz Šmausová 2011.

Stejně jako nedošlo k rovnému přerozdělení odpovědnosti za péči a starost o domácnost, nedošlo ani k zásadnímu posunu směrem ke společenskému ocenění péče. V posledních dvou dekáдах po pádu východního bloku došlo současně k dalšímu posílení liberálního ideálu atomizovaného individualismu, který postupně ovládl diskurs emancipace. Pod vlivem tohoto dominantního ideálu je rovněž formulováno převládající pojetí kombinace soukromého a pracovního života, v jehož základech stojí tržní logika sociálních investic do lidského kapitálu jako nástroje zajištění konkurenceschopnosti. Pojetí emancipace žen je zde zjednodušeno na zaměstnanost žen-matek prostřednictvím podpory flexibilních forem zaměstnání (Jenson 2008, Williams 2011). Důraz na efektivitu a odpovědnost atomizovaných individuí vedl k odklonu od podpory státních institucí péče o děti i starší a postižené, která byla nahrazena podporou tržního modelu péče, kde rodiny nakupují služby péče na trhu. Tento model začal být interpretován jako model podporující emancipaci žen v protikladu k návratu ke konzervativnímu modelu péče, ve kterém péči zajišťují rodiny, respektive ženy. Prosazení dílčích feministických požadavků, zejména uplatnění žen na trhu práce, tak vedlo v současných podmínkách, ve kterých se prosazuje trh jako nová forma autoritářství, k nezamýšleným důsledkům, jež vytvářejí nové bariéry pro emancipaci žen.⁵²

Růst zaměstnanosti žen šel ruku v ruce s dalšími společenskými změnami. V důsledku sílící neoliberální ekonomické globalizace dochází k postupnému oslabování sociálního státu, snižování sociální ochrany, expanzi sektoru nízko placených zaměstnání, zintenzivnění práce a nárůstu nejistoty zaměstnání, neoliberální ekonomická globalizace s sebou přináší rovněž prosazování programů strukturálního přizpůsobení a s tím související deregulaci pracovních trhů a nárůst globální ekonomické migrace. To vše vede k vyostřování sociálních nerovností a novým formám marginalizace a exkluze (Standing 1999, Boltanski, Chiapello 2007). Pracovní

⁵² Tímto tvrzením ale nepopírám pozitivní důsledky prosazení žen ve sféře placené práce, zejména jejich větší ekonomickou samostatnost a sociální vliv v rodině. Strukturální proměna systému ale uvedla radikálně odlišnou dynamiku společenských vztahů, omezila pozitiva plynoucí z placené práce i důraz na společenské zajištění péče.

trh je v neoliberální ekonomice polarizován: na jedné straně existuje poptávka po vysoce kvalifikované pracovní síle a na straně druhé roste poptávka po nekvalifikované a levné práci. Fenomény deformalizace a nárůstu nejistoty, negativní flexibilizace a zintenzivnění práce se stávají jedním z určujících rysů současnosti (Beck 2000, Boltanski, Chiapello 2007, Sassen 2000, Standing 1999, Suša 2010). Ženy tak vstoupily a vstupují na trh práce, který je zásadně odlišný od předcházející kapitalistické formy trhu práce fordistického modelu převládajícího v západních zemích po 2. světové válce, jenž byl charakteristický relativním sociálním smírem v podobě sociálního státu (Eisenstein 2010, Le Feuvre a kol. 2011).

S nástupem tržního modelu péče byla řada činností, které byly v minulosti vykonávány v domácnosti, začleněna v pozdně moderních kapitalistických společnostech mezi další institucionalizované činnosti v tržním ekonomickém systému, což na jednu stranu snížilo zátěž (některých) žen prací a péčí v domácnosti,⁵³ na druhou stranu ale také institucionálně podpořilo proces komodifikace mezilidských vztahů. Feministická sociální teorie významným dílem přispěla k odkrytí omezení plynoucích z pojetí emancipace prostřednictvím placené práce, dnes je ale nutné posunout tyto rozborů o krok dál. Zjednodušené pojetí emancipace žen ztotožněné s jejich participací na trhu práce bylo zpochybněno analýzami tzv. dvojího břemene, které odkazují na dvojí zátěž žen prací v zaměstnání a v domácnosti, protože ženy vstoupily na trh práce, aniž by došlo k přerozdělení odpovědnosti za výchovu dětí a za domácí práce mezi muži a ženami a mezi soukromou a veřejnou sférou. Tento vývoj Arlie R. Hochschild příznačně nazvala zastavenou genderovou revolucí (Hochschild 1989).⁵⁴ Kritika dvojího břemene však byla v praxi přeložena do potřeby začlenění

⁵³ Dalším pozitivním momentem byl technologický pokrok a mechanizace jednotlivých domácích prací (např. masové rozšíření automatické pračky a relativně nedávno rozšíření myčky na nádobí).

⁵⁴ Zuzana Kiczková na základě reflexe vývoje v Československu před rokem 1989 mluví o dvojím břemenu jako důsledku „nezvládnuté emancipace“ (Kiczková 2009). Dvojí břemeno bylo realitou i pro ženy v Československu (Čermáková 1995, 1997, Havelková 1995, Kiczková 2009) a v dalších zemích reálného socialismu (Funk, Mueller eds. 1993). Viceméně zde došlo k podobnému vývoji jako v západních kapitalistických státech, genderová revoluce sice nebyla iniciována zdola, tento vývoj ovšem vyústil do podobné konstelace zastavené genderové revoluce, o které mluví Hochschild. Odpovědnost za výchovu dětí ležela i zde ve velké míře na ženách a v průběhu devadesátých let byla

péče a domácích prací mezi placené činnosti na trhu práce, což vedlo v podmínkách pozdního kapitalismu k vytvoření nízko placeného a nejistého sektoru péče. Argument, že vytvoření nových pracovních příležitostí v soukromém sektoru pečovatelských služeb umožní větší zapojení žen v placeném zaměstnání a jejich větší ekonomickou nezávislost, se ukazuje jako zavádějící právě v důsledku konstrukce pečovatelského sektoru jako druhořadého zaměstnání. Tento trend je nejviditelnější zejména v instituci nájemní domácí péče, které se budu podrobně věnovat v podkapitole 2.4.⁵⁵ Negativní důsledky rozvoje soukromého pečovatelského sektoru jsou současně funkcí třídního postavení i rasově-etnických vztahů ve společnosti: na jedné straně jsou tržní služby péče finančně dostupné pouze pro vyšší a střední třídy, na druhé straně jsou tato místa se znevýhodněným a rizikovým statusem konstruována pro ženy z minoritních skupin a nižších tříd. Tyto tendence jsou předmětem řady studií, jež se věnují zaměstnávání marginalizovaných žen (často imigrantek) jako pečovatelek v soukromých institucích a jako nájemních pomocnic a pečovatelek v soukromých domácnostech (B. Anderson 2000, Ehrenreich & Hochschild 2002, Glenn 1992, 2010, Hondagneu-Sotelo 2001, Le Feuvre a kol. 2011, Parreñas 2001, Widding Isaksen ed. 2010, Zimmerman & Litt & Bose 2006, a další).

Nastíněný kontext představuje společenské kontury procesu, pro který zavádím pojem *deformovaná emancipace*, jenž vede k sociální polarizaci a vytváření nových forem třídní a kulturní dělby práce mezi ženami. Teoretické zdůvodnění teze deformované emancipace vyžaduje rozpracování obecnější sociálně teoretické

rychle privatizována a opět vyloučena do soukromé sféry (srov. Křížková, Dudová, Hašková, Maříková, Uhde 2008).

⁵⁵ Fenomén domácích pomocnic a pečovatelek v moderní společnosti nikdy zcela nevymizel, v závislosti na dalších charakteristikách v různé míře koexistoval s moderním pojetím nukleární rodiny. Po 2. světové válce došlo ale v důsledku větší nabídky zaměstnání, které byly dostupné ženám, i v důsledku rozvoje sociálního státu k rapidnímu poklesu domácích pomocnic/pečovatelek a zdálo se, že instituce domácí pomocnice v moderních společnostech zaniká (viz Sarti 2008). Nicméně současný vývoj zhruba od 80. let svědčí o rostoucím významu domácích pomocnic/pečovatelek pro zajištění péče v pozdně moderních společnostech, což bylo ovlivněno i rostoucí migrací z neevropských zemí a východoevropských zemí do zemí západní Evropy a do USA. Zároveň byly tyto vztahy vždy prostoupeny nerovnostmi, jak ukazuje Evelyn Nakano Glenn na příkladu rasově-etnické a třídní dělby reprodukční práce v USA (Glenn 1992, 2010). Sřet tradičních a moderních ideálů v instituci domácí pomocnice plasticky ukazují Raka Ray a Seemin Qayum (2009).

argumentace. Zatímco zastavená genderová revoluce poukazuje na přetrvávající genderovou dělbu práce a rigidní separaci soukromé a veřejné sféry, deformovaný proces emancipace poukazuje na sociální nespravedlnosti plynoucí ze ztržnění soukromého a podřízení ideje emancipace instrumentálnímu autoritářství trhu. Idea pracující matky a zdůrazňování negativního dopadu proměněného modelu dvou-příjmové domácnosti na děti jsou používány jako nástroj kritiky feministického úsilí o emancipaci žen. Přehlíženo zde ale zůstává to, že se současný vývoj výrazně odchyluje od feministické artikulace emancipace podle teze „osobní je politické“. Feministická idea emancipace žen byla v pozdně moderních společnostech zbavena původní síly. Jednotlivé prvky byly v západních společnostech prosazeny pouze selektivně, pokud byly v souladu s probíhající strukturální proměnou systému, zpětně ale byly legitimizovány mimo jiné feministickými požadavky (např. Young 2002, Eisenstein 2010).⁵⁶ V současnosti se v životech většiny žen emancipace realizuje v deformované podobě, ve které bylo soukromé ztržněno a podřízeno logice zisku.

Kritika deformované emancipace v sobě ovšem nezahrnuje požadavek návratu do nějakého idealizovaného stavu. Emancipace je proces, v němž sociální aktéři artikulují své požadavky a směřují k ideálu, který ovšem může být deformován v procesu snah o jeho dosažení. Protože trh není totožný s penězi, tvrzení, že soukromé bylo ztržněno, v sobě nezahrnuje ani předpoklad, že dříve nebyla soukromá sféra dotčena mocenskými a peněžními vztahy a že tedy prostoupení soukromých vztahů penězi a mocí je nový fenomén pozdně moderních kapitalistických společností. Takové zjednodušené vnímání oddělení soukromé a veřejné sféry bylo feministickými badatelkami již v minulosti přesvědčivě zpochybněno (viz např. Nicholson 1986, Fraser 1985, Havelková 1995, Fortunati 1995). Teze, že soukromé bylo ztržněno a nestalo se tudíž veřejným, se stane jednoznačnější, pokud si uvědomíme komplexní

⁵⁶ V zemích bývalého východního bloku byla systémová potřeba zapojení žen na trhu práce explicitně zdůrazňována, předpokládané důsledky na emancipaci žen sloužily jako podpůrný argument. Důsledky této změny jsou ale v těchto zemích, které prošly v 90. letech kapitalistickou tranzicí, v konečném důsledku podobné situaci v západních zemích, včetně privatizace a ztržnění soukromého (srov. Křížková, Dudová, Hašková, Maříková, Uhde 2008).

obraz oddělení soukromého a veřejného, který v návaznosti na Habermase navrhla Nancy Fraser: na úrovni systému se oddělení soukromého a veřejného odráží v oddělení privátního ekonomického systému a státu, na úrovni životního světa pak v oddělení rodiny a veřejné sféry politické participace (Fraser 1985). V této habermasovské interpretaci vztahu soukromého a veřejného tedy soukromé zůstalo soukromým. Fraser je ovšem kritická k Habermasovi: „[Habermas] má tendenci opakovat ... genderově založenou separaci státně regulované ekonomiky placené práce segmentované na základě pohlaví, sociálního systému a maskulinní veřejné sféry od privatizované femininní výchovy dětí.“ (Fraser 1985: 130) Zatímco podle Habermase bylo soukromé kolonizováno systémovou peněžní logikou organizace vztahů a v této zvětšující kolonizaci soukromé sféry a potažmo výchovy dětí penězi a tržní logikou vidí zásadní patologii pozdně moderního kapitalismu, podle Fraser tento proces není o nic více patologický než v případě jiné lidské aktivity. Výchova dětí je podle ní aktivita s dvojím aspektem – jak symbolická intersubjektivní aktivita, tak aktivita integrovaná v systému instrumentální racionality – stejně jako každá jiná placená práce. Podle ní tudíž není důvod, proč by integrace péče o děti do systému měla být v zásadě odlišné míře více (či méně) patologická než v případě jakékoli jiné práce (Fraser 1985: 110). Podle Fraser je tedy Habermasem navrhovaná náprava prostřednictvím dekolonizace, „tedy odstranění mechanismů systémové integrace ze sféry symbolické reprodukce“ (Fraser 1985: 127), nedostačující jakožto strategie pro emancipační hnutí, protože Habermasovo pojetí kolonizace jako „oslabování významu a hodnot způsobené zasahováním peněz a organizační moci do životů žen“ (Fraser 1985: 126) je empiricky zavádějící s ohledem na skutečnost, že peníze a moc byly vždy součástí interní dynamiky rodiny. Podle Fraser je tudíž kritika zvětšení nedostatečná bez kritiky genderových vztahů podřízenosti a nadřazenosti (Fraser 1985: 131).

Fraser zde ale ve skutečnosti ustupuje od Habermasovy kritiky finanční kolonizace a ovládnutí mezilidských vztahů instrumentálním rozumem. Svou pozici

opírá o ekonomicky reduktivní tezi, že péče se neliší od jiných aktivit již zahrnutých do ekonomického systému ve formě placené práce, přičemž ale Habermase kritizuje za ekonomicky jednostranné pojetí zvěcnění, které podle ní reprodukuje tradiční genderový řád. Je nepochybné, že udržování striktního oddělení produktivních a reprodukčních činností a idealizace soukromé sféry jako místa mimo peněžní vztahy vede v moderním finančním systému k zastírání vykořisťování žen pod rouškou „přirozeného“ řádu genderových vztahů. Zatímco ale Fraser má obavy, že kritika zvěcnění upozaduje otázky genderové hierarchie, důraz na vztahy podřízenosti a nadřazenosti, který Fraser kritice zvěcnění předřadila, odsunul naopak na druhou kolej problémy ztracení soukromého a problémy expanze instrumentálního rozumu. Sama Fraser nicméně o dekádu později vyvozuje, že odklon od ekonomické kritiky a kritiky komodifikace představuje jeden z problematických nezamýšlených důsledků západní feministické argumentace (viz Fraser 1997a, 2009). Finanční ocenění péče a reprodukčních činností je v pozdně moderních společnostech nezbytné pro dosažení rovnosti, instrumentální racionalita výkonu ale nemůže být určujícím principem v těchto mezilidských vztazích, které fungují na základě jiných hodnot. V tomto směru je nutné stanovit míru a podobu toho, jakým způsobem je možné sféru intimity a vztahů péče otevřít procesu peněžní směny. Jak ale ukáží v další podkapitole, pouhý transfer peněz nevede nutně ke komodifikaci a zvěcnění, protože směna peněz získává různý význam na základě hodnot a principů, kterými je řízena.

Feministické úsilí o smazání dělicí čáry mezi placenou produktivní prací a péčí jako reprodukční činností bylo vedeno zejména cílem odstranit strukturální útlak a vykořisťování žen plynoucí z genderové dělby práce, v níž je péče a uchovávaní definováno jako „ženská práce“. Tohoto cíle se ovšem pouhým rozšířením konceptu placené práce nepodařilo dosáhnout. A naopak tento krok znovu upozornil na aktuálnost kritiky zvěcnění a komodifikace. Feministická ekonomka Susan Himmelweit k tomu uvádí: „Naneštěstí, trváním na tom, aby domácí aktivity získaly uznání tím, že se přizpůsobí nezpochybněné kategorii práce, zůstává význam péče

a sebe-naplňujících aktivit nedoceněn, stejně tak jako příspěvek žen, které většinu těchto „neprací“ vykonávají.“ (Himmelweit 1995: 14, srov. Tronto 2010) Dilema feministického úsilí o ocenění péče zdůrazňuje rovněž Marek Hrubec, který upozorňuje, že uznání určité činnosti podle principu výkonu vede na jedné straně k delegitimizaci současného systému uznání a k jeho rozšíření či artikulaci systému nového, na druhou stranu vede také k zneuznání této činnosti v její původní formě a k jejímu začlenění do tržních vztahů (Hrubec 2007). S tím souzní i teze Iris M. Young. Young svou původní pozici blízkou tezi marxisticky inspirované feministické teorie (viz Young 1981) rozšiřující koncept práce i na péči redefinovala a ukázala, že ocenění prostřednictvím principu výkonu, který je kritériem uznání ve vztazích na trhu práce, nenaplnuje požadavky uznání ve vztazích péče, respektive vede ke zploštění uznání na peněžní ekvivalent (Young 2007a).

Sociologickou analýzu tohoto deformovaného procesu emancipace žen je možné rozvinout pomocí konceptu nezamýšlených důsledků a teorie paradoxů kapitalistické modernizace. Částečným přesunutím péče a dalších reprodukčních aktivit z rodiny do tržního ekonomického systému se soukromé nestalo veřejným. Protože ekonomický systém rovněž představuje soukromou sféru, soukromé zůstalo soukromým. Principiální důsledky tohoto narušeného vývoje jsou ovšem zásadně odlišné pro různé skupiny žen: zatímco ženám v kulturně, socioekonomicky a geopoliticky privilegovaném postavení tento vývoj umožňuje odpoutání se od rigidně definovaných genderových rolí a otevírá jim možnosti seberealizace mimo soukromou sféru, kulturně, socioekonomicky a geopoliticky znevýhodněné skupiny žen uzavírá tento vývoj do pout neplacené či málo placené reprodukční práce a bludného kruhu vykořisťování v úsilí o existenční zajištění. Tuto společenskou dynamiku v obecnějším rámci analyzuje výzkumný tým Ústavu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem pod vedením Axela Honnetha prostřednictvím teorie paradoxů kapitalistické modernizace (viz Honneth 2007a, Voswinkel 2007). Základní charakteristikou současného vývoje západního kapitalismu je podle Honnetha tendence

k ambivalentnímu vývoji, kdy je pokrok v jedné oblasti doprovázen regrese v oblastech jiných. Honneth se s kolegy zaměřuje na zkoumání paradoxních proměn normativních principů sociální integrace. Jedná se zejména o proměny principu výkonu, který se na jedné straně začíná otevírat dalším dimenzím společenské činnosti, na druhou stranu ale dochází k postupné erozi tohoto principu, jehož mírou se stává finanční zisk. Emancipační potenciál redefinice výkonu tak byl neutralizován ztracením společnosti. Paradoxních proměn doznává rovněž původně emancipační ideál individualizace. Požadavek na posílení individuální autonomie a autenticity se v podmínkách současného vývoje kapitalismu v západních společnostech, které současně oslabují možnosti ovlivnit důsledky individuálního jednání a z něho vyplývající rizika, proměnil v institucionální požadavek vynucené seberealizace na úkor uznání prospěšnosti. Idea seberealizace se tak stala svou vlastní karikovanou verzí nuceného požadavku naplnění atomizovaného individualismu.

Deformovaná emancipace je součástí těchto paradoxních proměn v pozdně moderních společnostech, které činí jednotlivé izolované pozitivní momenty pouze dočasnými a dostupnými jen pro minoritu žen. Odkazuje na hlubší rovinu problému než zastavená genderová revoluce, která tematizuje skutečnost, že vyšší zaměstnanost žen nebyla následována proměnami genderových vzorců v soukromé sféře rodiny a institucionálního nastavení trhu práce. Postavení žen se totiž jejich zapojením do sféry placené práce proměnilo, aniž by se substanciálně proměnila racionalita systému. Jednotlivé feministické analýzy tohoto vývoje evokují Marcuseho analýzy jednorozměrné společnosti, která omezuje imaginaci a jednání prostřednictvím konvergence protikladů a ve které je člověk podřizován technické racionalitě zisku a tržních vztahů (Marcuse 1991). Podle Marcuseho ženy vstupem na trh práce získaly pouze represivní rovnost (Marcuse 2003/2004). Zde odkazují na rozbor Iris M. Young, která mluví o komodifikaci uchovávání (Young 2010), Arlie Hochschild, která mluví o komerčním duchu intimního života (Hochschild 2003), nebo Joan Tronto, která mluví o instrumentálním ocenění péče (Tronto 1994). Je ovšem nutné

zmínit, že když Arlie Hochschild mluví o komerčním duchu jako důsledku kulturního ochlazení a když Joan Tronto identifikuje zdroje nepozornosti vůči potřebám druhých v neochotě, vymezují se vůči kritickoteoretickým analýzám instrumentální racionality a jednorozměrnosti společnosti. V tomto bodě ale s těmito autorkami nesouhlasím v tom smyslu, že zatímco Hochschild a Tronto své rozборы chápou jako širší oproti analýzám instrumentální racionality, domnívám se, že právě naopak jejich rozборы specifikují obecnější dynamiku patologické expanze instrumentální racionality.⁵⁷ Důsledky deformované emancipace je tak možné pochopit pouze v těchto širších souvislostech kapitalistické modernizace. Ocenění péče prostřednictvím peněz je zde problematické především v důsledku určující role instrumentální racionality vlastní tržním vztahům. Tendence k paradoxnímu vývoji v těchto společnostech ale znesnadňuje identifikaci negativních důsledků změn společenské formy péče. Jak si všímá řada autorek, instituce nájemní domácí péče, která je paradigmatickým projevem deformované emancipace, upevňuje struktury genderové dělby práce a normativní požadavek rodinné péče, deformovaná emancipace tak zpětně blokuje případné nové nastartování zastavené genderové revoluce.

Některé feministické autorky dnes tyto procesy, které charakterizují jako deformovanou emancipaci, interpretují jako nezamýšlené důsledky, které byly zčásti legitimizované feministickými argumenty kritizujícími vyloučení žen ze sféry placené práce (např. Hochschild 2003, Fraser 2009, Eisenstein 2010). Jejich interní feministická kritika směřuje proti přizpůsobení feministické ideje emancipace racionalitě současného ekonomického uspořádání, jež podporuje proces sociální polarizace a konzumeristický životní standard. V tomto duchu se ke vztahu pozdně moderních kapitalistických společností a feminismu vyjadřuje Arlie Hochschild, podle

⁵⁷ Obecná analýza patologií rozumu již není předmětem této práce. Adorno s Horkheimerem analyzovali patologii rozumu jako determinující prvek historického vývoje západní civilizace. V *Dialektice osvícenství* odhalují kořeny instrumentální racionality již ve starověké západní kultuře, v jejich výkladovém rámci je osvícenství a vznik kapitalismu důsledkem kontinuálního vývoje expanze technického rozumu a ovládnutí vnější i vnitřní přírody (viz Adorno, Horkheimer 2009). Honneth linku patologie rozumu využívá jako společný jmenovatel jednotlivých přístupů v dějinách kritické teorie (viz Honneth 2011).

které zastavená genderová revoluce podpořila komerční duch, který dnes funguje jako morálně organizační rámec intimního života analogicky tomu, jak podle Webera poskytla protestantská etika morální legitimizaci kapitalismu. Hlavním neúspěchem feminismu se podle ní stalo to, že ženy přijaly „studenou kulturu kapitalismu“: „Není to jednoduše tak, že muži se mění příliš pomalu, ale že ženy, aniž by si to docela uvědomily, se mění opačným směrem – ve smyslu přizpůsobení se starým mužským pravidlům – příliš rychle. Namísto zlidštění mužů, kapitalizujeme ženy.“ (Hochschild 2003: 29) Ačkoliv podle Hochschild tento komerční duch nelze plně charakterizovat pouze instrumentalizací či komodifikací vztahů, protože se jedná o celkovou kulturu pozdního kapitalismu, kterou ve vztahu k péči nazývá kulturním ochlazením, domnívám se, že je to právě naopak. Dominance technické racionality a tržního autoritářství, která má svůj materiální základ v pozdním kapitalismu, vede rovněž k tomu, co Hochschild nazývá kulturním ochlazením.

Nancy Fraser rovněž zpětně reflektuje nezamýšlené důsledky selektivního prosazení feministických myšlenek (Fraser 2009). Fraser dnes tvrdí, že feministická kritika státně organizovaného kapitalismu – zejména kritika rodinné mzdy, byrokratického paternalismu a ekonomismu – mimoděk přispěla k legitimizaci současného tzv. flexibilního kapitalismu s procesy privatizace odpovědnosti a novým režimem transnacionální akumulace kapitálu. Nezamýšleným důsledkem feministického hnutí bylo tudíž podle Fraser částečné poskytnutí legitimizace novému duchu kapitalismu, který analyzovali Luc Boltanski a Eve Chiapello jako nový morální základ neoliberální formy kapitalismu (Fraser 2009: 6, srov. Boltanski, Chiapello 2007). Zatímco dříve byly ženy do velké míry vyloučeny z participace na trhu práce, dnes se podle ní podílejí na udržování systému, který upřednostňuje tržně oceňované práce na úkor pečovatelské a reprodukční práce. Fraser proto mluví o kooptaci feministických ideálů a jejich resignifikaci ve službách globálního kapitalismu a radikalizace chudoby a nerovností – uvnitř států i mezi státy. Feministická kritika rodinné mzdy i kritika státního paternalismu byla podle ní využita k podpoře

legitimizace odbourání sociálního státu, když byl ideál autonomie ztotožněn s individuální odpovědností za sociální rizika. V národním i transnacionálním prostoru získala podle ní nový význam i kritika jednostranného ekonomismu a důraz feministického hnutí na nespravedlnosti plynoucí z genderové kulturní mocenské hierarchie, které nakonec vedly k upozadění problémů chudoby a vykořisťování, což byl negativní důsledek etablování feministické kulturní kritiky ve vládních strukturách a na mezinárodních fórech (srov. Jaggar 2010).

Rozbor Fraser rezonuje se závěry Hester Eisenstein (2010), která analyzuje procesy, v nichž byl feministický emancipační ideál redukován na participaci žen na trhu práce a v této podobě kooptován transnacionálními korporacemi a transnacionální kapitalistickou třídou. Eisenstein vidí chybu v tom, že liberální feminismus, který na veřejnosti dostal největší prostor, přehlížel třídní a „rasové“ rozdíly ve prospěch obecného požadavku participace žen na trhu práce. Tento cíl asociovaný s feministickým hnutím byl ale v praxi prosazen právě v historickém momentu zásadní proměny práce – deformalizace, zvýšení nejistoty a negativní flexibilizace. Zatímco socioekonomicky lépe postavené ženy z tohoto vývoje získaly určité výhody, chudší a marginalizované skupiny žen získaly pouze status obslužné pracovní síly s negativní flexibilitou.

Tyto procesy nečerpají legitimizační zdroje specificky z feministické kritiky. Kooptace sociální kritiky do systému je nezbytným mechanismem jeho přežití a potkala celou škálu sociálních hnutí od dělnického, přes studentské hnutí, po feministické hnutí. Boje o interpretaci konceptů jsou tak důležitou součástí společenského protestu. Nezamýšlené důsledky, které vedly k deformaci emancipace, nejsou výsledkem historicky nahodilého vývoje. Udržitelnost kapitalistického systému závisí na zastírání reprodukce exkluzivního přístupu některých k ziskům a privilegiím. V souvislosti se změnami práce v pozdním kapitalismu dochází podle Voswinkela k navázání uznání na obdiv poměřovaný především finančním úspěchem. Nástup étosu seberealizace, který byl nejprve pozitivně akcentován mimo jiné v důsledku kritiky

byrokratického a manažerského paternalismu, paradoxně snížil morální ocenění úsilí či oběti, což byl základ étosu povinnosti tayloristické éry, jehož mírou byl, i když nedokonale, společenský přínos. Úsilí či oběť tak byly podle něj redefinovány jako pouhé prostředky k dosažení atomizované seberealizace, která nahradila odměnu úsilí či oběti ve formě společenského uznání (Voswinkel 2007). Ani placená práce tak není po rozkladu ocenění povinnosti samozřejmým zdrojem uznání (viz Honneth ed. 2007a). Distinkce mezi produktivní prací na jedné straně a reprodukční prací (péčí a domácí prací) na druhé straně představuje první vrstvu vzorce rozdělování společenského uznání, která je podle Young funkčním principem pozdně moderních kapitalistických společností (Young 2007a). V pozdně moderních kapitalistických společnostech ale vzniká druhá vrstva v podobě distinkce mezi prací zprostředkující uznání a prací, která uznání neposkytuje. Na základě těchto rozborů mohu dále specifikovat procesy deformované emancipace, které v sobě obsahují paradox: zatímco otevírá možnosti určitého finančního ohodnocení péče, uvádí v chod dvojité zneuznání péče jednak jako ne-produktivní práce a jednak jako placené práce, která nemůže být zdrojem uznání, jež bylo redukováno na tržní úspěch.

2.2 Problém komodifikace péče

Jak jsem již uvedla, řada feministických autorek ukázala, že přijetí dominantní definice práce jako rámce, ve kterém by měla být péče oceňována, je nedostatečné. Tyto autorky upozornily na to, že nedílnou součástí péče je kultivace vztahu mezi osobami, které jsou součástí vztahů péče. Pokud se chceme vyhnout redukci péče na odosobnělé vztahy, je však nutné kategorii neplacené práce uchopit nuancovaněji a analyticky odlišit péči a domácí práce, které mohou být na rozdíl od péče v určitém kontextu definovány jako druh neosobní produkce. Činnosti jako je uklízení, vaření, praní či žehlení lze definovat jako odosobnělou práci řízenou principem efektivity. Tyto činnosti tedy mohou být zahrnuty pod dominantní definici práce: jsou účelově

zaměřené, na jejich realizaci je třeba vynaložit určitý čas a úsilí a jsou nezávislé na osobě, která je vykonává. Některé z nich, jako například uklízení, ale nelze přemístit mimo soukromou domácnost. Naproti tomu, péče může být poskytována jak v soukromé domácnosti, tak v prostředí instituce. Péče a domácí práce mohou být ovšem striktně odděleny pouze v analytické rovině, v praxi je třeba vzít v úvahu jejich vzájemnou provázanost. Emocionální péče o děti, starší osoby nebo postižené je v praxi složitě oddělitelná od fyzické domácí práce. Feministické autorky upozorňují na to, že péče v sobě zahrnuje jak etický aspekt lásky, tj. emocionalitu, city, blízkost a odpovědnost, tak i pracovní aspekt, tj. fyzickou péči a služby (Tronto 1994, Held 2006, Ungerson 2000, Glenn 2010 a další). Nicméně ani všechny domácí práce nelze považovat za neosobní práci. Iris Marion Young tuto osobní dimenzi péče o domácnost neboli vytváření domova pojmenovává uchováváním. Pojem uchovávání označuje ty činnosti, jež slouží jako materiální podpora společenského i individuálního rozvoje a jež jsou principiálně provázány s péčí (Young 2010). Platí tedy, že ne všechny domácí práce jsou vytváření domova, současně ale ne všechny domácí práce jsou neosobní produkce.

Problém s oddělením domácích prací a péče komplikuje dále odpověď na otázku, zda, či kdy s sebou nese komodifikace těchto činností negativní důsledky. Gabrielle Meagher (2002) se zabývala jednotlivými argumenty proti komodifikaci domácích prací v prostředí soukromé domácnosti, které ale analyzovala separovaně od péče. Na základě této abstraktní definice uzavírá, že platba za domácí práce není problematická za předpokladu, že jsou splněny určité podmínky, zejména formalizace a smluvní vymezení neosobních vztahů. V takovém případě je podle ní vymezení domácích prací jako placené služby akceptovatelné do té míry, do jaké společnost umožňuje komodifikaci řady jiných obslužných činností, v nichž se platící zákazník stává konzumentem služeb, které mu přinášejí určitý komfort a které vyžadují intimní interakci (srov. Fraser 1985). Rozdíl mezi přijatelnou a nepřijatelnou komodifikací domácích prací vidí jako rozdíl mezi „smlouvou na služby“ a „smlouvou

o poskytování služeb“. Zatímco první forma, která vyžaduje smluvní vymezení kontraktovaných činností, je přijatelná, druhou formu, která je postavena na smluvním vymezení vztahu k osobě poskytující služby, bychom měli podle ní odmítnout (Meagher 2002: 60). Kritiku komodifikace a zvěcnění je tedy možné podle Meagher považovat za neadekvátní v případě smluvního vymezení výkonu konkrétních činností, tj. smlouvy na služby. Toto je podle Meagher rovněž tendence, kterou se ubírá trh se službami s domácími pracemi, kde je v rostoucí míře vztah ke spotřebitelům ošetřen zprostředkující agenturou, která v ideálním případě může zajistit důstojné podmínky pro domácí pomocnice bez ohledu na to, že je tato práce vykonávána v soukromé domácnosti. Nicméně jak sama upozorňuje, toto uspořádání neřeší problém reprodukce nespravedlivých společenských struktur, v nichž jsou domácí práce systematicky charakterizovány jako podřadné práce pro určitou třídně, etnický či národnostně vymezenou skupinu žen. Bridget Anderson (2000) stejně jako Raka Ray a Seemin Qayum (2009) problematizují předpoklad, že proměna placené domácí práce bude následovat liberální tendenci profesionalizace a formalizace instituce domácí pomocnice/pečovatelky jako zaměstnání, kterou předpokládá Meagher, kvůli rozporům, které vznikají při střetu ideálu soukromé sféry rodiny a pojetí smluvních odosobnělých vztahů. Raka Ray a Seemin Qayum ukazují, že ačkoli je kultura služebnosti v rozporu s modernizačními ideály, vztahy služebnosti v instituci domácí pomocnice v moderních společnostech přetrvávají (Ray, Qayum 2009). K tomuto bodu se vrátím v podkapitole 2.4. Kultura služebnosti je stále pevně zakotvena v sociálních strukturách moderních společností, které se vyznačují hlubokými sociálními a kulturními nerovnostmi. Ve společnosti, kde přetrvávají sociální nerovnosti a etnické bariéry, je zlepšení podmínek domácích pomocnic či pečovatelek navíc dále spojeno s vnitřní hierarchizací a tzv. „vybělením“ pozic s profesionálním postavením (B. Anderson 2000: 171). Tyto závěry rovněž potvrzuje výzkum Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001).

Činnosti, které není možné oddělit od péče, do této dynamiky vnáší další problém spojený s otázkou přijatelnosti komodifikace mezilidských vztahů a emocí. Problém komodifikace zde má dvě roviny: první se týká vlivu komodifikace na instrumentalizaci motivací, druhá se týká komodifikace aspektů či charakteristik osobnosti. Toto se v moderních společnostech opět netýká pouze péče, ne vždy je ale problém spojován s oběma rovinami. Zatímco například v případě prostituce není instrumentální motivace sexuálních pracovníků považována za problematickou ve smyslu snížení kvality poskytované služby, instrumentální motivace pečujících je považována za aspekt, který snižuje kvalitu poskytované péče. S ohledem na první rovinu problému komodifikace Julie Nelson, Nancy Folbre a Paula England vidí zdůrazňování negativních stránek komodifikace péče jako jednu z možných příčin nízkých platů v pečujících profesích a ideologický nástroj, který upevňuje ideál neplacené péče jako jediné pravé péče z lásky (Nelson 1999; England, Folbre 1999; Folbre, Nelson 2000; Nelson, England 2002). Tyto autorky odmítají kritiku komodifikace a zvěcnění na základě argumentu Margaret Radin, která popisuje proces neúplné komodifikace, v němž vedle sebe může koexistovat jak komodifikované, tak nekomodifikované chápání jednotlivých činností (srov. Radin 1996). Přestože je zásadní problematizovat mýtus, že péče méně placená, respektive neplacená je hodnotnější, tj. vykonávána primárně pro uspokojení ze vztahu k osobě, o kterou je pečováno, než péče více placená, kde vyšší plat může přitáhnout i osoby, které jsou motivovány čistě instrumentálně, v pojetí uvedených autorek se zdá být kritika tradičního genderového řádu nekompatibilní s kritikou tržního autoritářství a komodifikace. Jinými slovy tyto autorky přijímají dominantní diskurs, ve kterém figurují tradiční a tržní autoritářství jako jediné dvě alternativní možnosti. Řada autorek, které se věnují péči, samotnou platbu za poskytování péče nevidí jako problém, neboť po formální stránce je jak neplacená, tak placená péče stejná (Ungerson 2000, Himmelweit 1999). Jak ale ukáží později, směna peněz nutně neznamená komodifikaci, která závisí na dalších podmínkách.

Neúplně komodifikovaná placená práce podle Radin zahrnuje jak vnější instrumentalizované motivace v podobě peněz, tak vnitřní motivace, které nás vedou k tomu, že nám záleží na výsledcích práce jako účelu, nikoli pouze jako prostředku k získání peněz. Podle ní tedy ve společenském diskursu nutně nemusí komodifikovaná interpretace přebít nekomodifikované pojetí. Zda se tyto činnosti odehrávají v tržní nebo netržní sféře podle ní není rozhodující (Radin 1996). I když bychom přijali tezi o neúplné komodifikaci, vyřešena by zůstala pouze polovina problému. Nicméně ani teze Radin není kompletní. Motivace pečujících, kteří jsou za péči placeni, sice nemusí být pouze peněžní, neboť v pečujících profesích je stále jako hodnota spatřována pozitivní reakce a blaho toho, o koho je pečováno. Tlak na maximalizaci výkonu a efektivitu, který je charakteristický pro tržní komodifikované vztahy řízené primárně, i když ne nutně výlučně, principem zisku, vede ale ke snížení kvality péče a minimalizaci prostoru pro uplatnění jakýchkoli vnitřních nekomodifikovaných motivací (srov. Tronto 2010). Nekomodifikované chápání těchto činností nemusí být nutně zcela odstraněno, je ale efektivně potlačeno.

Druhá rovina problému komodifikace je zde relevantnější o to, o co péče předpokládá určitou emocionální angažovanost, komodifikována je zde rovněž část osobnosti pečovatele. Pokud se soustředíme pouze na kvalitu pečujícího vztahu, koexistence instrumentalizovaných a „ryzích“ motivací může vysvětlit určitou rezistenci v placených vztazích péče vůči úplné redukci péče na tržní vztahy. Pokud se ale soustředíme na osobu, která péči poskytuje, částečná komodifikace nám neposkytuje vysvětlení. Na rozdíl od Radin, není podle Elizabeth Anderson kritériem komodifikace to, zda lidé současně udržují komodifikovanou i nekomodifikovanou interpretaci určité činnosti či hodnoty, komodifikaci spojuje s tržními hodnotami: „Co uděluje nějakému dobru status komodity není to, zda za to lidé platí, ale to, že produkci, směnu a užívání tohoto dobra určují výlučně tržní hodnoty.“ (E. Anderson 1993: 156) Následujeme-li výklad E. Anderson, institucionální rámec trhu určuje negativní důsledky transferu peněz ve vztazích péče v podobě komodifikace péče.

Komodifikace osob, které péči v těchto vztazích poskytují, je ale dále spoluutvářena kulturními a ekonomickými strukturálními nerovnostmi. Do popředí zde tedy znovu vstupují sociální struktury, které reprodukují kulturu služebnosti. A toto okrajově zmiňuje i Radin, která pokud mluví o reálných podmínkách, poukazuje na nebezpečí spojená i s neúplnou komodifikací: „Podle mého názoru bude nespravedlivé podřízení problémem vždy, když bude komodifikován aspekt nebo vlastnost osobnosti. Komodifikace předpokládá objektifikaci a objektifikace, když charakterizuje osoby, se zdá být jednou ze známek podřízení.“ (Radin 1996: 163) Pokud tedy platíme za péči, neznamená to absolutně, že poskytovaná péče je horší, tržní rámec do popředí ale staví primárně hodnoty trhu, které jsou neslučitelné s hodnotami péče, tržní komodifikace péče tak kompromituje i kvalitu poskytované péče. Institucionální rámec trhu a strukturální nerovnosti navíc vytvářejí podmínky, ve kterých mohou být pečující osoby pojímány pouze jako prostředek a nikoliv jako účel pro sebe. Komodifikace péče, k níž dochází v tržních vztazích, tedy vede k negativním důsledkům ve vztazích péče, které jsou dále akcelerovány v kontextu strukturálních sociálních a kulturních nerovností, v nichž je přítomna tendence tyto intimní vztahy převést na vztahy vykořisťování a podřízení, přestože jsou smluvně ošetřeny, a ve kterých je poté osoba poskytující péči pojímána pouze jako prostředek.

Z uvedeného se však stále může zdát, že trh samotný by v egalitární společnosti neuváděl do pohybu negativní aspekty komodifikace péče, které jsou nyní spíše důsledkem struktur moci, nerovných ekonomických zdrojů a kulturních hierarchií. Například David Schweickart připouští trh jako součást ekonomického participativního systému založeného primárně na kolektivním vlastnictví (Schweickart 2002). Ačkoliv souhlasím se Schweickatem v tom, že není třeba demonizovat trh, který naopak může sloužit jako princip vyvažující nabídku a poptávku a určující cenové hladiny ve výrobě zboží a služeb obecně, tuto tezi nechápu jako protikladnou k pojetí Elizabeth Anderson, Virginie Held nebo Iris M. Young, které zdůrazňují, že trh není vhodným organizačním principem pro všechny lidské činnosti (E. Anderson 1993, Held 2006,

Young 2007a). A toto je nakonec obsaženo i ve Schweickartově modelu ekonomické demokracie, kde by měly být některé služby poskytovány v rámci veřejného systému služeb mimo rámec trhu. Julie Nelson a Paula England zastávají opačný názor. Podle nich aktéry reálných trhů nejsou sobečtí atomizovaní jedinci jednající pouze ve vlastním zájmu, a proto je třeba odlišit ideální model trhu od reálného tržního prostředí. Tento argument opírají o empirické poznatky, jež „nepodporují názor, že ekonomika je složena z neosobních interakcí firem maximalizujících profit, ani to, že jsou nevyhnutelně k tomu donuceni konkurenčním tlakem“ (Nelson, England 2002: 5). Jejich tvrzení, že reálné tržní vztahy jsou určovány pluralitou hodnot a sociálních vztahů ale vyvrací pouze tvrzení, že zisk je jediným organizačním principem trhu, nikoli to, že je nejdůležitějším. Nelson a England se snaží vyvrátit kritiku trhu odkazem na skutečnost, že hodnoty a mocenské vztahy zakotvené v ideálním modelu trhu prostupují i jiné sféry společnosti, nejsou tedy výlučně přítomny pouze v tržních vztazích. Opět mají pravdu, nicméně zde je nutné namítnout, že zatímco princip maximalizace efektivity a zisku je trhu vlastní, v ostatních oblastech společenského života se projevuje jako derivát autoritářské role trhu v pozdně moderních kapitalistických společnostech. Ačkoli nelze ztotožňovat trh s kapitalismem, ani v jiných systémech se trh nezdá být vhodným organizačním principem pro vztahy péče. Přestože Nelson a England kritizují dualistické myšlení, možnosti organizace péče vidí víceméně jako buď-anebo volbu mezi péčí v rodině a péčí na trhu. Veřejný model péče, který neberou v úvahu, ale může stát mezi těmito dvěma póly, tj. může jak překročit tradiční genderový řád a rozdělení soukromé a veřejné sféry, tak se vyhnout expanzi instrumentálního rozumu do vztahů péče a tržnímu autoritářství.

Jak jsem již uvedla, komplexnější rozkrytí vztahu soukromé a veřejné sféry, které navrhla Nancy Fraser (1985), ukazuje, že přesun péče na trh neznamená, že se péče stala veřejnou, neboť ekonomický systém je – na rozdíl od státu – stále součástí soukromé sféry společnosti. I ekonomka Julie Nelson (1999), která patří mezi

obhájkyně tržní komodifikace péče,⁵⁸ ačkoliv přisuzuje nízké ocenění pečujících nedostatečné poptávce, tj. problém spojuje s nefunkčním trhem a podfinancováním péče na straně investic, rovněž uvádí, že stimulace poptávky po péči musí přijít z veřejných zdrojů mimo soukromý tržní sektor. Předpokládá tudíž, že by vyšší poptávka po péči podpořená z veřejných zdrojů zvýšila mzdy v oblasti služeb péče. Implicitně se dotýká problému, který ovšem netematizuje, že bez ohledu na kvalitu je tržní péče dostupná pouze těm, kteří vlastní zdroje. Zatímco všichni potřebují péči, i když potřeby péče se liší a jsou konstruovány v závislosti na dalších společenských i individuálních faktorech, ne všichni mají zdroje, aby mohli péči zaplatit. Současně platí, že ti, kteří péči potřebují nejvíce, mají pravděpodobně méně zdrojů, než ti, kteří alespoň v určité životní fázi naplňují představu nezávislého soběstačného jedince.

Jak jsem ukázala, trh nejenže ze své podstaty nezajistí dostupnost péče pro všechny, ale ani korekce těchto nedostatků v podobě sociálních příspěvků na „nákup“ služeb péče neodstraní problémy tržní komodifikace péče (srov. Held 2002, 2006). Problém nízkého ocenění péče na trhu nelze spojovat pouze s nízkou poptávkou udržovanou prostřednictvím dominantních genderových vzorců, které odpovědnost za péči připisují ženám v soukromé sféře. Tento problém pramení rovněž z formy ocenění, které trh odvozuje od ekonomických zisků. Trh se řídí principiálně odlišnými hodnotami od hodnot, kterými se naopak řídí vztahy péče. Podle Elizabeth Anderson je trh řízen neosobním principem, egoistickými zájmy, výlučností, preferencí přání a možností zrušení vztahu (E. Anderson 1993: 144–146). Naproti tomu je podle Held péče vedena hodnotami spolupráce, odpovědnosti, preferencí potřeb a principem intersubjektivit (Held 2006). Tržní komodifikace péče tedy nevede ani ke spravedlivé

⁵⁸ Ačkoliv Nelson ve svém článku „Of Markets and Martyrs: Is It OK to Pay Well for Care?“ má ambici vyvrátit „strach z komodifikace“, ve skutečnosti pouze řeší otázku, zda je více placená péče horší či lepší než péče méně placená. Pokud ale ukazuje, že lidé vykonávající péči pro peníze, mohou mít k tomu veskrze nesobecké důvody, protože chtějí zaplatit zdravotní péči, školné a další potřeby svých dětí či jiných blízkých, vychází nekriticky ze současné reality, konkrétně USA, kdy se za vzdělání a péči v nejširším smyslu musí platit. Protože se soustředí primárně na motivaci pečujících, její argument nevyvrací tvrzení, že tržní komodifikace péče má negativní důsledky, pouze ukazuje, že samotná směna peněz, jejíž význam je společensky konstruován a která nemusí probíhat prostřednictvím soukromého trhu, nutně takové důsledky mít nemusí (viz Nelson 1999).

distribuci péče, ani ke společenskému ocenění péče, ale k pronikání autoritářských tržních imperativů do vztahů péče. Na to upozorňuje rovněž Iris M. Young, která ukazuje limity principu výkonu, jehož mírou se stává v současných kapitalistických společnostech ekonomický zisk, při ocenění pečujících vztahů. Young souhlasí s Honnethem v tom, že pronikání principu výkonu do intimních vztahů péče vede k deformacím uznání v těchto vztazích. V moderních společnostech, ve kterých se peněžní směna stala určující formou společenských vztahů, vede však idealizace vztahů péče mimo peněžní systém k zastírání vykořisťování. Na rozdíl od Honnetha si Young všímá proměn a pronikání péče do společenské sféry a upozorňuje na proměňující se formulace požadavků uznání péče nad rámec primárních vztahů lásky a přátelství. Ve společnosti tudíž vznikají požadavky společenského ocenění péče mimo soukromou sféru, které však princip výkonu ovládaný tržním autoritářstvím nemůže naplnit (Young 2007a).

2.3 Transnacionální praktiky péče

Tržní model péče v současných podmínkách zintenzivnění globálních propojení – ekonomických, společenských i kulturních – vytváří sektor druhořadého zaměstnání, které je charakteristické zaměstnáváním imigrantek a imigrantů.⁵⁹ Fenoménu zaměstnávání imigrantek jako levné pracovní síly pro zajištění péče se v současné době věnuje stále větší výzkumná pozornost (B. Anderson 2000; Cox 2006; Ehrenreich, Hochschild eds. 2002; Glenn 2010; Hondagneu-Sotelo 2001; Kofman, Phizacklea, Raghuram, Sales 2000; Lutz ed. 2008; Parreñas 2001; Tronto 2002; Widding Isaksen ed. 2010; Williams 2011; Zimmerman, Litt, Bose eds. 2006). Mezi regiony, ve kterých jsou imigrantky v tzv. pečujících zaměstnáních široce zastoupeny, patří především rozvinuté kapitalistické země Evropy a severní Ameriky, rozvinuté

⁵⁹ Část následující podkapitoly vychází z článku „K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti“ (Uhde 2009).

asijské státy a ropné státy Blízkého východu⁶⁰ (viz Ehrenreich, Hochschild eds. 2002; Lutz ed. 2008; Zimmerman, Litt, Bose eds. 2006). Nicole Yeates nicméně upozorňuje na to, že se migrace v oblasti péče netýká pouze nekvalifikované pracovní síly. Mimoto je podle ní dalším rozlišovacím kritériem pro analýzu této migrace typ péče, který je poskytován, místo, kde je péče poskytována (institucionální zařízení nebo soukromá domácnost) a širší rodinné a blízké vztahy migrantek (zda mají děti nebo ne atd.) (Yeates 2004: 379). Společné jim ale je, že cizinky pracují primárně v tržním soukromém sektoru péče, pokud jsou zaměstnány ve veřejném sektoru, jedná se spíše o zaměstnání vyžadující vyšší kvalifikaci (např. zdravotní sestry) (např. Glenn 2010). Odhlédneme-li zde od zdravotní péče, potom péče o děti, starší a postižené ve veřejných institucích je obsazena většinou lokálními ženami, péče o děti, starší a postižené v soukromých institucích a individuálních domácnostech je v rostoucí míře zajišťována imigrantkami.⁶¹ Toto rozdělení souvisí se zmiňovanou vnitřní hierarchizací zaměstnání pečovatelky. Rostoucí počet imigrantek v soukromých pečovatelských zařízeních lze tematizovat jako druh pracovní migrace, co ale procesy, které tematizují jako *transnacionální praktiky péče*, odlišuje od jiných druhů pracovní migrace, je fenomén instituce nájemní domácí péče. Individuální domácnosti si v rostoucí míře mohou dovolit zaplatit domácí pomocnici/pečovatelku právě proto, že cizinkám mohou platit za práci mzdu odpovídající minimální mzdě nebo i méně. Instituce nájemní domácí péče současně rozrušuje jednak hranici mezi domácností a trhem, jednak prostorové oddělení domácnosti a globálních nerovností.⁶²

⁶⁰ Instituce nájemní domácí péče je rozšířena i v dalších oblastech, které jsem výše neuvedla, např. v Latinské Americe, Indii, Jihoafrické republice, zde je ale tento sektor postaven na místních ženách, především ze socioekonomicky a kulturně marginalizovaných skupin.

⁶¹ Ve skandinávských zemích, kde je veřejný sektor péče široce rozvinutý, se ale zvyšuje podíl imigrantek i ve veřejných institucích péče (viz Widding Isaksen ed. 2010). Naproti tomu například v Polsku, kde veřejný sektor pokrývá jen malý podíl potřeb péče o starší a postižené, je jednoznačnější rozdělení zaměstnankyň podle občanství ve veřejném a soukromém sektoru (viz Le Feuvre a kol. 2011).

⁶² Protože se v této práci nezabývám obecně pracovní migrací, stranou zde ponechávám transnacionální trh zdravotních sester a dalších profesionálů/ek v oblasti péče. K tomu viz např. Yeates 2009. Stranou detailní pozornosti ponechám i formální transnacionální „trh péče“ v soukromých pečovatelských zařízeních, jehož dynamiku je možné rozkrýt kombinací analýz pracovní migrace a tržní komodifikace péče v širším společenském rámci deformované emancipace.

Stejně jako není historicky novou praxí zaměstnávání domácích pomocnic/pečovatelek individuálními domácnostmi, není nová ani skutečnost, že tuto práci zastávají ve velké míře imigrantky. Raffaella Sarti uvádí, že současná podoba migrace pečovatelek, kdy převažuje imigrace směrem z chudších zemí a regionů do bohatších, se vyskytuje zhruba od poloviny 19. století. Do té doby byl směr migrace domácích pomocnic/pečovatelek podle ní spíše opačný v důsledku imperialistické a koloniální praxe. Proto mluví o imperiálních a koloniálních služebnicích: „Zatímco ‚imperiální služebnice‘ měly vylepšit kultivovanost pánů, ‚koloniální služebnice‘ měly mít civilizační dopad spíše než pouze v samotné rodině zaměstnavatelů v koloniích celkově.“ (Sarti 2008: 79) Příkladem prvního vzorce je francouzská guvernanka, příkladem druhého jsou služebnice doprovázející své zaměstnavatele do nových kolonií. S nástupem industrializace se ale zvýšil počet domácích pomocnic, které odcházely z venkovských oblastí do měst. Jednalo se zejména o mladé svobodné a bezdětné ženy, zaměstnání domácí pomocnice bylo tudíž podle Sarti typické pro určitou fázi životního cyklu. Po 2. světové válce se pracovní trh v průmyslových zemích otevřel do větší míry ženám a v důsledku toho došlo i k výraznému poklesu domácích pomocnic. Nová fáze západní modernizace, která byla postavena na relativním sociálním smíru v podobě sociálního státu, tak vytvořila předpoklady pro vymizení instituce nájemní domácí péče v moderní společnosti. Další zlom podle Sarti nastal na přelomu 70. a 80. let, kdy došlo k proměně vzorců migrace a nárůstu migrujících žen, které mohly být v důsledku omezené nabídky jiného zaměstnání zaměstnány jako domácí pomocnice. Zatímco před 2. světovou válkou se podle Sarti většina zemí spíše potýkala s přebytkem poptávky po domácích pomocnicích/pečovatelkách, od 80. let globální ekonomické nerovnosti zajišťují neustálý přísun nových imigrantek, které přijmou jakékoli zaměstnání. Tento „návrat“ instituce nájemní domácí péče byl rovněž podpořen oslabováním sociálního státu a přechodem k podpoře tržního modelu péče v důsledku nástupu neoliberální ekonomické praxe.

Historicky nové je tudíž národnostní složení domácích pomocnic/pečovatelek, které dnes pocházejí převážně z neevropských nebo východoevropských zemí. S tím souvisí i proměna třídního původu současných domácích pomocnic/pečovatelek, protože migrace je často ekonomicky dostupná minimálně pro střední třídy v chudších zemích, které tudíž zažívají sestupnou ekonomickou a sociální mobilitu (srov. Parreñas 2001, Sarti 2008). Ačkoliv Helma Lutz z toho vyvozuje, že třídní vztahy již nepředstavují strukturující osu transnacionálních praktik péče a byly nahrazeny národnostními a etnickými charakteristikami (viz Lutz 2008), tento závěr neobstojí, pokud třídní postavení budeme vnímat jako proměnlivé v důsledku globálních pohybů a ekonomického globálního řádu, nikoli jako funkci dosaženého vzdělání. Dalším novým vzorcem je podle Sarti fenomén transnacionálního mateřství (srov. Hondagneu-Sotelo, Avila 2006). Imigrantky, které pracují jako domácí pomocnice/pečovatelky, dnes často mají vlastní děti, které kvůli migračním omezením zůstávají v zemi původu.

Arlie Hochschild interpretuje trend zaměstnávání imigrantek v bohatých zemích jako novou formu „citového imperialismu“, v němž se péče stává vzácným zdrojem vyváženým z chudých zemí do bohatých, což dále prohlubuje nerovnosti mezi zeměmi a celými geografickými oblastmi (Hochschild 2008). Řada autorek upozorňuje, že rostoucí počet imigrantek, které pracují v soukromých pečovatelských institucích a jako domácí pomocnice a pečovatelky, souvisí významně s restriktivními imigračními politikami a nejistým legálním statusem imigrantek, což jejich zaměstnavatelům poskytuje účinnější mechanismy kontroly a imigrantky činí zároveň bezmocnějšími a loajálnějšími. Pro celistvé pochopení procesu deformované emancipace je tedy zásadní analyzovat transnacionální a globální souvislosti společenské formy péče, které odhalují, že současný model péče v pozdně moderních kapitalistických společnostech závisí na obslužné třídě, jak tuto skupinu pojmenovává socioložka Saskia Sassen (Sassen 2002) – na imigrantkách a marginalizovaných ženách, které uspokojují rostoucí poptávku po nájemní pečovatelské a domácí práci, a zatímco pečují o děti profesionálů a další členy těchto společností, kteří potřebují

péči, ony samy, jejich vlastní děti a blízcí zůstávají bezprizorní. Arlie Hochschild o těchto globálních změnách společenské formy péče mluví jako o globálních řetězcích péče a uzavírá, že „když se neplacená práce výchovy dětí stala placenou prací péče o děti, její tržní hodnota poukázala na stále nízkou hodnotu pečovatelské práce obecně – a dále ji snížila“ (Hochschild 2008: 125). Termínem globální řetězce péče Hochschild pojmenovává struktury transnacionální organizace péče a reprodukční práce založené jednak na geopolitických nerovnostech mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi a jednak na genderově zatíženém oddělení soukromé a veřejné sféry v západních zemích, které vytvářejí globální propojení vztahů mezi ženami prostřednictvím placené i neplacené pečovatelské práce: „Typický globální řetězec péče může fungovat následovně: starší sestra z chudé rodiny ve třetím světě pečuje o své sourozence (první spojení v řetězci), zatímco její matka pracuje jako chůva pečující o děti chůvy, která odešla do země prvního světa (druhé spojení), která následně pečuje o děti v rodině v bohaté zemi (konečné propojení).“ (Hochschild 2008: 109)

Genderové bariéry ve společnosti jsou tak dále posilovány třídními, etnickými, národnostními či geopolitickými nerovnostmi a problematiku genderové spravedlnosti tudíž nelze zarámovat pouze do vztahů mezi muži a ženami, které stojí jako referenční rámec v pozadí zastavené genderové revoluce. Lise Widding Isaksen to shrnuje, že „[g]enderová rovnost v soukromé sféře závisí na ‚subdodavatelských vztazích‘ na globálním trhu“ (Widding Isaksen ed. 2010: 11). Koncept globálních řetězců péče poukazuje ale pouze na jednu dimenzi transnacionálních praktik péče, konkrétně na globální propojení vztahů mezi ženami. Fiona Williams navrhuje analýzu strukturovat podle tří rovin: na mikrorovině figurují každodenní vztahy mezi zaměstnavateli a pečovatelkami/pomocnicemi, na mezorovině národní a nadnárodní institucionální a legislativní kontext, na makrorovině globalizační procesy (Williams 2011). Koncept globálních řetězců péče podle ní propojuje mikro- a makrorovinu, stranou ale ponechává mezorovinu. Jinou logiku analýzy navrhuje Helma Lutz, která

transnacionální praktiky péče situuje do průsečíků tří režimů: genderového režimu, který je určen vzorci genderové dělby práce, režimu péče, který je určen modelem sociálního státu, a konečně migračním režimem, který je určen migrační politikou ve vztahu k domácím pomocnicím/pečovatelkám (Lutz ed. 2008). Pokud se na tento druhý přístup podíváme z perspektivy analytického rámce, který navrhuje Williams, tyto tři režimy představují pouze mezorovinu, jež je navíc omezena na národní rovinu a uplatňuje tak metodologický nacionalismus, který nezachycuje vlivy transnacionálních ekonomických procesů a nadnárodních a globálních politických struktur.

V této práci při analýze transnacionálních praktik péče postupuji podle trochu jiné logiky, přičemž se pohybuji na mikro-, mezo- i makrorovině, rozbor ale strukturuji podle určujících společenských sil na metarovině. Zaprvé, otázku transnacionálních praktik péče chápu jako dílčí proces deformované emancipace, která odráží proměnu normativních základů pozdně moderních kapitalistických společností. V obecných rysech jsem deformovanou emancipaci rozebrala v podkapitole 2.1 a v následující podkapitole 2.4. se budu věnovat příkladu tohoto procesu, konkrétně instituci domácí pomocnice/pečovatelky. Domácí pomocníci či pečovatelku nemusí nutně vykonávat imigrantka, pokud tomu tak ale je, je tato instituce součástí transnacionálních praktik péče. Deformovaný proces emancipace neodkazuje pouze na proměnu genderové struktury participace na trhu práce, která se normativně odpojila od struktury genderové dělby práce v soukromé sféře rodiny, odkazuje především na obecnější proces ztracení společnosti a dominanci instrumentální racionality, která ovládla i logiku emancipace. Současně je tento proces charakteristický ambivalentními tendencemi, které jsou příčinou toho, že některé skupiny žen, zejména ženy z vyšších tříd, získávají větší prostor pro autonomní rozhodnutí o realizaci svého soukromého života. Z dlouhodobého hlediska tyto tendence ale vyvolávají bumerangový efekt, který dosažené pozitivní momenty činí dočasnými a závislými na globálních ekonomických a kulturních nerovnostech. Zadruhé, transnacionální praktiky péče

vstupují do dialektického vztahu s globalizačními procesy a vývojem globálního kapitalismu, jež vedou k intenzivnějšímu propojení společenských a ekonomických vztahů v globálním rámci. Dynamika těchto změn se netýká pouze makroroviny, dotýká se rovněž institucionálních změn v národní rovině a každodenních zkušeností jednotlivých aktérů. Na jednotlivé aspekty vlivu globalizačních procesů poukáži v následujícím textu, k proměnám globálního kapitalismu ve vztahu k teoretické analýze péče se pak vrátím ve třetí kapitole této práce.

Popisované změny společenské formy péče nazývám transnacionálními praktikami péče, jelikož pohyb lidí je charakterizován pohybem *přes* hranice jednotlivých států, nejedná se výlučně o pohyb mezi státy, tento pohyb se odehrává mezi regionálními celky a je součástí globální společenské dynamiky. Transnacionální praktiky péče jsou uváděny do chodu mechanismy, které zůstávají skryty z perspektivy metodologického nacionalismu,⁶³ což platí i o jejich důsledcích. Transnacionální praktiky se mohou odehrávat mezi dvěma státy či v jednom státě, jejich důsledky jsou ale transnacionální. Nejedná se o mezinárodní praktiky, protože tento pohyb ovlivňuje a je ovlivněn globálními ekonomickými, kulturními a politickými vztahy. Označit tyto praktiky jako globální se však také jeví nepřesné, protože národní hranice zde mají svůj význam z toho důvodu, že migrační a sociální politika je do určité míry stále v rukou národních států. Současné proměny společenské formy péče jsou tudíž součástí globalizačních procesů, jedná se ale o transnacionální dynamiku, ve které hrají národní režimy svou určitou roli, nikoli ale jako nezávislé celky ve vztahu k dynamice globálního kapitalismu.

Jak již v této práci několikrát zaznělo, společenská forma péče je úzce provázána se strukturálními nerovnostmi, genderovými, ekonomickými, rasově-etnickými i národnostními. Obecně reprodukční práce nikdy nebyly v moderních společnostech plně začleněny mezi společensky oceňované činnosti. Při ustavování principu výkonu se vznikem moderní společnosti, na jehož základě měl být přínos

⁶³ Ke kritice metodologického nacionalismu viz Beck 1999, 2003, Fine 2011.

aktérů pro společnost oceňován egalitárněji než v tradičních společnostech stojících na principu stavovské příslušnosti, byla současně institucionalizována distinkce mezi produktivní a reprodukční prací (viz Fraserová, Honneth 2004). Reprodukční práce byly vyloučeny ze sféry placené práce a tudíž ze sféry peněžního ocenění, které se stalo dominantní formou ocenění v moderních společnostech. Boje za egalitární ocenění práce, které vyústily v druhé polovině 20. století v rozvoj sociálního státu, se částečně pozitivně dotkly i ocenění reprodukčních prací, alespoň v některých rozvinutých zemích (srov. Ungerson 1997). Nikdy ale nedošlo k plnohodnotnému uznání reprodukčních prací odehrávajících se primárně v soukromé sféře rodiny. S odbouráváním sociálního státu se ovšem začal rozpadat i tento „uznávající vztah harmonické nerovnosti“ (viz Gabriele Wagner cit. v Voswinkel 2007: 90). Nově nastartovaná tendence privatizace služeb se funkčně setkala s již započatou emancipací žen a jejich odmítnutím limitovat svou roli na ženu v domácnosti, čímž vytvořila, při nedostatku státních zařízení péče, poptávku po těchto službách, jejichž tržní zajištění bylo obratem legislativně i ekonomicky podporováno. Umístění reprodukčních prací na spodních místech hierarchie zaměstnání ovšem zůstalo nezměněno a naopak bylo dále ztvrzeno nástupem nového principu společenského uznání na základě míry tržního zisku, který ze sféry společenského ocenění vyloučil všechny neviditelné, „špinavé“ či „jednoduché“ práce včetně domácích prací a péče (srov. Honneth ed. 2007a). Zatímco rozlišení produktivních a reprodukčních prací tvoří první vrstvu vzorce rozdělování společenského uznání, rozlišení práce, která zprostředkovává uznání reduktivně poměřované ziskem, a práce, která nikoli, představuje druhou vrstvu tohoto vzorce v pozdně moderních kapitalistických společnostech. Stejně jako tato hierarchie zaměstnání odráží třídní strukturu moderní společnosti, promítají se do ní i struktury genderové, rasově-etnické i národnostní. Domácí práce a péče tudíž fungují rovněž jako symbolické činnosti strukturující postavení jedinců ve společnosti.

Vstup imigrantek do této sféry tak byl nevyhnutelným důsledkem souhry těchto strukturálních nerovností. Domácí pomocnice a pečovatelky představují určité

genderově specifické zrcadlové odvětví ke stavebním dělníkům, jejichž řady jsou v rozvinutých kapitalistických zemích významně obsazeny muži imigranty. Stát v tomto ale nefiguruje jako neutrální aktér. Migrační politiky jednotlivých států významně spoluurčují postavení imigrantek, které pracují jako domácí pomocnice a pečovatelky. V pozadí tohoto procesu stojí pragmatická logika, neboť udržení nízkých nákladů na domácí pomocnice/pečovatelky pro domácnosti současně umožňuje další krácení veřejných výdajů na zajištění péče. Řada států nastavila rovněž finanční podporu či daňové odpočty pro zaměstnavatele domácích pomocnic/pečovatelek, čímž tento tržní model péče podporují. Na druhé straně stojí státy, které svými programy podporují emigraci žen, jejichž finanční podpora posílaná zpět do země představuje významný zdroj pro lokální ekonomiku. Domácí práce a péče pak figurují jako jedna z hlavních možností zaměstnání žen v zahraničí. Některé státy závislé na „dovozu“ péče aktivně podporují imigraci žen do sektoru nájemní domácí péče. Jiné naproti tomu neuznávají instituci domácí pečovatelky/pomocnice jako důvod pro vydání pracovního povolení, přestože i v těchto zemích prokazatelně pracují imigrantky nelegálně jako domácí pomocnice/pečovatelky v šedé ekonomice. Ze zemí, které udělují domácím pomocnicím/pečovatelkám pracovní vízum, to ale imigrantky pouze v některých z nich opravňuje k získání trvalého pobytu, s nímž jsou spojena sociální a i některá politická oprávnění dostupná občanům daného státu. Přestože řada rozvinutých států závisí na zahraniční pracovní síle domácích pomocnic a pečovatelek pro zajištění potřeb péče, jejíž rozsah přesahuje možnosti individuálních rodin při neexistenci dostatečné podpory veřejných pečovatelských zařízení, ochrana práv domácích pomocnic/pečovatelek je ve srovnání s jinými oblastmi práce nízká. V důsledku restriktivních migračních politik je v tomto sektoru rovněž vysoká míra nelegálních imigrantek, které jsou ve větší míře zranitelné vůči vykořisťování a porušování lidských práv.⁶⁴ Mezinárodní organizace práce dlouhodobě upozorňuje

⁶⁴ Nelegální status imigrantky motivuje k přijetí práce, kdy bydlí v domácnosti zaměstnavatelů, což je uspořádání, které domácí pomocnice/pečovatelky vystavuje většímu riziku. Na druhou stranu ale toto uspořádání snižuje jejich náklady na bydlení a stravování, nicméně rovněž jejich plat, a poskytuje jim větší ochranu před státní kontrolou a vyhoštěním ze země. Pokud se ovšem dostanou do sporu se svými zaměstnavateli, který musí řešit soudní cestou, ve většině případů to pro ně končí vyhoštěním ze země.

na nedostatečnou ochranu domácích pomocnic/pečovatelek. Pro 99. zasedání Mezinárodní konference práce v červnu 2010 byly připraveny podklady pro vytvoření mezinárodních standardů pro důstojné pracovní podmínky domácích pomocnic/pečovatelek.⁶⁵ *Úmluva týkající se důstojné práce pro domácí pracující* doplněná doporučeními byla odhlasována na 100. zasedání Mezinárodní konference práce v červnu 2011 a nyní ji čeká proces ratifikace v jednotlivých zemích (ILO 2011). Ustavení mezinárodních standardů domácí práce jako zaměstnání je výsledkem dlouhodobé snahy upozornit na porušování lidských práv domácích pomocnic/pečovatelek a vyloučení práce v prostoru soukromé domácnosti ze standardů pracovních práv.⁶⁶ Přes nesporný pozitivní potenciál této úmluvy z krátkodobé či střednědobé perspektivy pro desítky milionů domácích pomocnic a pečovatelek má ale regularizace a profesionalizace instituce domácí pomocnice/pečovatelky z dlouhodobého hlediska určitá úskalí, protože institucionálně přednastavuje cestu reprodukce instituce služebnosti v moderních společnostech. Detailněji se budu tímto tématem zabývat v následující podkapitole.

Restriktivní migrační politiky vytvářejí prostředí, ve kterém mohou individuální domácnosti efektivně zneužívat práce domácích pomocnic/pečovatelek. Ačkoliv domácí práce obecně v mnoha zemích představuje rychle rostoucí sektor neformálního i formálního zaměstnání rovněž pro lokální ženy, cizinky jsou stále více vyhledávány z důvodů nižší mzdy, kterou jim mohou zaměstnavatelé vyplácet. Jak uvádí Ray a Qayum, „[d]omácnosti jednoduše nezrcadlí širší společenské nerovnosti, nýbrž jsou jejich konstitutivní součástí, která odráží a znovu utváří tyto nerovnosti“ (Ray, Qayum

⁶⁵ Více informací viz

<http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_123731.pdf>. Za zmínku stojí, že česká vláda se spolu s ČMKOS vyslovila pro přijetí mezinárodních standardů domácí práce, ovšem pouze ve formě doporučení nikoliv úmluvy, zástupci zaměstnavatelů za ČR (Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů České republiky a Svaz průmyslu a obchodu ČR) se vyslovili proti přijetí těchto mezinárodních standardů.

⁶⁶ V roce 2006 např. vznikla mezinárodní síť International Domestic Workers' Network, která spojuje odbory a asociace domácích pomocnic/pečovatelek v jednotlivých světových regionech, viz <<http://en.domesticworkerrights.org/>>. Organizace Human Rights Watch zahájila v roce 2010 kampaň *Dignity Overdue: Decent Work for Domestic Worker*, viz <<http://www.hrw.org/en/video/2010/04/27/dignity-overdue-decent-work-domestic-workers>>.

2009: 199). Jednotlivé výzkumy, které sledují i postoje zaměstnavatelů, uvádějí, že zaměstnavatelé využívají symbolicko-ekonomického nerovného postavení spíše neuvědoměle (srov. Lutz ed. 2008, Búriková, Miller 2010). Zaměstnavatelé své jednání často morálně legitimizují postojem, který navrhuji označit jako „soukromá charita“. Morální postoj soukromé charity je postaven na předpokladu, že cizinky potřebují zaměstnání, aby mohly finančně podporovat svoje rodiny v zemi původu. Zaměstnavatelé si takto alibisticky ospravedlňují svou účast na reprodukci a utváření globálních společenských nerovností. Migrace ale není svobodnou volbou těchto žen a odráží dlouhodobý vývoj globální ekonomiky, který způsobil rozpad státního veřejného sektoru v rozvojových a nejchudších zemích světa. Rozvinuté státy současně z tohoto vývoje disproporčně profitují jak prostřednictvím dováženého levného spotřebního zboží, tak prostřednictvím strukturálně vynucené migrace, která pro tyto státy představuje zdroj levné pracovní síly. Výzkumy migrace upozorňují, že v současnosti ekonomická migrace daleko převyšuje migraci politických i válečných uprchlíků (srov. Kofman a kol 2000). Pokud domácí pomocnice/pečovatelky aktivně neprotestují, k čemuž je vede existenční nouze či absence jiných možností, nemůže to být chápáno jako jejich souhlas. Stejně tak nelze jako souhlas s globálním řádem interpretovat to, že si některé domácí pomocnice/pečovatelky osvojují pozitivní sebehodnocení jako podnikatelek, které zákazníkům prodávají určité služby. Toto je spíše snaha o ochranu osobní integrity nežli souhlas se statutem quo globálního řádu, jak na to upozorňuje Helma Lutz (Lutz ed. 2008). Naopak pro většinu imigrantek je zaměstnání domácí pomocnice/pečovatelky přechodnou strategií, prvním stupněm je většinou zaměstnání spojené s ubytováním v rodině, dalším pak práce pro více rodin se samostatným bydlením, což poskytuje větší nezávislost na konkrétních zaměstnavatelích, a konečným cílem je vymanit se ze začarovaného kruhu reprodukční práce a najít si práci v jiné oblasti (B. Anderson 2000; Glenn 2010; Hondagneu-Sotelo 2001; Parreñas 2001 a další).

Dalšími aktéry, kteří se aktivně podílejí na podpoře transnacionálních praktik péče, jsou zprostředkovatelské agentury, které využily příležitosti na trhu a propojily poptávku po péči v bohatých zemích s poptávkou po migraci z chudých a rozvojových zemích. Podle Yeates většina těchto agentur funguje na lokální úrovni, objevují se ale i nadnárodní agentury, které fungují prostřednictvím lokálních poboček napojených na licenční síť (srov. Yeates 2004, 2009).⁶⁷ Fiona Williams k tomuto uvádí, že v současné době je možné sledovat postupné ovládání „trhu péče“ velkými nadnárodními korporacemi, zejména v oblasti dlouhodobé péče o starší ale i v oblasti péče o děti, což má za následek další podřizování standardu poskytované péče principům efektivity a zisku (Williams 2011).⁶⁸ To, co na první pohled vypadá jako efektivní propojení poptávky a nabídky, je reálně využitím globálních nerovností za účelem zisku. Yeates k tomu dodává, že „[t]yto kanály často jednoduše nereagují na poptávku pracujících po vstupu na trh: aktivně formují a mobilizují pracovní migraci“ (Yeates 2004: 385). Yeates zároveň ukazuje, že se tyto zprostředkovatelské agentury v USA i v Evropě efektivně napojují na vládní programy podmiňující sociální zajištění zaměstnáním (tzv. work-to-welfare) a na „státně řízenou komercializaci společenské reprodukční práce“ (Yeates 2004: 384).

Aktuální výzvou pro feministickou teorii je tedy otázka, jakým způsobem by mohla být emancipace žen v západní pozdně moderní společnosti prosazována bez toho, aby tyto společenské změny závisely na levné pracovní síle sociálně zneuznaných žen a imigrantek. Emancipace žen v zemích mimo euroamerický civilizační okruh by vyžadovala jiné schéma, nicméně prvním krokem z perspektivy západního feminismu by mělo být odstranění spoluúčasti feministických bojů v rozvinutých zemích na vykořisťování a podřízení žen z jiných částí světa. Feministické badatelky, které se hlásí k původnímu feministickému zájmu o sociální

⁶⁷ Yeates například uvádí nadnárodně působící firmy s centrály v USA: ServiceMaster Quality Service Network, která zprostředkovává domácí služby zejména prostřednictvím sítě Merry Maids nebo Kelly Services (Yeates 2004: 382).

⁶⁸ Williams uvádí United Provident Association, která má centrálu ve Velké Británii a působí ve Španělsku, Irsku, Saudské Arábii, Thajsku a Hongkongu, nebo firmu Ashbourne, vlastněnou americkou Sun Healthcare, která působí v Německu, Španělsku a Austrálii (Williams 2011).

spravedlnost a odstranění genderově specifického útlaku a nadvlády, tak nemají jinou možnost než rozšířit rámec jednotlivých analýz tak, aby zahrnul transnacionální mocenské struktury a životní zkušenosti jednotlivých skupin žen jak v lokálním, tak globálním kontextu. Arlie Hochschild zmiňuje dvě možnosti, jak vyřešit situaci transnacionálních domácích pomocnic a pečovatelek: první možností je podle ní snaha o odstranění problémů a důvodů, které vedou k migraci v první řadě, ať už jde o ekonomické důvody nebo o podřízení a násilí v lokální komunitě, kterému chtějí ženy uniknout; druhou možností je podle ní migrace žen společně s dětmi. Instituci nájemní domácí péče nevnímá jako problematickou, hlavním problémem spojeným s transnacionálními praktikami péče je podle ní situace transnacionálních matek, které nemohou osobně vychovávat svoje děti. Změna migračních zákonů, zlepšení pracovních podmínek a zvýšení mzdy by podle ní představovalo přiměřené řešení (Hochschild 2008: 123–126). V následující podkapitole ale ukáži, v čem spočívají problémy instituce nájemní domácí péče, které jsou inherentně spjaté s touto institucí a nelze je vyřešit pouhou regularizací. Transnacionalizace praktik péče pouze ve větší míře zviditelnila limity ocenění péče v logice nákladů a zisků, jež představuje v podmínkách pozdně moderních kapitalistických společností hybný moment deformované emancipace žen. Rozbor této špatné fakticity je pak podmínkou identifikace institucionálního rámce progresivního ocenění péče ve společnosti.

2.4 Kritika instituce nájemní domácí péče

Ačkoli je péče stále ve značné míře zajišťována jako neplacená činnost v soukromé sféře rodiny, požadavky emancipace žen a jejich odpoutání od výlučné odpovědnosti za péči v rodině přispěly k proměně společenské formy péče. Zajištění péče prostřednictvím státních institucí nebo veřejných spolků a družstev⁶⁹ představuje

⁶⁹ Snahy o snížení objemu domácích prací, které ženy v domácnosti zastávají, byly charakteristické pro období po 2. světové válce v celé Evropě. Zespolečenštění domácích prací bylo také jedním z pilířů emancipace žen v zemích východního bloku. Pomocnice v domácnosti, které byly v domácnostech středních a vyšších tříd velmi rozšířené v meziválečném období, měly být nahrazeny profesionálními

skutečně veřejnou alternativu společenské organizace péče. Současný vývoj v pozdně moderních kapitalistických společnostech se ale spíše ubírá cestou ztvrdnutí soukromé odpovědnosti za péči, která je realizována buď v rámci rodiny nebo v rámci trhu. Tržní zajištění péče může mít podobu soukromého pečovatelského zařízení nebo nájemní domácí práce a péče. Glenn uvádí, že v USA v posledních letech dochází k přesouvání finančních výdajů na zdravotní a pečovatelské služby z institucionální do domácí péče. Současně zmiňuje, že sektor nájemní domácí práce a péče (kvalifikované i nekvalifikované) je nejrychleji rostoucí oblastí trhu práce v USA, přičemž oficiální čísla jsou výrazně podhodnocená, protože nezachycují domácí pečovatelky a pomocnice v šedé ekonomice (srov. Glenn 2010: 174–175). Na tomto místě se budu zabývat institucí nájemní domácí péče, která – pokud pečovatelku či pomocnici vykonává imigrantka – transnacionální praktiky péče odlišuje od běžné pracovní migrace. Konkrétněji se budu věnovat nekvalifikované domácí práci a péči, která zůstává soukromou, ale nabourává hranice mezi domácností a trhem, což vnáší do těchto vztahů komplexnější dynamiku. Ponecháme-li stranou odbornou zdravotní domácí péči, je v těchto vztazích v mnoha případech složitější oddělit péči od domácích prací.

Instituce nájemní domácí péče může mít různé formy, které spoluurčují dynamiku vztahů mezi zaměstnavatelem, domácí pomocnicí/pečovatelkou a osobou, o kterou je pečováno (pokud není totožná s osobou zaměstnavatele). Významným faktorem je rovněž náplň práce, totiž zda se týká pouze péče o osoby, péče a domácích prací, nebo pouze domácích prací. První variantou je pečovatelka nebo au-pair, která bydlí v rodině. Druhá varianta je domácí pomocnice, která bydlí v rodině. Tato forma

zaměstnankyněmi družstev. Ačkoli se idea osvobozené domácnosti v Československu nikdy nepodařila zcela realizovat, v poválečné době zde vznikla řada družstev, jejichž cílem bylo jednotlivé domácí práce přesunout z domácnosti do veřejného prostoru, např. družstevní prádelny, správárny, stravovny, instituce péče o děti atd. Jak uvádí Jechová, snahy o založení družstev Osvobozené domácnosti se objevily už před rokem 1948, s realizací se začalo ale až v lednu 1948, přičemž se postupně z členské základny přešlo na zaměstnaneckou. S ideou osvobozené domácnosti šly ruku v ruce i nové představy o moderním bydlení. Objevily se projekty tzv. koldomů, kde měly být soustředěny služby pro domácnost, koldům byl postaven např. v Litvínově, podobné koldomy vznikly v Moskvě nebo Stockholmu (více viz Jechová 2009).

je ale velmi zřídka. Třetí varianta je pečovatelka a současně domácí pomocnice, která bydlí v rodině. Čtvrtou variantou je pečovatelka, která pracuje na plný úvazek v jedné rodině, ale bydlí v samostatné domácnosti. Pátá varianta je domácí pomocnice, která pracuje na plný úvazek v jedné rodině, ale bydlí v samostatné domácnosti. Šestou variantou je pečovatelka a současně domácí pomocnice, která pracuje na plný úvazek v jedné rodině, ale bydlí v samostatné domácnosti. Sedmou variantou je pečovatelka, která pracuje na částečný úvazek v různých domácnostech jako osoba samostatně výdělečně činná, nebo jako zaměstnankyně zprostředkovatelské agentury. A konečně osmou variantou je domácí pomocnice, která pracuje na částečný úvazek v různých domácnostech jako osoba samostatně výdělečně činná, nebo jako zaměstnankyně zprostředkovatelské agentury.

Obecně lze říci, že v nejvíce zranitelné pozici jsou domácí pomocnice/pečovatelky, které bydlí v domácnosti svých zaměstnavatelů, tedy první tři varianty. Nicole Constable ve svém výzkumu v Hongkongu popisuje neformální pravidla, která domácí pomocnice vystavují vše prostupující kontrole a regulaci každé jejich jednotlivé aktivity a chování. Podle ní jsou pomocnice, které bydlí v rodině zaměstnavatele, prostřednictvím těchto praktik symbolického vylučování a dohledu zbavovány lidské důstojnosti a degradovány na pouhý nástroj naplnění potřeb zaměstnavatelů (Constable 2002). Určujícím faktorem je ale právní status domácích pomocnic, zda se jedná o imigrantku nebo ne, s pracovním povolením, nebo ilegálně pobývajících v zemi, nebo pečovatelku se statutem au-pair. Instituce au-pair je v této skupině výjimečná zejména tím, že se jedná o uspořádání, které není řízeno tržními normami a které umožňuje relativně dobrou vymahatelnost práv a ustavených závazků, i když některé autorky upozorňují na zhoršení v této oblasti, protože tržní zprostředkovatelské agentury neplní úlohu veřejného zastávce práv au-pair, nýbrž stojí na straně platících zákazníků (viz např. Hess 2000/2001). Na druhou stranu je ale od au-pair očekávána fyzicky i psychicky náročná práce za velmi nízkou odměnu, daleko pod hranicí minimální mzdy. Program au-pair je dostupný pouze občanům/kám

některých států, přičemž do tohoto výběru se promítají ideologie rasově-etnických a národnostních hierarchií. Současně se proměňuje struktura au-pair, která odráží globální a regionální ekonomické nerovnosti (srov. Cox 2006; Hess 2000/2001; Widding Isaksen ed. 2010).⁷⁰

Feministické badatelky se shodují na jednoznačném odmítnutí instituce nájemní domácí péče, pokud jde o případy nelegálních imigrantek, které se mohou ocitnout až v pozici novodobých otrokyní (B. Anderson 2000; Cox 2006; Ehrenreich, Hochschild eds. 2002; Hondagneu-Sotelo 2001; Parreñas 2001; Tronto 2002). Spory ale nastávají v otázce, zda formalizace tohoto institucionálního uspořádání může přinést významné změny a zajistit domácím pomocnicím/pečovatelkám respekt a uznání. Zatímco například Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001), Gabrielle Meagher (2002) nebo Arlie Hochschild (2008) jsou zastánkyněmi formalizace zaměstnání domácí pomocnice/pečovatelky jako řešení vykořisťování a podřízení, kterému je řada domácích pomocnic/pečovatelek vystavena, a zrušení této instituce vidí jako nereálné, Shireen Ally (2009), Bridget Anderson (2000) nebo Raka Ray a Seemin Qayum (2009) poukazují na limity strategie formalizace placené domácí práce a na skutečnost, že tato instituce současně reprodukuje struktury sociálních a kulturních nerovností ve společnosti. Joan Tronto (2002) potom jde dále a formuluje argumenty, kterými zdůvodňuje odmítnutí instituce nájemní domácí péče. Podle autorek, které problematizují formalizaci placené domácí práce a péče, tato strategie ve společnosti reprodukuje genderovou dělbu práce a liberální vyloučení péče z veřejné sféry. Ally ukazuje, že strategie formalizace nájemní domácí péče v Jihoafrické republice usnadnila odmítnutí veřejného zajištění péče a zafixovala status quo společenských nerovností: „Formalizace práv pro domácí pomocnice/pečovatelky jako pracující upevnila jejich postavení v politické ekonomii reprodukční práce a omezila možnosti

⁷⁰ Studiu instituce au-pair se věnují i Zuzana Búriková a Daniel Miller (Búriková, Miller 2010), kteří prováděli etnografický výzkum mezi slovenskými au-pair v Londýně. Búriková a Miller ale kladou důraz na individuální příčiny rozhodnutí stát se au-pair, strukturální a ekonomické faktory nechávají v pozadí. Stejně tak mocenské hierarchie mezi au-pair a rodinou upozadují důrazem na vzájemnost tohoto vztahu (ke kritickému rozboru jejich přístupu viz Křištofová 2011).

radikálnější redistribuce péče.“ (Ally 2009: 190) Podle Tronto je instituce domácí pomocnice/pečovatelky nevyhnutelně nespravedlivá. Ačkoliv uznává, že nebezpečí vykořisťování a emocionální manipulace jsou podobná i v jiných tržně organizovaných pečovatelských profesích, kvůli odlišnému institucionálnímu uspořádání a na to navázaných očekávání jsou tato nebezpečí podle ní vyšší, pokud je práce vykonávána v prostředí soukromé domácnosti zaměstnavatelů. Rovněž zdůrazňuje, že děti, které vyrůstají s domácí pečovatelkou/pomocnicí, jsou od počátku vtaženy do struktur kulturních a ekonomických nerovností ve společnosti a odmalička se učí, že mohou s lidmi zacházet jako s prostředky (Tronto 2002).

Pronikání smluvních odosobnělých vztahů do soukromí domácnosti se vyznačuje vnitřně rozpornou dynamikou. Jak zaměstnavatelé, tak domácí pomocnice/pečovatelky rozdílnými způsoby usilují o sladění těchto rozporuplných tendencí. Shireen Ally na základě svého výzkumu mezi domácími pomocnicemi a pečovatelkami v Jihoafrické republice, Raka Ray a Seemin Qayum na základě svého výzkumu v Kalkatě v Indii i Pierrette Hondagneu-Sotelo na základě svého výzkumu v Los Angeles v USA ukazují, že právní formalizace není primárně to, co domácí pomocnice/pečovatelky požadují. Smluvní profesionalizace, která by zajistila formalizaci instituce domácí pomocnice/pečovatelky jako zaměstnání, především domácím pomocnicím/pečovatelkám neposkytuje vzájemný respekt a uznání jejich individuální subjektivity. Ačkoli jim právně ošetřené vztahy poskytují ve vztahu k zaměstnavateli určitou ochranu, nenechávají současně prostor pro neformální vyjednávání, které mají domácí pomocnice/pečovatelky k dispozici právě na základě toho, že se jedná o osobní a relativně intimní vztah, a které mohou strategicky využít. Podle Ally jsou si domácí pomocnice/pečovatelky své ambivalentní pozice vědomy a preferují určitou distanci ve vztahu k zaměstnavatelům, nicméně podle ní odmítají odosobnění nastavené státem, který je neuznává jako aktéry a vidí v nich pouhé oběti (Ally 2009: 113). Rhacel Parreñas upozornila na to, že domácí pomocnice/pečovatelky využívají intimity vztahu jednak k získání materiálních výhod, současně jim ale osobní vztah poskytuje uznání

jako lidských bytostí. Řada autorek poukázala na manipulativní pozadí mýtu domácí pomocnice/pečovatelky „jako členky rodiny“, na které Parreñas rovněž poukazuje, nicméně podle ní filipínské domácí pomocnice a pečovatelky v Římě a Los Angeles, které zkoumala, interpretují neosobní vztahy jako zneuznání, „protože studenější zacházení v intimním prostoru soukromého domova je v rozporu s ustavenými normami interakcí mezi dalšími obyvateli domova a automaticky je označuje jako podřízené“ (Parreñas 2001: 182). Ačkoli si podle ní její výzkumné partnerky uvědomují iluzornost tohoto mýtu, jako dobré zaměstnání chápou to, kde se k nim zaměstnavatelé chovají jako k člene rodiny. Parreñas ale připouští, že přijímáním tohoto mýtu často zpětně posilují autoritu zaměstnavatelů.

Rovněž podle Hondagneu-Sotelo domácí pomocnice preferují osobní vztahy, ve kterých mohou ztvrdit uznání sebe sama jako osob, jejichž identita překračuje identitu domácí pomocnice/pečovatelky. Osobní uznání ze strany zaměstnavatelů je podmínkou, aby se pro ně toto zaměstnání mohlo stát zdrojem důstojnosti (Hondagneu-Sotelo 2001: 195). Toto je pro ně důležité, protože do pečujících vztahů investují emoce a část své osobnosti. Osobním vztahem zde má Hondagneu-Sotelo na mysli vzájemné uznání v mezilidských vztazích nad rámec smluvní formalizace, které ovšem odlišuje od manipulativního blahosklonného zacházení, jež v návaznosti na Rollins označuje jako maternalismus.⁷¹ Ally do určité míry souhlasí v tom, že domácí pomocnice/pečovatelky nechtějí zrušit osobní ráz vztahu s jejich zaměstnavatelkou, a proto odmítají pouze právně vymezené formální vztahy. Podle ní je k tomu ale nevede psychologická potřeba uznání v osobních vztazích, ale jejich chápání intimity vztahu jako formy moci, kterou mají nad zaměstnavatelkou. Nejde jim primárně o osobní vztahy, míru odosobnění chtějí mít ale ve své ruce. „V Jihoafrické republice [domáci] pracovnice historicky propracovaly a rozvinuly intimní pracovní kulturu,

⁷¹ Rollins maternalismus vymezuje jako „koncept, který je vztažen k podpůrným rolím žen uvnitř rodiny, zejména pečujícím, láskyplnému a obslužnému zajištění citových potřeb“ (Rollins 1985: 179). Jak zaměstnavatelky, tak domácí pomocnice/pečovatelky jsou ve společnosti strukturálně genderově znevýhodněny, což podle Rollins vytváří odlišnou dynamiku vztahů než patriarchálně založený paternalismus.

kteřá jim umořňuje nejen neformálně regulovat podmínky své práce manipulováním s dvojznačnostmi intimacy ve vztahu, ale představuje rovněž specifickou mocenskou praxi.“ (Ally 2009: 116) Parreñas si rovněž všímá toho, že „filipínské migrantky a domácí pomocnice/pečovatelky manipulují scénáři podřízenosti a maternalismu jako aktu bezprostředního boje“ (Parreñas 2001: 189). Na druhou stranu ale Ally upozorňuje důrazněji než Parreñas, že tuto strategii nelze vnímat jednoduše jako cestu, která posiluje postavení domácích pomocnic/pečovatelek ve společnosti, neboť je významně limitována strukturálními nerovnostmi ve společnosti, jež tvoří rámec vztahu zaměstnavatele a domácí pomocnice/pečovatelky.

Ally tyto své závěry kontrastuje s poznatky Hondagneu-Sotelo, podle které domácí pomocnice/pečovatelky v Los Angeles preferují osobní vztah se zaměstnavatelem jako zdroj uznání. Zjištění obou autorek nevnímám jako protikladné. Čistě neosobní instrumentalizovaný vztah je pro domácí pomocnice/pečovatelky v obou případech formou zneuznání. Zatímco se ale domácí pomocnice/pečovatelky v JAR vymezují proti neosobní formalizaci ze strany státu, domácí pomocnice/pečovatelky v USA se vymezují proti neosobní instrumentalizaci své osoby ze strany zaměstnavatelů. Jak v USA, tak v JAR domácí pečovatelky odmítají shovívavě benevolentní jednostranně intimní vztah a právní regulaci vnímají jako žádoucí, pokud jim ponechává dostatečný prostor a pokud právní regulace sleduje skutečně jejich zájmy a nezvyšuje pouze možnosti kontroly zaměstnavatele nad jejich prací. Důvěra v právo je důležitým kritériem, zda domácí pomocnice/pečovatelky přijmou či odmítnou formalizaci placené domácí práce. V určité zjednodušené interpretaci je nerovný právní vztah právě to, co požadují zaměstnavatelé, kteří chtějí výkon práce kontrolovat a právně ošetřit, zdráhají se ale domácím pomocnicím/pečovatelkám přiznat veškerá pracovní práva, včetně adekvátní mzdy. Ze strany domácích pomocnic a pečovatelek očekávají láskyplný a loajální vztah, sami ale preferují neosobní instrumentální vztahy. Na tento rozpor upozorňují i Raka Ray a Seemin Qayum na základě svého výzkumu v Kalkatě v Indii (2009).

Význam toho, co znamená osobní vztah, se tedy může lišit podle širšího společenského kontextu. V současnosti převažuje v USA podle Hondagneu-Sotelo zejména mezi mladšími zaměstnavatelkami rezervovaný a odlidštěný instrumentalizovaný přístup k domácím pomocnicím/pečovatelkám, v Jihoafrické republice je ale instituce domácí pomocnice/pečovatelky i přes nově provedenou právní regulaci stále silně prochnuta paternalistickými vztahy kultury post-apartheidu. V obou případech nicméně domácí pomocnice/pečovatelky požadují jak uznání svých zaměstnaneckých práv, tak vzájemný respekt a uznání svých schopností a vlastností v intersubjektivním vztahu. Hondagneu-Sotelo uvádí pořadí požadavků, které formulovala *Domestic Worker's Association of the Coalition of Humane Immigrant Rights of Los Angeles* (Hondagneu-Sotelo 2001: 217): 1. důstojnost, uznání individuální subjektivity; 2. férová mzda; 3. rovná práva; 4. eliminace sexuálního obtěžování; 5. přestávky a přijatelná pracovní doba; 6. žádné dojíždění nesnědeného jídla; 7. nemocenské dávky; 8. placená dovolená; 9. zdravotní pojištění; 10. sociální pojištění; 11. vyřešení situace nelegálních imigrantek; 12. uznání domácích pomocnic/pečovatelek jako kvalifikovaných pracujících.

Otázkou ale zůstává, nakolik jsou formální a smluvní vztahy slučitelné s osobními vztahy uznání a vzájemného respektu mezi domácí pomocnicí/pečovatelkou a zaměstnavatelkou/paní domu v kontextu hlubších strukturálních ekonomických a kulturních nerovností. Specifické institucionální uspořádání této práce v soukromí domácnosti vyvolává diskomfort, neboť přítomnost cizí osoby v soukromé sféře rodiny nabourává převládající interpretaci soukromé sféry rodiny.⁷² Tento diskomfort pak vede k mobilizaci ideologií třídní, „rasové“, etnické, národnostní i genderové nerovnosti. Řada autorek se soustředila na intimní dynamiku, ve které se domácí pomocnice/pečovatelky musí pohybovat jako neviditelné a podřítit se každodenním rituálům, které mají za cíl kontinuální potvrzování jejich podřízeného

⁷² Zde bych znovu upozornila na odlišnosti statusu au-pair v důsledku její definice jako kulturní výměny. Rodina má totiž au-pair předat kulturu dané společnosti, což může přispět ke snížení diskomfortu vyvolaného přítomností cizí osoby v soukromí domácnosti.

postavení, od oddělení životních prostorů, přes specifické komunikační praktiky, po disciplinaci těla. Rollins v USA (1985) i Bridget Anderson v Evropě (2000) vidí v najímání domácí pomocnice potvrzování třídního a kulturně nadřazeného postavení jejich zaměstnavatelů. Toto vysvětlení ale zcela nepostihuje složitou dynamiku vztahu mezi placenou domácí pomocnicí/pečovatelkou a zaměstnavateli, kteří si internalizovali ideály moderní společnosti, stojící na požadavku rovnosti a svobody. Tronto ve skutečnosti, že se tato práce odehrává v prostoru soukromé domácnosti, vidí hlavní překážku odstranění podřízení a vykořisťování. Podle ní ale zaměstnavatelé cítí vinu nebo znepokojení nad přítomností takto nerovných vztahů v prostoru soukromé sféry rodiny, což podle ní řeší buď vynucenou intimitou nebo instrumentalizací a zneviditelněním domácí pomocnice/pečovatelky jako lidské bytosti (Tronto 2002). Toto je i závěr Shireen Ally: „Zaměstnavatelé strategicky manipulují intimními a citovými vztahy nejen, aby zakryli skutečnost, že se jedná o placenou práci, ale také aby zamlžili podstatné nerovnosti ve vztazích domácího zaměstnávání pomocí symbolických pojmenování, zejména příbuzenství, které evokuje rovnost. Diskomfort plynoucí z nemožnosti oddělit domácí pomocnice/pečovatelky od jejich intimních osobních životů ale má za následek nejrůznější snahy o vytvoření a udržení sociální a fyzické distance, často prostřednictvím dehumanizujících praktik.“ (Ally 2009: 98)

S ohledem na hlavní dimenze míry osobního vztahu a formalizace vztahu mezi domácí pomocnicí/pečovatelkou a zaměstnavatelkou/paní domu, rozlišuji ve své analýze čtyři hlavní formy vztahů: paternalistický, resp. maternalistický vztah, instrumentalizovaný vztah, vztah smluvní profesionalizace, vztah personalismu. Na tyto módy interakce jsou navázány čtyři možné přístupy k domácím pomocnicím/pečovatelkám: podřízenost, fiktivní zvěcnění, ocenění výkonu, respekt (viz tab. 1). Dimenze osobního/neosobního přístupu poukazuje na uznání člověka nejen jako prostředku ale i účelu pro sebe versus přístup k člověku pouze jako k prostředku. Dimenze neformálního/formálního vztahu odkazuje na míru právního zakotvení, legalizace zaměstnaneckého statusu a smluvního vymezení náplně práce.

Tab. 1: Formy vztahů mezi zaměstnavatelkou a nájemní domácí pomocnicí/pečovatelkou a přístupů k domácím pomocnicím/pečovatelkám.

	Osobní	Neosobní
Neformální	Paternalismus/maternalismus	Instrumentalizace
	<i>Podřízenost</i>	<i>Fiktivní zvěcnění</i>
Formální	Personalismus	Smluvní profesionalizace
	<i>Respekt</i>	<i>Ocenění výkonu</i>

První forma představuje paternalistický a maternalistický vztah mezi domácími pomocnicemi/pečovatelkami a zaměstnavateli, který je charakteristický pro tradiční kulturu služebnosti, ve které zaměstnavatelé k domácí pomocnici/pečovateli přistupují jako k podřízené služebné. Paternalismus odkazuje na širší společenské struktury, které jsou reziduem feudální společnosti. Jde o ochránářský, ale kontrolní vztah předstírané dobročinnosti, který vytváří iluzi vzájemnosti vztahu a loajality. Paternalismus je ale vztah ostré hierarchie, který pouze zdánlivě sleduje zájmy podřízené strany, a toto zdání je využito k vytvoření závazku a oddanosti podřízeného vůči nadřízenému. Paternalismus je rovněž spojován s hierarchickou strukturou patriarchální rodiny. Vzhledem k tomu, že ve vztahu mezi zaměstnavatelkou a domácí pomocnicí/pečovatelkou se jedná téměř výlučně o vztahy mezi ženami, Judith Rollins používá pojem maternalismus (Rollins 1985: 173–203). Maternalismus je charakteristický podle ní tím, že obě ženy zaujímají podřízené postavení ve společnosti na základě genderových struktur, v tomto vztahu je tudíž nutné využít třídní a kulturní nerovnosti, které mohou potvrdit nadřazený status zaměstnavatelky, která je v domácnosti za domácí práci a péči zodpovědná a tuto odpovědnost přesouvá na placenou domácí sílu. Tato víceúrovňová hierarchie se rovněž podílí na udržování nízkého statusu domácí práce a péče. Podle Rollins je maternalistický vztah formou vztahu dospělého k dítěti nebo člověka k domácímu mazlíčkovi: „Zatímco zaměstnavatelka typicky vytváří intimnější vztah k domácí pomocnici než její mužský

protějšek, nemělo by být toto interpretováno jako výraz toho, že oceňuje lidskou hodnotu domácí pomocnice více než neosobnější zaměstnavatel. Její představy o domácí pomocnici/pečovateli nejsou odlišné, její styl a její potřeby ano.“ (Rollins 1985: 186)

Rollins i další autorky popsaly řadu praktik, které tento maternalistický vztah v každodenní interakci reprodukuje. Jedná se o formy oslovování, které domácí pomocnici staví do role nedospělé a nesvéprávné bytosti, o formy kontroly nad jejím chováním a životem, obdarovávání nehodnotnými věcmi (starým oblečením, zbytky jídla atd.), poskytování povýšených rad. Tento maternalistický vztah mohou domácí pomocnice/pečovatelky strategicky využít ve svůj prospěch, jak naznačuje Parreñas nebo Ally, nebo ho mohou vnímat jako nežádoucí, což Tronto nazývá vynucenou intimitou. Hondagneu-Sotelo uvádí, že maternalistický vztah je typičtější pro zaměstnavatelky, které spíše nepracují mimo domov a které se ztotožňují se svou rolí v domácnosti, od níž odvozují svoji identitu. Ženy v domácnosti se ve větší míře snaží udržet si kontrolu nad chodem domácnosti, což negativně dopadá na kvalitu pracovních podmínek domácí pomocnice/pečovatelky. Toto potvrzují i závěry Rollins, podle které domácí pomocnice preferují zaměstnavatelky, které nejsou v domácnosti přítomny v jejich pracovní době (Rollins 1985). Obdobné jsou závěry Constable, podle které je míra spokojenosti s prací závislá na možnosti samostatně rozhodovat o jednotlivých úkonech (Constable 2002). Pro zaměstnané zaměstnavatelky je dnes podle Hondagneu-Sotelo (2001) typičtější odosobnělý vztah.

Druhá forma vztahu tedy odráží současný trend k více odosobnělým vztahům zaměstnavatelů, kteří mají nedostatek času a neztotožňují se s domácností jako se zdrojem osobní identity, což zaznamenala jak Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001), tak Raka Ray a Seemin Qayum (2009, 2003). Autorky si všímají toho, že čím větší statusový rozdíl mezi zaměstnavatelkou a domácí pomocnicí/pečovatelkou, tím větší je tendence k odosobnělému vztahu. Neosobní a neformální vztah je charakteristický instrumentalizací, která může vést k zvěcnění domácí pomocnice/pečovatelky. Řada

autorek uvádí, že domácí pomocnice/pečovatelky v těchto vztazích zmiňují, že je s nimi zacházeno jako s věcmi, robotem, který má pouze vykonat svoji práci a nikoho neobtěžovat svojí přítomností. Požadavek být neviditelná domácí pomocnice/pečovatelky interpretují jako zneuznání jakožto lidských bytostí. Toto zneuznání je legitimizováno strukturálními ekonomickými a kulturními nerovnostmi ve společnosti, které umožňují zvěcnění domácích pomocnic/pečovatelek. Pokud zde ovšem mluvím o zvěcnění, nemám na mysli klasickou marxistickou definici. V tomto ohledu se ztotožňuji s Nancy Fraser, která správně namítá, že v sobě klasická definice zvěcnění obsahuje konzervativní aspekt, který za účelem kritiky kapitalistického systému udržuje logiku podřízení žen (Fraser 1985). Na rozdíl od George Lukáče, který v návaznosti na Marxe identifikoval zdroje zvěcnění výhradně v ekonomické sféře (srov. Lukács 1975), feministická kritika zvěcnění by měla vzít v úvahu komplexní provázanost ekonomických a genderových struktur. Feministická kritika zvěcnění by tudíž neměla vylučovat veřejný model péče, jelikož pouhý transfer peněz nutně nemusí znamenat zvěcnění. Záleží rovněž na sociálních strukturách, institucionálních podmínkách a ideologiích, které určují společenskou formu péče. Pokud má koncept zvěcnění přispět k propracování kritiky strukturálních nerovností, včetně genderových, v pozdně kapitalistických společnostech, je třeba specifikovat společenské podmínky, které vyvolávají zvěcňující tendence ve společenských vztazích. Honnethova reformulace zvěcnění v rámci jeho teorie uznání je pro feministickou kritiku příhodnější. Honneth uvádí, že zvěcňující přístup vyvstává ve společenských vztazích vedených „souvztažnou souhrou jednodimenzionální praxe a souborem ideologických přesvědčení“ (Honneth 2008: 81).

Stručně řečeno, obecným východiskem teorií uznání je argument, že jedinci získávají smysl jáství prostřednictvím intersubjektivních vztahů s ostatními. Podle Axela Honnetha formování identity může být nahlíženo jako trvající boj o vzájemné uznání v interakcích s ostatními, který je motivován zkušenostmi zneuznání

(Fraserová, Honneth 2004).⁷³ Uznání tudíž vyplývá z historického procesu artikulace protestů proti zneuznání a z požadavků na nové formulování normativních principů, podle kterých je řízena společnost nebo určitá sféra společnosti. Honneth definuje zvěcnění jako zapomenutí základního před-epistemologického uznání druhých. Tvrdí, že zvěcnění „může být chápáno jako atrofovaná nebo deformovaná forma původnější a opravdové formy praxe, ve které lidské bytosti zaujímají empatický a angažovaný vztah k sobě samým a ke svému okolí“ (Honneth 2008: 27). Jeho cílem je navrhnout sociálně ontologickou kritiku zvěcnění, která není založena na morálních nárocích. Zvěcnění podle něho zamlžuje zdroje naší identity a poznávání, které vycházejí z intersubjektivních a empaticky angažovaných vztahů s druhými (Honneth 2008: 56). Řečeno jinak, Honneth připisuje pozitivní momenty společenského vývoje bojům o intersubjektivní uznání. Tyto vztahy jsou narušeny zvěcněním v prvopočáteční rovině, když uměle vyloučíme, diskursivně nebo materiálně, některé lidi z celku humanity. Zvěcnění podle Honnetha tudíž předchází – ontologicky, ne nezbytně časově – normativním požadavkům rovnosti či uznání specifických individuálních charakteristik.

Honneth si nicméně uvědomuje skutečnost, že se takové úplné popření lidských vlastností vyskytuje pouze ve velmi zřídka případech, a rozlišuje proto mezi zvěcněním a fiktivním zvěcněním: „[F]iktivní zvěcnění – případy, v nichž je s druhými zacházeno *jakoby* byli pouhé věci – je nedílnou součástí některých vystupňovanějších forem lidského jednání. ... je nám známo mnoho situací, ve kterých se zdá, že druhý je pouhým objektem, se kterým může být zacházeno podle libosti, tyto formy zvěcnění mají ale svůj impuls ve skutečnosti, že pod povrchem jsme si stále vědomi ontologického rozdílu mezi osobou a věcí.“ A pokračuje: „Toto jednání by se muselo stát trvalou běžnou praxí, neboť pouze taková habitualizace má moc později vyřadit

⁷³ Honneth formuluje teorii uznání s odkazem na interpretaci historického vyčlenění tří sfér uznání, které jsou spojeny se třemi formami vztahu k sobě samému – intimní sféru primárních vztahů vedenou normativním principem lásky, která jedinci poskytuje základní sebedůvěru, sféru právních vztahů s principem rovnosti, která jedinci poskytuje sebeúctu, a sféru sociálního ocenění s principem individuálního výkonu a solidarity, která jedinci poskytuje sebeocenění (Fraserová, Honneth 2004). Viz také poznámku pod čarou 39.

předcházející vztah uznání.“ (Honneth 2008: 157) Ačkoliv tedy ve většině situací si jsme stále vědomi lidských vlastností druhých, určité podmínky mohou překrýt vztah původního uznání do té míry, že se stává *jakoby* ztraceným v řetězci rutinních a navyklých praktik, které nevyžadují naše aktivní ospravedlnění. Honneth zmiňuje otroctví nebo obchod s lidmi jako příklady skutečného zvěcnění, zabíjení válečných nepřátel mu pak slouží jako příklad fiktivního zvěcnění – váleční nepřátelé jsou zabíjeni právě proto, že jsou lidé schopni jednání, které je interpretováno jako hrozba. Jako příklad fiktivního zvěcnění naznačuje také pornografii. Honneth tedy rozšiřuje a zobecňuje koncept zvěcnění nad rámec pouze ekonomických vztahů, které představují jednu ze sfér, v nichž může docházet ke zvěcnění, ovšem v souhře s kulturními ideologickými faktory.

V neformálních a neosobních vztazích v instituci nájemní domácí pomocnice/pečovatelky identifikují strukturální tendence k fiktivnímu zvěcnění v honnethovském smyslu. V této formě vztahu domácí pomocnice/pečovatelky nejsou pouze materiálně a emocionálně vykořisťovány, současně je s nimi zacházeno vysoce instrumentálně jako s prostředkem pro naplnění potřeb druhých, jejich život mimo domácnost zaměstnavatele často není vůbec brán v potaz. Zároveň platí, že jejich přítomnost v soukromé domácnosti je ospravedlňována ideologickým přesvědčením o jejich méněcennosti a podřízenosti. V situaci neosobních a neformálních vztahů jsou tak běžnou praxí obě podmínky vzniku zvěcnujícího postoje – instrumentální jednorozměrná praxe a ideologická legitimizace nadvlády a podřízení.

Třetí forma neosobního formálního vztahu pro imigrantky rovněž představuje riziko zvěcnění. Ačkoli podle Honnetha smluvní vztahy zamezují zvěcnění, zmiňuje rovněž, že pokud je jedné ze smluvních stran strukturálně znemožněno vymáhání práv zakotvených ve smlouvě, může toto vyvolat vznik zvěcnujícího postoje. Pokud vezmeme v úvahu možnost prevence zvěcnujícího postoje ve smluvně ošetřených vztazích, zejména pro imigrantky toto v praxi nepředstavuje výraznou změnu, protože jejich možnost vymáhání smluvních závazků je fakticky kvůli navázání povolení

k pobytu v zemi na konkrétní pracovní místo strukturálně značně omezena. Možnosti zlepšení situace placených domácích pomocnic/pečovatelek řada autorek přesto vidí ve smluvní profesionalizaci domácích pomocnic/pečovatelek jako profese (Hondagneu-Sotelo 2001, Meagher 2002, Hochschild 2008). Podle Hondagneu-Sotelo je příčinou problémů spojených specificky s nájemní domácí péčí skutečnost, že tato instituce není nahlížena jako skutečné zaměstnání a že domácí pomocnice/pečovatelky nemají ve společnosti rovná práva. Smluvní profesionalizaci zdůvodňuje pragmaticky tím, že „bez zásadní restrukturalizace společnosti“ tato forma práce bude stále „nejen jeden z nejlepších zdrojů zaměstnání pro mnoho Latinoameričanek a Karibek, ale i nutností pro mnoho rodin, které je zaměstnávají“ (Hondagneu-Sotelo 2001: 210). Naproti tomu Shireen Ally upozorňuje, že formalizace placené domácí práce jako profese jakoukoli zásadní restrukturalizaci společnosti blokuje: „... snaha proměnit ‚služebné‘ v pracující prostřednictvím liberálních demokratických práv, namísto snahy o posílení postavení domácích pomocnic jako sociální třídy, usnadnila konzervativní režim péče v zemi.“ Stát v Jihoafrické republice tak „upevnil sociální stratifikaci“ (Ally 2009: 16).

Smluvní profesionalizace instituce nájemní domácí péče z dlouhodobého hlediska reprodukuje současné nespravedlnosti a fixuje status quo genderové dělby práce. Nicméně i samotná realizace tohoto kroku je bez hluboké proměny společnosti nepravděpodobná. Zaprvé, jak upozorňuje Bridget Anderson, profesionalizace je drahá (srov. B. Anderson 2000). Posílení autonomie, práv, sociálního zabezpečení a zvýšení mzdy domácích pomocnic/pečovatelek by pravděpodobně vedlo ke snížení poptávky, protože by si už domácnosti středních tříd nemohly dovolit najímat domácí pomocnici/pečovatelku. Zvyšování práv marginalizovaných skupin by tak vedlo k hlasitější artikulaci požadavků na podporu veřejného modelu péče. Zadruhé, jak jsem již zmínila, čistě formální neosobní smluvní vztahy jsou v rozporu s prostředím soukromé domácnosti, a proto ani nepředstavují primární preferenci domácích pomocnic/pečovatelek, pro které toto uspořádání znamená pouze instrumentální ocenění výkonu. Rozpor neosobních vztahů v osobním prostoru domácnosti pak

z instrumentálního ocenění výkonu činí zneuznání jejich individuální subjektivity. Zatřetí, smluvní profesionalizace znamená pouze velmi limitovaný pokrok pro imigrantky, jejichž možnosti vymáhat smluvní závazky jsou díky nastavení migračních politik značně omezené. Změna těchto komplexních politik by však vyžadovala proměnu vztahů v rámci globálního řádu, které jsem nastínila v podkapitole 2.3. Bez zásadní restrukturalizace představuje tudíž tato forma, jak již bylo řečeno, pro imigrantky rovněž riziko zvěcnění.

Pokud je náplní zaměstnání pouze úklid a další domácí práce, určitou možnost profesionalizace vidí některé autorky v zprostředkovatelských agenturách, jak to uvádí Meagher (2002). Ani tato možnost ale neznamena automaticky zlepšení statusu domácích pomocnic kvůli strukturálním nerovnostem ve společnosti a kvůli negativní flexibilizaci a nárůstu nejistoty práce v pozdně kapitalistických společnostech, což se týká i domácích pomocnic „na vlastní noze“. Zprostředkovatelské agentury sice mohou zmírnit bezbrannost pomocnice ve vztahu vůči privátním zaměstnavatelům, vystavují je ale jiným tlakům. Barbara Ehrenreich (2002) upozorňuje na minimalizaci mzdy, intenzivní taylorizaci práce (disciplinaci a přesně předepsaný pracovní postup) a eliminaci závazků spojených s pracovní smlouvou (prostřednictvím najímání zaměstnanců na jednotlivé úkoly či na omezenou dobu), které z této formy agenturní práce vytvářejí silně vykořisťující práci. Pozorování Ehrenreich tudíž zpochybňuje tvrzení Meagher, že „smlouva na služby“ je přijatelnou formou domácí práce (viz podkapitolu 2.2). Raka Ray a Seemin Qayum rovněž docházejí k závěru, že „pokud bude osobní ze vztahů domácí práce odstraněno, domácí práce potom může připomínat jednodušší formu vykořisťování v kapitalistické ekonomice“ (Ray, Qayum 2009: 193). Pouhé nahrazení emocionálních vztahů odosobnělou smlouvou je tudíž nedostatečné a může paradoxně domácí pomocnice/pečovatelky připravit o možnost neformálního vyjednávání, které jim dává alespoň určitou moc.

Pokud je však náplní zaměstnání i péče, odstranění osobních intimních vztahů je v prostoru soukromé domácnosti nemožné. Ally uvádí, že „[a]mbivalence intimacy

v placené domácí práci problematizuje předpoklad, že placená domácí práce je forma práce jako každá jiná. Intimní charakter a umístění práce, rozpor intimity a distance, diskomfort citů a možnost, že jak pracovnice, tak zaměstnavatelé budou ambivalentně prožívat city i bezcitnost ve vzájemných vztazích, omezují formalizaci této práce podle vzoru jiné práce.“ (Ally 2009: 116) Hondagneu-Sotelo, která jednoznačně zastává cestu smluvní profesionalizaci, proto chce tyto formální vztahy zkombinovat s osobním přístupem. Vypůjčuji si zde její termín pro tyto vztahy, které označuje jako *personalismus*.

Čtvrtou formu představuje tedy vztah *personalismu*, který v sobě slučuje jak smluvně vymezené zaměstnanecké vztahy, tak osobní přístup k domácím pomocnicím/pečovatelkám. Tato forma představuje potenciálně uspořádání, ve kterém by zaměstnavatelé dostali dobrou péči a kvalitní práci, a domácí pomocnice/pečovatelky by získaly respekt ve smyslu ocenění své práce i uznání jako lidských bytostí. Toto ale předpokládá rovnost ve vztahu, což je podle Ray a Qayum v současných podmínkách iluzorní: „Egalitární zacházení s pečovatelkami, které by mohlo pomoci docílit jak požadované dobré péče, tak smluvního vztahu, zůstává stále mimo rámec představitivosti zaměstnavatelů v Kalkatě.“ (Ray, Qayum 2003: 544) Ray a Qayum mluví o zaměstnavatelích v Kalkatě, řada dalších výzkumů ale ukazuje, že egalitární přístup je nepředstavitelný pro zaměstnavatele i jinde, včetně Evropy (viz B. Anderson 2000). Problémem není pouze to, že si vyšší třídy nedokážou představit situaci, v níž by zacházely s domácími pomocnicemi/pečovatelkami jako se sobě rovnými kvůli internalizovaným třídním očekáváním a kulturním hierarchiím, tento rovný vztah by rovněž nabourával samotný ideál soukromé sféry rodiny. Rovnoprávný vztah mezi domácí pomocnicí/pečovatelkou a rodinnými zaměstnavateli by tudíž vyžadoval i novou interpretaci vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou, včetně reinterpretace genderové dělby práce.⁷⁴ A v této partikulární konstelaci potom platí, že

⁷⁴ Skutečnost, že některé domácí pomocnice/pečovatelky mají slušné pracovní podmínky a egalitární vztahy s konkrétními zaměstnavateli, je spíše nahodilá, odvislá od blahosklonnosti zaměstnavatelů, než strukturálně daná, nemůže proto sloužit jako argument k vyvrácení této společenské dynamiky.

zcela rovnoprávné, smluvně ošetřené, přitom však osobní vztahy v instituci nájemní domácí péče nejsou slučitelné s biologizující ideologií péče a domácí práce jako femininních činností. K tomu mě přivedla Bridget Anderson, podle které jsou naturalizovaná genderová ideologie a profesionalizace domácí práce a péče vnitřně v rozporu (B. Anderson 2001: 169). Podíváme-li ale detailně na různé konstelace vztahů, které však B. Anderson nerozlišuje, samotná smluvní profesionalizace, jež nepředpokládá ani osobní, ani rovné vztahy, ještě není s naturalizovanou genderovou ideologií v rozporu. Naturalizovaná genderová ideologie je se samotnou profesionalizací v souladu právě díky třídní a kulturní hierarchii mezi zaměstnavatelkou a domácí pomocnicí, profesionalizace zde totiž předpokládá získání třídně a kulturně definovaných schopností a znalostí, nikoli nutně schopností definovaných genderově, které tak stále mohou být vnímány jako „přirozené ženské schopnosti“. Tento rozpor mezi naturalizovanou genderovou ideologií a profesionalizací domácí práce a péče se objevuje pouze v konstelaci, ve které by rovnoprávné, smluvně ošetřené vztahy zrušily rasově-etnickou a třídní hierarchii. Hondagneu-Sotelo (2001) rozlišuje ještě pragmatický personalistický vztah, který je podle ní charakteristický pro přístup zaměstnané zaměstnavatelky k domácí pomocnici/pečovatelce, pokud její práce zahrnuje i péči o děti. Zaměstnavatelky podle ní vnímají určitou míru osobního kontaktu jako nezbytnou pro zajištění kvalitní péče podle jejich představ.⁷⁵ Tento vztah ale rovněž nevede k vytvoření egalitárního vztahu a podmínek pro vzájemný respekt.

Skutečně rovnoprávné, smluvně ošetřené a osobní vztahy nejsou v rámci instituce nájemní domácí péče bez dalších hlubokých systémových změn uskutečnitelné. Naproti tomu, jak uvádí Williams, „[k]olektivní závazek veřejné podpory [péče] negarantuje kvalitu a spravedlnost, ale zajišťuje pevnější základ pro jejich naplnění“ (Williams 2011: v tisku). Na rozdíl od instituce nájemní domácí péče,

⁷⁵ Hondagneu-Sotelo tento vztah nazývá instrumentální personalismus (2001: 174), já se zde ale přikláním k termínu pragmatický personalismus, aby nedošlo k pojmové nejasnosti. Hondagneu-Sotelo nerozlišuje čtyři formy vztahu podle uvedených dvou dimenzí, termín instrumentální tudíž nevztahuje k dimenzi formálního/neformálního vztahu a osobního/neosobního vztahu.

s veřejným modelem péče nejsou genderově, třídně i kulturně egalitární vztahy vnitřně v rozporu. Navíc materiální i emocionální dostupnost péče pro všechny vyžaduje systém veřejného zajištění péče, který zohledňuje potřeby péče i nižších sociálních tříd. Veřejný model péče ale není totožný se současnou podporou tržně orientovaných pečovatelských zařízení prostřednictvím daňových odpočtů a příspěvků na „nákup“ péče na trhu. Jak jsem ukázala v podkapitole 2.2, tržní vztahy se řídí odlišnými normami efektivity a zisku, které nejsou slučitelné s normami péče. Tržní model péče vztahy péče kolonizuje autoritářskými imperativy trhu, péči ale také zasazuje do nespravedlivých společenských struktur, ve kterých je péče poskytována na základě vlastnictví zdrojů, nikoliv na základě potřeb. Veřejný model péče, který by dostal požadavku motta „osobní je politické“, musí stát mimo tržní vztahy soukromé ekonomiky. Veřejná péče může mít podobu kolektivně vlastněné participativně organizované instituce, státní či neziskové instituce, dobrovolné komunitní péče či zaměstnaneckého poměru ve veřejném sektoru bez kamenné instituce.⁷⁶ Joan Tronto ukazuje, že pozorná, empatická a osobní péče je slučitelná s institucionální péčí, ovšem mimo rámec trhu, a současně formuluje principy takové instituce. Jak uvádí „uspokojení spotřebitelů nemusí být to samé jako adekvátní poskytnutí péče“ (Tronto 2010). I v těchto potenciálně sociálně spravedlivých uspořádáních je však zapotřebí problematizovat genderovou předpojatost a usilovat o dostatečné ocenění péče relativně k jiným činnostem ve společnosti. Jinak řečeno, pokud se péče stane společenským závazkem, může to v součinnosti se systémovými změnami v dalších sférách společnosti přispět k zvrácení procesu deformované emancipace. Bude však ještě zapotřebí rozhýbat soukolí zastavené genderové revoluce.

⁷⁶ Posledně zmiňovaná forma předpokládá, že o děti či osoby vyžadující péči je postaráno v domácnosti pečovatelky, či jinde mimo jejich vlastní domácnost. Tato forma je nazývána různě, např. denní matky, což není ideální, protože toto pojmenování reprodukuje genderové rozdělení práce a odpovědnosti za péči. Pokud má být tato forma progresivní, předpokládá, že pečující osoba je zaměstnána místní samosprávou či jinou veřejnou institucí, která monitoruje a rovněž pomáhá zajistit kvalitu vztahu i prostředí, ve kterém je o osoby pečováno. „Denní pečovatelky“ jako samostatně výdělečně činné osoby spadají do kategorie tržního modelu péče, ve kterém může docházet k negativní komodifikaci péče a upřednostnění zisku nad potřebami péče, který ale zejména nezajišťuje dostupnost péče pro všechny bez ohledu na vlastnictví zdrojů.

Tržní model péče je ve stávající mocensko-ekonomické struktuře vlastnických vztahů hybatelem deformované emancipace, která vytváří novou kulturní a třídní dělbu práce mezi jednotlivými skupinami žen, současně ale reprodukuje stávající sociální nerovnosti a fixuje tradiční genderovou dělbu práce, jež stojí v pozadí zastavené genderové revoluce. Instituce nájemní domácí péče jakožto důsledek jak procesu komodifikace péče, tak – v případech, kdy se jedná o imigrantku – procesu transnacionálních praktik péče proto představuje paradigmatický příklad deformované emancipace. Tezi o negativních aspektech ztržnění soukromého lze ovšem zobecnit i na ekonomicky egalitární společenské uspořádání. Tržně komodikovaná péče deformuje vztahy péče, protože je vedena hodnotami, jež jsou v rozporu s hodnotami péče. Autoritářství trhu není sice totožné s kapitalistickým systémem, kapitalistický systém ale uvedl do pohybu deformovanou emancipaci, jejíž reprodukce je principiálně na tomto systému nezávislá.

3. Kritický koncept péče a globální spravedlnost

Feministický sociologický výzkum se v posledních dvou dekáдах stále více zaměřuje na empirické zkoumání průvodních jevů ekonomické a kulturní globalizace, kterými jsou např. feminizace vykořisťování a chudoby, feminizace migrace a ekonomické migrace, postkolonialismus, ustavování transnacionálních sítí ženských organizací a globálního feministického hnutí, transnacionální praktiky péče, globální sexuální průmysl a obchod s lidmi či vliv environmentálních změn na postavení žen atd. Nicméně teoretické rozborů souvislostí globálního kapitalismu a podřízení a útlaču žen představují stále výzvu pro feministickou sociální a politickou teorii. Stejně tak stojí feministický výzkum v začátcích rozpracování diagnóz současnosti a kritických analýz do podoby normativních principů spravedlivého globálního uspořádání.

Podle Alison Jaggar (2001, 2010) by se pozornost feministické teorie a hnutí měla zaměřit na globální ekonomické struktury.⁷⁷ Referenčním rámcem by podle ní neměl být výlučně národní stát, nýbrž prostor vymezený nadnárodními vztahy kapitálu a výroby. Jaggar usiluje o rozkrytí příčin globální chudoby, která se signifikantně dotýká žen, a genderových nerovností, jež jsou podle ní často zjednodušeně vysvětlovány kulturně. Naproti tomu Jaggar zdůrazňuje, že „rovnost žen nelze oddělit od dalších aspektů společenského pokroku“ (Jaggar 2001: 313). Na zjednodušeném vnímání genderových nerovností a jejich objasňování specifickými kulturními praktikami se podle ní podílí jak liberální feminismus, tak postkoloniální feminismus. Liberální feminismus Jaggar spojuje se snahou o univerzalizaci západního modelu emancipace žen pod hlavičkou motta „globální sesterství“ a s hegemonním přístupem k odlišným kulturám, kdy liberální feminismus západní kulturu pojímá jako neutrální, zatímco jiné kultury jako genderově represivní. Postkoloniální feminismus, který byl inspirován postrukturalistickou kritikou západocentrické a homogenizující kategorie

⁷⁷ Následující tři stránky vycházejí z textu „Feministický pohled na interkulturní dialog“ (Uhde 2010c).

„ženy“, naproti tomu nepřekonal postmodernistický relativismus, který odmítá snahy o interkulturní utváření univerzálních kritérií normativního ospravedlnění kritiky a často se uzavírá do rozborů jednotlivostí sekundárního a terciárního významu.

Feministické kritické teoretičky jako Fraser (2007, 2009) či Jagggar (2010) zdůrazňují, že rozrůzněný pohled na ženy jako odlišně kulturně situované aktérky by neměl feministické analýzy odvézt od kritického zkoumání transnacionálního a globálního ekonomického a politického řádu, ve kterém jsou dále stupňovány sociální rozdíly mezi bohatými a chudými a nerovnosti mezi různými skupinami žen. Pod vlivem multikulturalismu si feministická teorie osvojila respekt k odlišným kulturám a nutnost uvědomění si vlastních kulturních předsudků. Nicméně tyto autorky upozorňují, že je nutno překonat kulturně esencialistický multikulturalismus, který byl zdrojem mnoha diskuzí ohledně vztahu feminismu a multikulturalismu.⁷⁸ Adekvátní řešení tohoto sporu vidí Jagggar v úsilí o interkulturní dialog, na jehož základě je možné redefinovat význam genderové rovnosti a emancipace žen, aniž bychom přehlíželi asymetrické mocenské vztahy mezi státy a vliv převládajícího modelu neoliberální ekonomické globalizace.

Spor o multikulturalismus uvnitř feminismu byl podle Jagggar i dalších autorek do značné míry veden esencialistickými výklady kultury. Podle Umy Narayan problém esencialistického multikulturalismu tkví v tom, že „ztotožňuje přizpůsobení se žen statusu quo se ‚zachováním kultury‘“ (Narayan 1998: 91). Tento kulturně esencialistický pohled na (národní) kulturu Narayan nazývá termínem „selektivní označování“. Popisuje jím praktiky, „jimiž ti, kteří disponují společenskou mocí, příhodně označí některé změny hodnot a praktik jako jsoucí ve shodě se ‚zachováním kultury‘, zatímco jiné změny označí jako ‚kulturní ztrátu‘ či ‚kulturní zradu‘“ (Narayan 1998: 95). Kulturní praktiky selektivního označování jsou zároveň ovlivněny transnacionálními ekonomickými vztahy, které spoluutvářejí lokální mocenské vztahy.

⁷⁸ Ucelený obrázek o jednotlivých pozicích v této diskuzi podává sborník, který vznikl v reakci na esej Susan Moller Okin *Is Multiculturalism Bad for Women* (Okin a kol. 1999).

Z toho důvodu je liberálně založené řešení, které podle Jaggar nabízejí například Susan Moller Okin i Martha Nussbaum, v podobě důrazu na individualismus a negativní svobody nedostatečné a neřeší daný problém.

Alison Jaggar se ve své analýze zaměřuje především na důsledky, které filozofické spory o multikulturalismus v rámci feminismu měly na konstrukci obrazu ne-západních kultur jako apriori genderově utlačivých v protikladu k západním společnostem, které v tomto srovnání byly charakterizovány jako genderově senzitivní a progresivnější. Jaggar stejně jako Fraser nicméně upozorňuje na opomíjené aspekty globální politické ekonomie, které jsou zastíněny například bojem proti násilí na ženách (srov. Jaggar 2010; Fraser 2009). Obě autorky dokonce naznačují, že západní feminismus hlavního proudu poskytuje částečnou legitimizaci fungování globálních hegemonních mocenských struktur, které vedou k radikalizaci chudoby a ve svých důsledcích také k reprodukci genderového útlaku a nadvlády. K těmto aspektům patří konkrétně otázky jako zadlužení zemí, programy strukturálního přizpůsobení, feminizace práce v zónách volného obchodu a nedodržování závazků lidských práv západními korporacemi v těchto oblastech, ohrožení lokálního zemědělství geneticky modifikovanými plodinami, lichvářské praktiky mikroúvěrů ale i transnacionální praktiky péče.

Jaggar svoje úvahy směřuje k nastínění základních předpokladů interkulturního dialogu, který by měl nahradit „paternalistickou“ externí kritiku ze strany západních teoretiků/ček či aktivistů/tek, jež vychází ze západního pseudo-univerzalizmu, měl by ale také překonat vyhrocený partikularismus (srov. Hrubec ed. 2008a, Kögler 2006). Interkulturní dialog je podle Jaggar ale podmíněn analýzou a pochopením nerovných mocenských vztahů, které vždy deformují ideální komunikativní podmínky a omezují možnosti trans-kulturního konsensu. V současnosti pak hlavní mocenské nerovnosti v komunikaci mezi jednotlivými kulturními okruhy spatřuje v dominantní neoliberální ekonomické globalizaci, v níž je třeba rozkrýt role a odpovědnost jednotlivých aktérů – ať již lokálních nebo globálních.

V první podkapitole se proto budu věnovat výkladu proměn a fungování globálního kapitalistického systému. Rozbor deformované emancipace, který byl předmětem druhé kapitoly, zasadím do těchto globálních souvislostí, jež akcelerují autoritářské imperativy trhu. Ve druhé podkapitole se blíže vrátím k rozborům konceptu péče a přikročím ke konceptuálnímu propojení feministických analýz péče s úvahami o globální spravedlnosti. Konkrétně se budu věnovat výkladu teoretického přístupu Fiony Robinson, která usiluje o rozpracování etiky péče v návaznosti na Joan Tronto a Virginii Held jako východiska pro proměnu normativních principů fungování společnosti v globálním kontextu, a kritické teorie Iris M. Young, která své rozборы péče a vztahové autonomie rozvinula do konceptu politické odpovědnosti založené na strukturálním propojení vztahů a jednání jako východiska pro formulování normativních principů globální spravedlnosti. Ve třetí části se na základě prezentované rekonstrukce kritického konceptu péče soustředím na současné výzvy pro nové promyšlení ideje emancipace žen v globální éře.

3.1 Dialektika mikropolitiky každodenního života a makropolitiky globálního kapitalismu

Argument, že globální ekonomické struktury ovlivňují společenskou formu péče, je dnes ve světle výzkumu transnacionálních praktik péče široce přijímaný. Feministické výzkumnice, které se věnují transnacionálním praktikám péče, ve svých analýzách nicméně pracují většinou s teoriemi globálního uspořádání, které jsou již etablovány v hlavním proudu sociologického myšlení, a nereflektují současné proměny teorií globálního ekonomického uspořádání. Příklon k jedné z obecných teorií a konceptualizací současné fáze globalizace – starší teorii světového systému (Wallerstein) nebo novější teorii nového imperialismu (Arrighi, Harvey) a teorii globálního kapitalismu (Sklair, W. Robinson, Harris) – určuje vymezení kontextu zkušeností a problémů různých skupin žen a jednotku analýzy jejich vzájemných vztahů. Obecná

východiska jednotlivých feministických teorií týkající se makropolitiky globálního ekonomického uspořádání do určité míry tudíž podmiňují jejich závěry v rovině mikropolitiky každodenního života. Feministické výzkumy péče vycházejí v současnosti zejména z teorií založených na rozboru mezinárodních ekonomických souvislostí a jako východisko předpokládají teritoriálně vymezené státy – ať jde o přijetí teorie světového systému Immanuela Wallersteina⁷⁹ nebo teorie nového imperialismu Davida Harveyho.⁸⁰ Teorie globálního kapitalismu, která adekvátněji konceptualizuje současnou dynamiku globálního ekonomického uspořádání, navazuje sice částečně na teorii světového systému, vychází ale z rozborů nově se objevující transnacionální kapitalistické třídy a nové formy transnacionální produkce a akumulace.⁸¹ Tento pohled však v rámci feministické teorie a výzkumů globalizace není zatím ještě příliš rozvinut.

Teorie světového systému i teorie nového imperialismu, ačkoli vycházejí z odlišných makroekonomických předpokladů, pracují s analýzami založenými na soutěžení národních kapitálů, které sehrálo významnou úlohu při utváření současného ekonomického systému. V obou případech byly tyto přístupy po pádu sovětského bloku, který se stal milníkem s ohledem na rozšíření kapitalistického systému, spíše drobně modifikovány, nicméně zachována zůstala idea centrality Západu, respektive USA jako určující či slábnoucí globální síly. Naproti tomu teorie globálního kapitalismu staví na analýze odlišné globální dynamiky mezi ekonomickými aktéry překračujícími hranice jak národních států, tak jejich koncepčních shluků v podobě Západu a zbytku světa, globálního Severu a globálního Jihu či prvního, druhého

⁷⁹ Jenom pro upřesnění zde uvedu, že Wallerstein ve své teorii světového systému vysvětluje celosvětové rozšíření kapitalistického systému, který je vnitřně strukturován na jádro, semiperiferii a periferii a propojen prostřednictvím mezinárodní dělby práce, východiskem jsou mu stále moderní teritoriálně vymezené státy, i když ne jako autonomní suverénní jednotky (Wallerstein 1974, v češtině srov. Wallerstein 2005).

⁸⁰ Podle mého názoru je toto dáno zpožděnou reakcí feministické teorie na nové argumenty a výsledky výzkumů v jiných oblastech zkoumání. Mezi autorky, které aplikují (někdy spíše implicitně) teorii světového systému ve feministickém výzkumu globalizace, patří např. Parreñas 2001, Hochschild 2008, Hondagneu-Sotelo 2001, z teorie nového imperialismu vychází např. Eisenstein 2010.

⁸¹ Oleg Suša ve své knize *Globalizace v sociálních souvislostech* podává výklad jednotlivých teorií globalizace a ukazuje limity systému mezinárodních vztahů v reakci na transnacionální problémy (Suša 2010).

a třetího světa, respektive centra, semiperiferie a periferie. Teorie globálního kapitalismu se soustředí na dynamiku mezi transnacionálními ekonomickými elitami ve vztahu jak k národním státům, tak ke skupinovým aktérům žijícím v geopoliticky lépe i hůře situovaných částech světa.

Podle Williama Robinsona se transnacionální kapitalistická třída „etablovala jako třídní skupina bez národní identity a v konkurenci s národně založenými kapitály“ (W. Robinson 2008: 391). Naproti tomu David Harvey tvrdí, že přes rostoucí transnacionální propojení je kapitalistická třída stále navázána na specifický státní aparát. Jejich pojetí však není černobílé. William Robinson netvrdí, že národní kapitalistická třída zcela vymizela, tato forma už ale není dominantní, protože „[t]eritoriálně vymezený kapitál nedokáže konkurovat svému transnacionálně pohyblivému protivníkovi“ (W. Robinson 2009: 57). Harvey zase svou tezi o přetrvávání národní kapitalistické třídy zmírňuje tvrzením, že tato třída není loajální výlučně k jednomu státu, ale že „prosazuje třídní vliv ve více než jednom státě současně“ (Harvey 2005: 36). Ve světle těchto jeho úvah ale potom není zřejmé, co ustavuje národní základ kapitalistické třídy, pokud jednotliví aktéři mohou kapitál volně přesouvat přes hranice a pokud jejich ekonomický zájem není stabilně navázán na určitý stát. Spíše se zdá, že zdání přetrvávání určující role národní kapitalistické třídy vytváří propojení politiky a kapitalistického systému. W. Robinson, který kritizuje Harveyho za zvěcnělé chápání státu jako politického aktéra, tento proces analyzuje a sleduje, jak transnacionální společenské síly stát dnes přetvářejí. Národní stát je podle něj „transformován a funkčně absorbován do širší transnacionální institucionální struktury nových komplexních vztahů mezi státy a nadnárodními či transnacionálními institucemi na jedné straně a různými třídními a sociálními silami na straně druhé“ (W. Robinson 2008: 401). Podle něj není současný intervencionismus a militarismus USA znakem boje za hegemonii USA, nýbrž reakcí na krizi globálního kapitalismu, konkrétně krizi sociální polarizace, krizi nadvýroby a krizi legitimacy (W. Robinson 2008, 2009). Ve stejném duchu jako W. Robinson uvádí Jerry Harris,

který se soustředí na současnou dynamiku mezi systémem národních států a novými mocenskými transnacionálními vztahy: „Stále narůstající komplexita propojenosti, která je typická pro globalizaci, navíc deterritorializuje národní soupeření, a tvoří tak transnacionální model kapitalistické soutěže. Globalizace není projektem americké hegemonie, ale naopak obecným programem, jenž je tvořen vynořující se transnacionální kapitalistickou třídou, která dosáhla ekonomické hegemonie ve všech důležitých centrech světového kapitalismu.“ (Harris 2008: 417)

Leslie Sklair propojení politických a ekonomických aktérů přímo zahrnuje do definice transnacionální kapitalistické třídy. Na rozdíl od W. Robinsona, který aplikuje marxovskou definici kapitalistické třídy určené vlastnictvím výrobních prostředků,⁸² Sklair koncept transnacionální kapitalistické třídy rozšiřuje o kulturní a politickou složku. Transnacionální kapitalistická třída je podle něj tvořena 1) korporátní frakcí, tj. aktéry, kteří vlastní hlavní korporace, nebo manažery, kteří je řídí a kontrolují, 2) státní frakcí, tj. globálními byrokraty a politiky, 3) technickou frakcí, tj. profesionály na globálních trzích práce a 4) konzumeristickou frakcí, která je tvořena zejména aktéry, kteří kontrolují média, a jinými obchodníky (Sklair 2003: 17–23). Ekonomické zájmy této dominantní kapitalistické třídy jsou podle něj v rostoucí míře globální, navázané na politickou sféru, ve které prosazují globální kapitalistický projekt pomocí vlivu ve státní správě a dalších mezinárodních či obchodních organizací, a na kulturní sféru, ve které jednotliví aktéři upevňují globální kapitalistický projekt prostřednictvím kulturní ideologie konzumerismu.

Podle autorů školy globálního kapitalismu globalizace představuje kvalitativně odlišnou fázi vývoje kapitalismu. W. Robinson (2009) globalizaci vymezuje jako čtvrtou vývojovou fázi kapitalistického systému, která se prosazuje od 70. let 20. století a po pádu Sovětského bloku byla potvrzena jako rodící se kvalitativně nová fáze

⁸² Robinson mluví o transnacionální kapitalistické třídě, kterou vymezuje vlastnictvím výrobních prostředků, a o transnacionálních elitách, „které kontrolují klíčové rozhodovací pozice v institucích, ať v soukromých korporacích, státních institucích, politických stranách nebo kulturním průmyslu.“ Transnacionální elity jsou podle něj ale závislé na transnacionální kapitalistické třídě (Robinson 2010: 3).

kapitalistického systému charakteristická transnacionalizací výroby a akumulace kapitálu.⁸³ Teorie W. Robinsona předpokládá, že rozvoj nových technologií a kulturních forem je závislou proměnou na rozvoji globální ekonomiky. Transnacionalizace výroby a akumulace znamená, že „byly národní produkční systémy rozbity a zvenčí integrovány do nových globalizovaných okruhů akumulace“ (W. Robinson 2009: 42). Transnacionalizace výroby a akumulace dává impuls také novým formám organizace a řízení, tzv. „postfordistickým flexibilním režimům“, jejichž hlavními prvky jsou subdodavatelství a outsourcing. Flexibilní a pohyblivý je zde nejen kapitál, ale i práce, což v důsledku znamená, že reprodukce kapitálu už není závislá na společenské reprodukci v určitém regionu, pracující se pro kapitál stávají zcela nahraditelní. Zatímco extenzivní šíření kapitalismu bylo pádem sovětského bloku ukončeno, tj. kapitalismus efektivně absorboval všechny světové regiony, intenzivní šíření kapitalismu ve smyslu tendence ke ztracení všech aspektů společenského života je podle W. Robinsona charakteristickou formou expanze kapitalismu v jeho globální epoše. K tomu dále uvádí: „Kapitalistické produkční vztahy nahrazují to, co na světě zbylo z předkapitalistických vztahů. [...] Netržní sféry lidské činnosti – veřejné sféry spravované státem a soukromé sféry spojené s komunitou a rodinou – jsou rozbíjeny, komodifikovány a předávány kapitálu.“ (W. Robinson 2009: 37)

Pokud se udržování určité úrovně společenské reprodukce stává pro transnacionální elity postradatelným, náklady na ni na straně soukromého ekonomického sektoru jsou eliminovány a převáděny, ve stylu outsourcingu, na stát nebo komunity a rodiny, nebo jsou funkčně začleněny do procesu akumulace zisku prostřednictvím komodifikace. A právě v tomto aspektu kvalitativní proměny světové ekonomiky v ekonomiku globální leží materiální základ deformované globalizace: mobilní kapitál není závislý na reprodukci konkrétní společnosti a po dosažení extenzivního rozšíření kapitalistického systému nastupuje intenzivní šíření jako

⁸³ První fázi, jejímž symbolem jsou geografické objevy, Robinson definuje přechodem od feudalismu ke kapitalismu, druhou fázi představoval klasický kapitalismus symbolizovaný průmyslovou revolucí, třetí fázi Robinson pojmenovává jako korporátní kapitalismus charakterizovaný vznikem integrovaného světového trhu (W. Robinson 2009: 30–35).

strategie akumulace zisku. Transnacionální praktiky péče nejsou jednoduše aspektem mezinárodní dělby práce, jak předpokládá Parreñas či Hochschild při formulaci konceptu globálních řetězců péče, ale jsou součástí širších globalizačních procesů, které jsou podle Leslieho Sklaira výsledkem transnacionálních praktik, jež analyticky vymezuje v ekonomické, politické a kulturně-ideologické rovině. „Globalizační procesy jsou abstraktní koncepty, ale transnacionální praktiky, které je vytvářejí, odkazují přímo na to, co aktéři a organizace dělají, získávají význam v institucionálním rámci, ve kterém se odehrávají a na který mají determinující dopad.“ (Sklair 2002: 84) Transnacionální praktiky se podle Sklaira mohou zcela odehrávat uvnitř jednoho státu, jejich důsledky jsou ale transnacionální. Každá jednotlivá rovina transnacionálních praktik představuje konstitutivní prvek v globálním systému: „Všechny globální systémy jsou založeny na ekonomických transnacionálních praktikách a v nejvyšší rovině abstrakce jsou tyto praktiky stavebními prvky systému. [...] Transnacionální politické praktiky jsou principy organizace systému. [...] Transnacionální kulturně-ideologické praktiky [konzumerismu] jsou praktickou stránkou a tmelem, který drží systém pohromadě.“ (Sklair 2002: 115) Ačkoli Sklair jako základ globálního systému vidí ekonomické vztahy, nepodceňuje ani politickou a kulturní rovinu. Boje o diskursy jsou podle něj součástí strategie transnacionální kapitalistické třídy pro prosazení svých zájmů a uzavírá, že „[b]oj o diskursy je důležitým doplňkem boje o materiální zdroje“ (Sklair 2000: 83). Transnacionální praktiky péče svým způsobem procházejí ekonomickou, politickou i kulturní rovinou, ve svém základu jsou ale zakotveny v transnacionálních praktikách ideologie konzumerismu a intenzivní komodifikace společenského života. Deformovaná emancipace je spolu-hybatelkou ideologie globálního kapitalismu, což ale neznamená, že její transnacionální důsledky nejsou rovněž materiální.

Analýza proměněných ekonomických struktur a zvýšení intenzity společenských vztahů v transnacionálním a globálním rámci poskytuje rovněž důležité argumenty kosmopolitní sociální teorii. Ačkoliv Robert Fine (2011) odlišuje svoji formulaci

kosmopolitní sociální teorie od nového kosmopolitismu, jehož hlavním zastáncem je Ulrich Beck (1999, 2003), jejich přístupy nejsou neslučitelné a sdílejí úsilí o formulaci sociální teorie založené na univerzalistických principech při současném zohlednění odlišností.⁸⁴ Kosmopolitismus podle Fina „zaujímá prostor mezi naším lidstvím jako takovým a našimi ‚lokálními‘ identitami“ (Fine 2011: 227). Beck využívá charakteristiku globální doby pro artikulaci kritiky metodologického nacionalismu, přístupu, který podle něj převládá v sociálních vědách a který neumožňuje analyticky uchopit současné procesy a nárůst transnacionální vzájemné závislosti: „Klíčová idea pro kosmopolitní manifest je, že existuje nová dialektika mezi globálními a lokálními otázkami, která neodpovídá národní politice.“ (Beck 1999: 15, srov. 2004) Fine k tomu dodává, že tento rozpor mezi státem a lidskou společností byl přítomný od ustavení systému moderních států a že byl v sociálněvědné tradici reflektován řadou autorů. Pravdou ale zůstává, že proměna globálního kapitalismu dodala ideji lidstva jako jediné společnosti „hmatatelnější“ podobu, kterou lidé mohou vnímat z perspektivy své každodenní zkušenosti. Perspektiva metodologického nacionalismu je empiricky i analyticky neadekvátní, nedostatečnost tohoto přístupu získává ale silnější materiální základ s nárůstem transnacionálního propojení mezilidských vztahů a s nástupem globálního ekonomického systému. Fine píše, že „[n]ežijeme ještě v kosmopolitní době, ale žijeme v době kosmopolitismu. [...] Dobu kosmopolitismu je možno spíše chápat jako normativní perspektivu pro nahlédnutí možností a nutností naší doby než jako objektivní charakteristiku doby samé.“ (Fine 2011: 58) Naše současnost tedy není kosmopolitní ve smyslu uznání univerzálního lidství a práv s ohledem na partikulární odlišnosti, neboli realizace kosmopolitní formy práva, jak zdůrazňuje Robert Fine, naše současnost se ale již globalizuje ve smyslu transnacionalizace a globalizace ekonomických struktur a kulturních praktik, jak ukazuje Leslie Sklair či William Robinson. V současnosti se prosazuje nová dialektika mezi globálními a lokálními

⁸⁴ Fine charakterizuje vztah těchto přístupů následovně: „Rozdíl, který činím mezi ‚novým kosmopolitismem‘ a ‚kosmopolitní sociální teorií‘, je spíše analytický než obsahový.“ (Fine 2011: 18) Fine kritizuje Beckův důraz na novost kosmopolitní perspektivy, které je pak přikládána relevance až teprve s nástupem globalizace.

praktikami, což ale nutně neznamená, že její předešlá forma byla definována výlučně systémem národních států.

Metodologický nacionalismus, který předpokládá jako východisko zkoumání společnosti moderní systém národních států, je převládajícím paradigmatem nejen v sociologii, jak upozorňuje Beck (2003, 2004), ale rovněž v genderových a feministických studiích. Zde je metodologický nacionalismus reprodukován mimo jiné prostřednictvím důrazu na porozumění společenské dynamice na mikrorovině, který do popředí staví zkoumání kulturních praktik a moci diskursu na úkor zkoumání determinujících faktorů ekonomických vztahů. Přestože v poslední době se feministické zkoumání opět začíná obracet i k ekonomickým faktorům, rámec národního státu, který stojí v pozadí jak mezinárodních srovnání, tak rozborů migrace interpretované v rámci světového systému, ponechává stranou určující dynamiku současnosti, kterou je transnacionalizace výrobních vztahů a akumulace. Tato tendence vlastní metodologickému nacionalismu reprodukuje nespravedlivou definici rámce, na kterou upozorňuje Nancy Fraser. Fraser pojmenovává problém chybného rámce, který odkazuje na vyloučení plynoucí z definice subjektu spravedlnosti pomocí státně-teritoriálního principu a principu státní suverenity. Podobně jako řada dalších autorů, např. Beck, Young a Hrubec, poukazuje na problémy, jejichž řešení vyžaduje nadnárodní či kosmopolitní perspektivu, a uzavírá, že „[s]egmentováním politického prostoru podle teritoriálních hranic se dostává tento princip exteritoriální a neteritoriální síly z dosahu spravedlnosti“ (Fraser 2007: 170).⁸⁵

⁸⁵ Ve svých posledních pracích Fraser reformuluje svou teorii spravedlnosti jako trojdimenzionální. Vedle uznání a přerozdělování v ní zohledňuje dimenzi politické reprezentace. Konflikty překračující rámec národních států podle ní zpochybňují „keynesiánsko-vestfálský rámec spravedlnosti“ a odhalují „nový typ demokratického deficitu“, tj. vyloučení většiny lidí z rozhodování ohledně vymezení subjektu spravedlnosti a rozdělení politického prostoru. Problematika rámce tak podle Fraser vedle otázky prvního řádu „rovnost v čem?“, týkající se různých přístupů k přerozdělování, uznání a reprezentaci, nastoluje další roviny problémů v podobě otázek „rovnost mezi kým?“ a „jak?“ týkajících se procedur definování subjektu spravedlnosti (Fraser 2007).

3.2 Feministická teorie péče v globálním kontextu

Národní perspektiva stejně jako mezinárodní perspektiva, jež také vychází z pojetí národního státu a zaměřuje se na vztahy mezi národními státy, se s problémy globální epochy nedokáže vyrovnat. Transnacionální perspektiva jako deskriptivní a kritický analytický rámec umožňuje uchopit současnou společenskou dynamiku, nevystupuje ale jako normativní rámec. Normativní význam pro řešení extrateritoriálních a neteritoriálních problémů získávají pojmy nadnárodní, kosmopolitní či globální. Transnacionální analytická perspektiva zpochybňuje jednoduché výkladové schéma mezinárodních vztahů a pozornost směřuje k rozvíjejícím se nadnárodním a globálním formám společenské organizace. Terminologické rozlišení pojmů deskriptivních, kritických a normativních a vymezení jejich vzájemných vztahů je nezbytné pro odkrytí souvislostí těchto momentů sociální kritické teorie. Marek Hrubec (2011) vymezuje kritiku, vysvětlení a normativitu jako tři základní prvky kritické teorie a rozpracovává vzájemný vztah těchto tří forem výkladu. Hrubec uvádí, že kritickoteoretická trichotomie „vychází z interní *kritiky* sociálních aktérů, která umožňuje zaměření pozornosti na deskriptivní *vysvětlení* relevantních problémů a témat a na tomto základě také formulaci *normativní* koncepce společnosti“ (Hrubec 2011: kap. 1, v tisku). Hrubec preferuje kritickou formu výkladu jako výchozí bod teoretických úvah, zdůrazňuje ale, že ostatní dvě formy výkladu musí být také rozpracovány. Zakotvení argumentů v sociální kritice potlačovaných aktérů a historickém vysvětlení společenských vztahů poskytuje teorii legitimitu, kterou externí sociální kritika postrádá, normativní úvahy extrahované z tohoto rozboru se tak mohou vyhnout spekulaci a paternalismu, neboť vycházejí z rozborů pozitivních fragmentů současné reality a z interní kritiky aktérů.

Kritérium interní kritiky implicitně stojí v počátcích feministického myšlení, které usilovalo o artikulaci a zviditelnění kritických výhrad a požadavků žen, které se v historickém období emancipace od feudalismu a vzniku moderní společnosti ocitly v postavení potlačovaných a přehlížených akteček. Jak o tom ale svědčí vnitřní

feministické spory ohledně vztahu genderu a konceptu odlišnosti, které vedly ke kritice a artikulaci alternativní pozice afroamerických feministek (srov. Collins 1990, hooks 2000) a formulaci feministické postkoloniální kritiky (srov. Mohanty 2007, Spivak 1996), požadavek interní kritiky nebyl vždy naplněn. Vztah jednotlivých feministických myšlenkových proudů k multikulturalismu či interkulturnímu dialogu je určitým lakmusovým papírkem naplnění nároků interní kritiky (srov. Jaggar 2010, Fraser 2007, Taylor 2001, Young 1990). Vyvážení tří momentů sociální teorie, jak je formuloval Marek Hrubec, tj. kritiky, vysvětlení a normativity, současně ale teorii poskytuje měřítko, která umožňují vyhnout se pasti relativismu, ve které se ocitl postmoderní feminismus (srov. Benhabib, Butler, Cornell, Fraser 1995). Jak upozorňuje Hrubec, samotná interní kritika je nedostatečná a nese s sebou právě riziko relativismu, pokud není doplněna momentem historicky a kontextuálně zakotveného vysvětlení a rozbořením pozitivních normativních tendencí přítomných v současné fakticitě. Základní teoretické koncepty by tak podle Hrubce měly mít rozměr *kritický*, tj. potenciál odhalovat negativní aspekty reality, *vysvětlující*, tj. schopnost zachytit a systematizovat zkušenost aktérů, i rozměr *normativní*, tj. obsahovat nástin žádoucích norem. Koncept péče v sobě tyto tři momenty zahrnuje, interpretace jednotlivých autorek se ale odlišuje v tom, jakou míru obecnosti konceptu péče přisuzují, respektive v jaké rovině je podle nich koncept péče plodným nástrojem sociálně kritické teorie.

Některé feministické autorky usilovaly o rozšíření rámce úvah o péči na mezinárodní, nadnárodní či globální vztahy, ve kterých měl koncept péče poskytnout základ pro morální a politické rozhodování. Jednou z prvních autorek, které principy odvozené z praxe péče vztáhly na mezinárodní otázky, byla Sara Ruddick. Ruddick v průběhu 80. let 20. století rozpracovala koncept mateřského myšlení, specifické praktické racionality vycházející z mateřské praxe, jejíž tři pilíře jsou podle ní uchovávací láska, péče o rozvoj a společenská výchova (Ruddick 2002). Na tomto morálním postoji je podle ní možné založit kritiku války a feministickou mírovou politiku, která poskytuje jiný pohled na řešení konfliktů nenásilnou cestou. Ruddick

zdůrazňuje, že mateřské myšlení vyrůstá z mateřské praxe, ve které pečující osoba není definována ani pohlavím ani biologickou vazbou, ale aktivitou péče. Péče o dítě a snaha zajistit jeho rozvoj podle ní zakládá odlišnou racionalitu, která může přispět k vytvoření kooperativní, nenásilné společenské praxe. Kritické ohlasy na její práci zpochybnilly existenci univerzálních prvků zakládajících mateřskou praxi, potažmo mateřské myšlení. Podle Alison Bailey sice Ruddick nepopírá rozrůzněnost mateřské praxe ovlivněnou kulturními, ekonomickými a sociálními aspekty, nevyvozuje z toho ale důsledky pro svou feministickou mírovou politiku založenou na mateřském myšlení (Bailey 1994). Z toho pak plyne druhá kritická výtku, která upozorňuje na skutečnost, že strukturální nerovnosti a geografické mocenské hierarchie zpochybňují také ideál sdíleného zájmu na mírovém úsilí, zajištění ‚bezpečnosti‘ pro některé skupiny může vyžadovat její ohrožení pro jiné skupiny. Na tyto kritiky Ruddick reaguje v předmluvě k druhému vydání knihy *Maternal Thinking*, kde přehodnotila interpretaci mateřského myšlení jako heuristického konceptu a nahradila ji interpretací mateřského myšlení jako aktu „vymyšlení mateřské politiky péče a spravedlnosti“ (Ruddick 2002: xxi). Tím ovšem její koncepce ztrácí zakotvení v realitě a pohybuje se v rovině spekulace o normativní politice podobně jako teoretickými péče kritizované liberální normativní idealizace.

Diskurs péče může být zneužit pro legitimizaci agrese vůči jiným skupinám či nadvlády nejen ve jménu vnitřní bezpečnosti, ale i ve jménu tzv. zahraniční pomoci. Na nebezpečí legitimizace mocenské praxe diskursem péče v podmínkách globálních nerovných vztahů upozorňuje Uma Narayan (1995). Rétorika odpovědnosti za rozvoj a péči o kolonizované společnosti byla podle ní důležitým elementem ospravedlnění kolonizace. Vztahová ontologie, na které etika péče stojí, podle ní musí být doplněna politickou analýzou mocenských vzorců v těchto vztazích vzájemné závislosti a významu, který zde odpovědnost nabývá. Narayan uvádí, že „[v] koloniálním pohledu na svět měly bílé ženy také svoji vlastní verzi ‚břemena bílého muže‘, ve které mělo pečování významnou úlohu. ... Bílé ženy měly svůj vlastní typ paternalistických

rolí vůči kolonizovaným a často se podílely na konstrukci ‚domorodců‘ jako dětí.“ (Narayan 1995: 136). Ačkoli taková interpretace pečující praxe nenaplnuje jeden z hlavních elementů péče, kterým je podle Tronto pozornost k potřebám druhých, nezodpovězenou otázkou zůstává, jak je možné zabránit ideologické interpretaci, která upevňuje vztahy nadvlády a útlaku. Právě proto, že definice potřeb představuje pole sporu, potřebujeme podle Narayan širší koncept než koncept péče, který vytvoří předpoklady možnosti účastnit se procesu vyjednávání a definování potřeb (srov. Fraser 1989). Rovněž Jaggar je skeptická k rozšíření konceptu péče pro rozbor globálních otázek, čímž podle ní dochází k určitému rozmělnění kritického potenciálu péče: „To ale znamená zacházet s péčí pouze jako s morálním motivem, ne jako s odlišným způsobem morální reakce, a je to neslučitelné s charakteristicky interaktivním a osobním vztahem, který definuje pečující myšlení.“ (Jaggar 1995: 197)

V současnosti se ale hlavní proponentky etiky péče snaží rozšířit koncept péče jako morální a politický princip s ohledem na proměny globálních vztahů. Některé z nich zdůrazňují, že koncept péče může sloužit jako lepší výchozí princip než spravedlnost (viz Held 2006, F. Robinson 1999). Proti spravedlnosti jako adekvátnímu rámci řešení globálních otázek však neuvádějí jinou námitku než to, že koncept spravedlnosti a práv je nevyhnutelně spjat s liberální atomistickou ontologií a zatížen nepřijatelnou abstrakcí od reálných podmínek životů lidí. Tato námitka byla ovšem vyvrácena řadou autorů a autorek, kteří formulují alternativní koncepce spravedlnosti vůči liberální teorii (např. Fraser 1997; Young 1990; Fraserová, Honneth 2004). I kdyby ale teoreticky etiky péče neuznaly tyto alternativní koncepce spravedlnosti jako dostačující, kritika liberální koncepce spravedlnosti automaticky nezdůvodňuje, že by měl mít koncept péče zastřešující funkci. Naproti tomu Joan Tronto představuje mezi teoretickými etiky péče určitou výjimku v tom, že navrhuje rámec spravedlnosti, demokracie a práv v provázání s feministickou etikou péče jako východisko pro úvahy o společenském uspořádání, což v jednom ze svých posledních příspěvků začíná rozpracovávat také v globální rovině (Tronto 2008b). Stejně jako Held a F. Robinson

má však tendenci přetěžovat koncept péče. Tronto uvádí, „že se nemůžeme dostat dále tím, že situaci, ve které se nacházíme, označíme jednoduše jako kapitalistickou nebo neoliberální, ale tím, že ji označíme jako ve své podstatě *nepečující*, a porovnáme ji s vizí lidského života, která bere péči vážně.“ A pokračuje: „Co činí současnou hegemonii ‚nepečující‘, je trvající lhostejnost vůči lidským životům.“ (Tronto 2008b: 16, 17) Právě tím, že kritiku zakotvuje v realitě životní zkušenosti lidí pouze pomocí konceptu péče, ztrácí nástroj, jak systematicky analyzovat struktury, které tyto konkrétní zkušenosti překračují a nejsou na ně redukovatelné, jako např. struktury globálního kapitalismu. Jak jsem již uvedla v podkapitole 1.2, Tronto příčiny toho, co nazývá lhostejností vůči potřebám druhých či neochotou brát je v potaz, vůbec netematizuje. Ve svém důsledku ani nemůže, protože jí koncept péče neposkytuje nástroj k takovému rozboru, a tudíž jí neumožňuje logicky vyvodit její normativní teorii z kritiky nedostatečných prvků reality. Dostává se tak o krok dál než Ruddick, její normativní teorie však stále trpí nedostatečnou legitimizací.

Nejvíce rozpracovala rozборы etiky péče s ohledem na globální vztahy Fiona Robinson, která na rozdíl od Tronto obhajuje prioritu péče před spravedlností, i když nikoliv tak striktně jako Virginia Held.⁸⁶ F. Robinson vidí naplnění podmínek pro péči a rozvoj pečujících vztahů jako východisko pro zajištění podmínek užívat práva, která, pokud jsou definována ‚vztahově‘, zpětně působí jako důležitý element ve vztazích péče (F. Robinson 2010). Kriticky se vymezuje vůči individualistickému založení práv, které nerespektuje význam vztahů péče v životech lidí: „V tomto modelu politických i ekonomických práv chybí porozumění tomu, jaké politické, ekonomické a sociální podmínky, které umožňují naplňování práv, je zapotřebí zabezpečit.“ (F. Robinson 2006a: 329) F. Robinson tedy uvádí, že pro mezinárodní vztahy je nutné rozpracovat kritickou etiku péče, která „vychází ze vztahové ontologie, zdůrazňuje význam toho, že lidé ‚žijí a vnímají svět v rámci sociálních vztahů‘, a současně

⁸⁶ Virginia Held aplikaci normativní koncepce etiky péče na globální vztahy stručně naznačuje v poslední kapitole své knihy *The Ethics of Care* (Held 2006). Její úvahy však mají spíše podobu morálního apelu bez toho, aby nastínila, jak může její koncepce etiky péče napravit současné újmy.

připouští, že lidé používají vztahy ke konstrukci a vyjádření moci i znalosti.“ Dále uvádí, že etika péče „může nabídnout užitečný alternativní způsob porozumění jak povaze, tak řešení morálního a sociálního vyloučení v globálním systému.“ (F. Robinson 1999: 110) Konceptuální nejasnosti plynou z toho, že F. Robinson zaměňuje rovinu mezinárodní s rovinou globální. O kritické etice péče mluví někdy jako o východisku pro globální etiku, jindy jako o východisku pro mezinárodní etiku (F. Robinson 1999). Při úvahách o politické rovině se vztahuje k mezinárodnímu rámci a užívá pojem „mezinárodní politická teorie péče“ (F. Robinson 2010, viz také F. Robinson 1999), na několika místech ale mluví o péči jako o orientačním rámci globální spravedlnosti (F. Robinson 2006b). V konečném důsledku se však zdá, že v případě morální teorie se přiklání ke globálnímu rámci etiky a v případě politické teorie naopak k mezinárodnímu rámci politiky.

Základním východiskem Fiony Robinson je vztahová ontologie člověka, ze které vyplývá odpovědnost k druhým, jinými slovy morální odpovědnost podle ní plyne z propojení v mezilidských vztazích charakteristických vzájemnou závislostí, jež se dotýká minulosti i budoucnosti (F. Robinson 2010). To ale podle ní neznámá, že vztahy vzájemné odpovědnosti jsou recipročně symetrické, morální závazky nejsou univerzální, je třeba je posuzovat kontextuálně s ohledem na mocenské vztahy. Iris M. Young rovněž vychází ze vztahové ontologie a pojetí jedince situovaného ve vztazích vzájemné závislosti, vztahy podle ní ontologicky předcházejí jak individuální existenci, tak politickým institucím. Vymezení politické odpovědnosti však zdůvodňuje primárně strukturálně, jedinci či skupiny se svým jednáním totiž podílejí na vzniku, udržování či proměně institucí a vytvářejí podmínky, jež mají určité důsledky na jednání druhých. „Model odpovědnosti založené na sociálních vztazích tvrdí, že aktéři jsou odpovědní za strukturální nespravedlnosti, protože se svým jednáním podílejí na procesech, které vedou k nespravedlivým důsledkům. Naše odpovědnost vychází z toho, že spolu s ostatními tvoříme části jednoho systému vzájemně provázaných procesů spolupráce a konkurence, prostřednictvím kterých

hledáme svůj užitek a v rámci kterých se snažíme sledovat své životní plány.“ (Young 2008a: 90)⁸⁷ Podobně jako F. Robinson dochází Young k závěru, že aktéři nemají ke všem stejné závazky, naopak mají specifické závazky vůči těm, s nimiž je spojují strukturální sociální vztahy. Politická odpovědnost je ale podle ní neizolující, tj. určení viníků neimplikuje, že ostatní jsou zbaveni odpovědnosti, a sdílená, tj. kontextuálně distribuovaná, což znamená, že „každý je svým způsobem osobně odpovědný za škodlivé výsledky, které vzešly z jednání daného kolektivu“ (Young 2008a: 92). Young ale předpokládá, že „různé druhy a stupně odpovědnosti se odvíjejí od postavení aktéra ve strukturálních procesech“: konkrétně je pro stanovení vzorce rozdělení odpovědnosti podle ní nutné zvážit moc, privilegia, zájmy a schopnost kolektivního jednání (Young 2008a: 96; srov. 2010).

Právě východisko intersubjektivní ontologie F. Robinson a Young umožňuje další srovnání jejich přístupů k řešení globální spravedlnosti. Obě autorky odmítají liberální konstrukci údajně ideální výchozí situace a své normativní projekty chtějí zakotvit v rozboru existenciálně zakoušených forem nespravedlnosti, respektive vyloučení. Sama F. Robinson navíc částečně vychází z analýz kritické teorie (F. Robinson 2010). Fiona Robinson ovšem zřídka mluví o nespravedlnosti, negativní aspekty reality uchopuje skrze společenské struktury moci a vyloučení. Pojetí F. Robinson je užší než přístup, který rozvíjí Young. F. Robinson mluví za vyloučené, konkrétně za globální chudé, za ženy, na kterých leží většina odpovědnosti za péči, za ty, kterým není dostatečná péče dostupná, a za ty, kterým je strukturálně znemožněno svoje závazky péče naplnit. F. Robinson ale překvapivě ponechává stranou (až na marginální zmínky) vykořisťování. Zatímco se tedy snaží zacílit pozornost na „aspekty globální politické ekonomie, které obvykle nejsou vůbec „viděny“, tj. na péči

⁸⁷ Young tento svůj model politické odpovědnosti odlišuje od odpovědnosti založené na modelu viny, zároveň ale zdůrazňuje, že model odpovědnosti založený na sociálních vztazích nemá sloužit jako náhrada modelu viny, zatímco však vina předpokládá přímé vztahy provinění, politická odpovědnost pracuje s nepřímým strukturálním propojením. Současně Young netvrdí, že pojetí odpovědnosti založené na sociálních vztazích je vyčerpávajícím konceptem pro teorii spravedlnosti, podle ní je ale zásadní především pro nápravu strukturálních nespravedlností (Young 2008a, k interpretaci nedokončeného projektu Young o globální spravedlnosti viz Nussbaum 2009).

(F. Robinson 2006b: 20), její pozornosti unikají příčiny strádání, které jsou primárně ekonomické. Naproti tomu, jak jsem ukázala v podkapitole 1.3, Iris M. Young se opírá o širší vymezení subjektů kritiky, kritiku strukturální nespravedlnosti vymezuje šířeji prostřednictvím kritiky nadvlády a pěti forem útlaku: vykořisťování, marginalizace, bezmocnosti, kulturního imperialismu a násilí. Nadvláda podle ní omezuje sebeurčení jedinců, skupin či národů. Útlak omezuje rozvoj jedinců, skupin či národů. „Strukturální nespravedlnost existuje, pokud sociální procesy zajišťují, že početné skupiny lidí žijí pod systematickou hrozbou nadvlády nebo jim hrozí, že přijdou o prostředky k rozvíjení a užívání svých schopností, zatímco jiní lidé jsou díky týmž procesům oprávněni rozvíjet a užívat své schopnosti.“ (Young 2008a: 85) Obě normativní podmínky spravedlnosti – sebeurčení jako absence nadvlády a vlastní rozvoj jako absence útlaku – mohou být podle Young realizovány pouze s ohledem na závazky k ostatním. Young tento argument aplikuje i na transnacionální a globální vztahy a zpochybňuje předpoklad bezpodmínečné suverenity teritoriálně vymezených států, která musí být omezena zvážením zájmů a potřeb ostatních dotčených skupin a států ve vzájemném dialogu a v adekvátním rámci – lokálním, nadnárodním nebo globálním: „Pokud sebeurčení chápeme jako absenci nadvlády, musí být odděleno od teritoria.“ (Young 2000: 261) Normativní podmínku vlastního rozvoje jako situaci absence útlaku je v současné fázi globalizace rovněž nutno nahlížet v transnacionálním a globálním kontextu, neboť strukturální propojení vztahů vedoucích k útlaku překračuje rámec teritoriálně vymezených států.

Young uvádí, že „rámec politických institucí by měl odpovídat rámci spravedlnostních závazků“ a nikoli naopak (Young 2000: 250; 2008a). Pokud tedy nespravedlnost pramení z globální kulturní hegemonie a globálního ekonomického řádu, normativní návrh se musí rovněž pohybovat v globální rovině. Jak jsem uvedla výše, tento vztah F. Robinson neřeší. Zatímco mluví o globální etice, která odkazuje i na globální rozměr odpovědnosti, politické instituce rozebírá pouze v mezinárodní rovině. Na základě vztahové etiky F. Robinson také kritizuje koncept národní

suverenity, jednotkou jejího rozboru ale zůstává stát. Podle F. Robinson morální závazky a odpovědnost vůči druhým neplynou z existence morální či politické komunity ani ze společného lidství, a v tomto prvním bodě by se shodla s Young, morální aktéři mají podle ní určité závazky vůči druhým na základě skutečnosti, že jejich individuální existence závisí na vztazích s druhými, tento druhý bod jde dále než pojetí odpovědnosti založené na vztazích Iris M. Young, která počítá s určitým strukturálně vysledovatelným, i když nepřímým propojením. Fioně Robinson však na druhou stranu chybí důraz na politický institucionální rámec, který by odpovídal takto vymezenému rámci odpovědnosti, stejně jako definice kritérií, podle kterých je možné kontextuálně určit míru odpovědnosti.

Své práce v posledních letech Young směřovala na dva okruhy problémů: za prvé, na kritický rozbor a vysvětlení odpovědnosti a spravedlnostních závazků, které vyplývají z transnacionalizace a globalizace institucionálních i společenských vztahů (Young 2008a), za druhé, na normativní formulaci kritérií ustavení globálních demokraticky organizovaných institucí, jmenovitě v podobě reformy OSN (Young 2007b, 2010). Young rovněž kritizuje liberální atomismus, nezavrhuje ovšem individuální práva, nicméně ukazuje, že příčiny strukturálních nespravedlností nejsou individuální, čemuž musí odpovídat i skupinové formy nápravy v podobě skupinových práv a účasti skupin na vyjednávání obsahu individuálních práv. Pro adekvátní formulaci těchto práv Young prosazuje globální režim lidských práv, pokud budou naplněny dvě podmínky: 1) národy a skupiny budou mít možnost podílet se na formulaci obsahu lidských práv a 2) budou mít možnost rozhodovat o způsobu aplikace a prosazování lidských práv v jejich specifickém lokálním kontextu (Young 2000: 271). Fiona Robinson kritizuje diskurs lidských práv a konkrétně také pracovních práv kvůli jejich individualistickému založení. Tento diskurs podle ní nemůže vyřešit situaci žen, jež jsou v tomto rámci přítomné pouze jako individuální pracující bez zohlednění jejich role jako pečujících. Její záměr prosadit „nedělitelnost péče a placené práce“ zní slibně (F. Robinson 2006a: 324, srov. 2010), jak se ale zdá,

F. Robinson si neuvědomuje, že péči přisuzuje téměř výlučně jen ženám nikoli pouze v rovině deskripce reality, ale i při preskripci. Například uvažuje o návrhu Ruth Pearson na zavedení tzv. Mariiny daně, „která by vyžadovala od národních vlád vybírání daně od vývozců podle podílu žen mezi zaměstnanci, kteří se podílejí na výrobě zboží či služeb pro prodej na globálním trhu. Tyto výnosy by potom byly použity na obecnou podporu žen v ekonomice v podobě zařízení péče o děti, reprodukčních a pracovních zdravotních zařízení a vzdělávacích programů.“ (F. Robinson 2006a: 334–335, srov. Pearson 2004) Takové zatížení ženské pracovní síly by ale pravděpodobně vedlo pouze k propouštění žen či snížení jejich mzdy, nikoli k podpoře financování veřejného modelu péče a podpoře žen. Stejně zarážející je pak i její snaha skloubit globální kapitalismus s konceptem péče prostřednictvím „vnesení ‚péče‘ do trhu“, což by mělo „zmírnit rozsah a intenzitu tržních hodnot“, přičemž důležitou roli připisuje korporacím a principu „korporátní odpovědnosti“ (F. Robinson 2006a: 338). Příznačně pro F. Robinson problém vidí pouze ve vágně vymezených mocenských nerovnostech, nezmiňuje ale například otázky spojené se strukturou vlastnictví, jež zásadně ovlivňuje způsob, jakým trh funguje, a která je v současné podobě rovněž založena na individualistické logice. V těchto případech se konkrétně projevuje konceptuální nesoulad mezi její morální a politickou teorií, který podle mého soudu pramení zejména z rozpojení kritiky a normativity, podobně jako je tomu u dalších teoretiček etiky péče.

F. Robinson považuje péči za vzorec platný pro všechny vztahové praxe. Pro Young je naopak péče jedna z důležitých forem morální vztahové praxe, strukturální vztahy však rozebírá v širším rámci, než jaký poskytuje péče jako empirický i normativní referenční koncept. Stejně jako Tronto i F. Robinson koncept péče přetěžuje, čímž do určité míry deformuje jeho kritický potenciál, jak upozorňuje Jaggar. F. Robinson zdůvodňuje svoje východisko analýzy morálních společenských vztahů, které uchopuje pomocí vztahů péče, potřebou zakotvení teorie ve zkušenostech reálných lidí. Má ale tendenci konceptem péče kolonizovat veškerý společenský život.

Ne všechny formy morálních vztahů a zakoušené nespravedlnosti lze však postihnout perspektivou péče, F. Robinson tak opomíjí řadu kulturních či náboženských nespravedlností stejně jako strukturálních a systémových nespravedlností globálního kapitalismu.⁸⁸ Ačkoli je koncept péče zásadní pro pochopení genderových vztahů ve společnosti a strukturálních nespravedlností, kterým jsou ženy jakožto sociální skupina vystaveny, není to koncept všeobecný. F. Robinson pak nutně nemůže udržet konceptuální jednotu mezi kritikou, vysvětlením a normativitou, protože její kategorie zakotvení v realitě – péče – je příliš specifická. Pro kritiku pak využívá ad hoc kategorie, které nemá zakotveny v realitě, a normativitu opět vztahuje pouze k „praktikám péče jako elementární podstatě morality“, z nichž podle ní plyne požadavek „rozvoje společností, které oceňují vzájemnou závislost a přiznávají zranitelnost všech“ (F. Robinson 2010: 139, 142).

Iris M. Young svoji kritickou teorii rovněž formuluje v kontrastu k čistě idealistickým teoriím, které s různými úspěchy usilují o univerzalizmus. Odlišnosti mezi jedinci a skupinami a odlišnosti v jejich prožívání reality jsou pro ni zdrojem poznání nezbytným pro konstrukci zobecnitelných argumentů. Young ale implicitně usiluje o soulad tří pilířů kritické teorie: kritiky, vysvětlení a normativity.⁸⁹ Rekonstrukcí její pozice lze doložit, že vychází z kritiky nespravedlnosti, kterou zakotvuje ve zkušenostech různých skupin ohrožených nadvládou nebo útlakem, a formuluje normativní návrh, který má zajistit institucionální podmínky sebeurčení a vlastního rozvoje a který konceptuálně vychází z této kritické analýzy a vysvětlení (srov. Uhde 2010b). Východiskem její teorie je tedy jednající a zakoušející subjekt situovaný v podmínkách existujících nespravedlivých struktur. Tento obecný princip sdílí i autorky rozvíjející etiku péče. Fakticky sice reflektují situaci a zkušenost téměř

⁸⁸ Fiona Robinson argumentuje, že prostřednictvím kritického konceptu péče je možné přistoupit k řešení otázek, jakými jsou např. globální chudoba, nedostatek zdravotní péče, problém uprchlíků, humanitární katastrofy, otázky mírových řešení konfliktů, krize životního prostředí atd., které podle ní představují různé aspekty „multidimenzionální dezintegrace sítě péče“ (Robinson 2010: 143). Nepředkládá ale argumenty, které by tato její vyjádření podpořily.

⁸⁹ Principy kritické teorie Iris M. Young, nikoli ovšem z perspektivy kritickoteoretické trichotomie vyložila výstižně Alison Jaggar (Jaggar 2009).

výhradně pouze žen, usilují však o formulaci obecných principů globální spravedlnosti. F. Robinson v reakci na kritiku Alison Jaggar tvrdí, že „věnovat pozornost partikulárním příkladům lidského utrpení nemusí nutně odvést pozornost od sociálních struktur a privilegií, které takové chování legitimizují“ (F. Robinson 1999: 103). Jak jsem již zmínila v podkapitole 1.2, Alison Jaggar vidí jako problém etiky péče to, že díky jejímu důrazu na kvalitu vztahů péče a individuální úsilí o zabezpečení potřeb se z jejího analytického zorného pole vytrácí kritika strukturálních příčin lidského strádání (Jaggar 1995). F. Robinson má sice pravdu, že zacílení pozornosti na nedostatečnou péči a zneuznání pečujících lze spojit s rozбором sociálních struktur vedoucích k této formě nespravedlnosti. Toto spojení ale ve svém teoretickém rámci nemůže realizovat, jelikož předpokládá, že specifický příklad péče o druhé obsáhne i další morální vztahy, protože péči o druhé považuje za základní morální způsob vztahování se ke druhým, ze kterého jsou další vztahy přímo odvozeny. Jak jsem ale již zdůvodnila, strukturální nespravedlnosti nemohou být vyčerpávajícím způsobem vyloženy pouze pomocí vztahů péče. Pro formulaci obecné teorie musejí být příklady situované nespravedlnosti dostatečně obsáhlé a variabilní, aby reprezentativně pokryly šíři strukturálních nespravedlností.

3.3 Emancipace žen a globální odpovědnost

Jak jsem ukázala, teorie péče poskytuje důležité hledisko pro promyšlení feministického návrhu globální spravedlnosti,⁹⁰ není ovšem žádoucí redukovat všechny formy společenských vztahů na vztahy péče. Pokud ale chceme pochopit současnou dynamiku emancipace žen, koncept péče je nezbytnou součástí analytického aparátu. Péče je významný a užitečný vysvětlující koncept pro pochopení vzájemné závislosti ve společenských vztazích a pro popis genderových vztahů ve

⁹⁰ Praxi péče jako pilíř nového paradigmatu rozvoje založeného na globální spravedlnosti prosazuje i mezinárodní síť Social Watch, která spojuje řadu lokálních organizací věnujících se sociálním právům a genderové rovnosti (srov. Social Watch 2010).

společnosti zejména s ohledem na genderovou strukturu odpovědnosti za péči o děti, domácnost, starší příbuzné atd. Péče je rovněž kritický koncept, který je výrazem protestu proti dvěma protikladným společenským trendům: instrumentalizaci společenského života na jedné straně a konzervaci tradičních genderových rolí a separaci soukromé a veřejné sféry na druhé straně. Artikulace kritiky autoritářství trhu, ideálů individuální nezávislosti a autonomie, které nezohledňují konstitutivní roli vztahů v životě jedinců, stejně jako artikulace kritiky ekonomických struktur a kulturních vzorců, jež zakládají podřízení, vykořisťování, marginalizaci, závislost a zranitelnost pečujících osob i osob, které péči potřebují, jsou klíčové pro vymezení předpokladů a obsahu pojmu emancipace žen. V neposlední řadě je tudíž péče rovněž normativní koncept. Boje za redefinici principu společenského uznání a ocenění jsou mimo jiné výrazem požadavku uznání kolektivní odpovědnosti za péči o druhé a institucionalizaci ideálu vztahové autonomie.⁹¹ Protiválečné protesty vedené matkami, protesty proti represivní a asociální politice, proti etnickým konfliktům či proti globální chudobě atd., kterých je v moderní historii celá řada, jsou motivovány hodnotami spojenými s péčí stejně jako společenskou solidaritou, což poukazuje na provázanost těchto forem vztahové praxe, současně ale také na jejich vzájemnou neredukovatelnost.

Feministická teorie, která je kritická, usiluje o zakotvení ideálu spravedlnosti pomocí konceptů, které zohledňují význam vztahů péče současně s dalšími formami společenských vztahů. Taková teorie předpokládá východisko intersubjektivní ontologie, která subjekty vymezuje v jejich vzájemných vztazích a individuální autonomii definuje jako vztahový koncept. Subjektem spravedlnosti zde není abstraktní nezakotvený jedinec, nýbrž jedinci a skupiny situovaní v existujících společenských strukturách, institucích a vztazích s druhými. Spravedlnostní závazky tudíž nenabývají pouze podobu univerzálních závazků k zobecněným druhým, ale

⁹¹ Boje za veřejné zabezpečení péče, zdravotní a důchodové zabezpečení bez návaznosti na placené zaměstnání, za zařízení péče o děti, o postižené a o starší lidi jsou všechno příklady konkretizace tohoto obecného požadavku.

rovněž závazků vůči konkrétním druhým, se kterými nás pojí specifické morální či strukturální vztahy. Teorie spravedlnosti, jež by mohla být feministická, musí být kritická vůči takové interpretaci konkrétních vztahů, která tyto specifické závazky vymezuje opresivně vůči ženám. V hlavním sporu 80. a 90. let v rámci politické teorie, který probíhal mezi komunitarismem a liberalismem (viz Velek ed. 1996, Taylor 1997), tak feministická teorie, která pracuje s kritickým konceptem péče, stála víceméně mimo oba hlavní proudy. Společným východiskem autorek feministické teorie péče je právě odmítnutí jak liberálních premis, tak komunitaristické interpretace (srov. Held 2006; F. Robinson 1999; Tronto 1994). V řadě konstitutivních předpokladů se jejich pojetí významně překrývá s kritickou teorií, která může feministické teorii péče poskytnout širší rámec teorie spravedlnosti (srov. Hrubec 2011).

Omezení normativního potenciálu péče je ve společnosti ovlivňováno institucionálním rámcem a společenskými strukturami, ve kterých probíhá individuální a kolektivní jednání. Virginia Held, Joan Tronto i Fiona Robinson se ovšem zaměřují na rozbor dynamiky vztahového jednání a mají tendenci ponechat analýzu struktur na okraji pozornosti. Vztah jednání a struktur se však pro feminismus ukazuje jako zásadní. Ačkoli Iris M. Young upozornila na to, že tento problém vyžaduje hlubší rozpracování, než sama navrhuje, explicitně se tohoto problému dotýká. Vztah konceptu živoucího těla, těla-v-situaci, jehož kapacita jednání je umožňována i omezována společenskými institucemi a strukturami, a struktur – nejen genderových –, které jsou konstantně upevňovány a přetvářeny prostřednictvím kolektivního jednání aktérů, uchopuje pomocí odkazu na Bourdieův koncept habitu a Giddensovo pojetí duality struktury. Obecně k tomu dodává, že „[k]aždá osoba zažívá aspekty genderové struktury jako fakticitu, jako sociohistorické danosti, se kterými se musí vypořádat. ... Jakkoli jsou tyto možnosti volby a zdroje k jejich realizaci limitovány, každá osoba se ujímá těchto omezených možností, které genderové struktury svým vlastním způsobem nabízejí, a utváří své vlastní zvyky jako variace na tyto možnosti, nebo se aktivně snaží vzdorovat a změnit je.“ (Young 2010:

151; srov. 2008a) Výchozím předmětem zkoumání jsou ovšem pro Young struktury nespravedlností. Podle Amy Allen je však toto slabinou koncepce Young, která podle ní definuje moc pouze negativně. Amy Allen navrhuje rozšířit koncept moci o pozitivní aspekty individuálního a kolektivního zmocnění, které by napomohly dokreslit vzájemné působení aktérů a sociálních struktur (Allen 2008, srov. Arendt 1990).

Young ovšem pracuje s konceptem jednání, respektive kolektivního jednání, které je předpokladem naplnění politické odpovědnosti, tj. odstranění nespravedlivých struktur: „[O]dpovědnost, která hledí do budoucnosti, může být naplněna jenom prostřednictvím společného kolektivního jednání. Tento rys vychází ze samotné podstaty povahy sdílené odpovědnosti. Tisíce nebo dokonce miliony aktérů přispívají svým jednáním k procesům, které produkují nespravedlivé výsledky. Naše odpovědnost, kterou máme směrem k budoucnosti, spočívá ve změně institucí a procesů tak, aby jejich výsledky byly méně nespravedlivé.“ (Young 2008a: 93) Kapacitu ke kolektivnímu jednání, která je jedním z kritérií pro posouzení odpovědnosti, ale nevysvětluje.⁹² Aktéři jsou podle Young odpovědní v různé míře podle svého společenského postavení, z čehož plyne také možnost a jejich kapacita zpochybnit ustálené struktury a instituce, určitá odpovědnost ovšem podle ní leží i na obětech strukturálních nespravedlností. Struktury nadvlády a útlaku probíhají však napříč jednotlivými rovinami, přes lokální, národní, regionální až ke globální, odpovědnost tudíž nelze jednoduše vést od aktérů v bohatých zemích k aktérům v chudých zemích. Jako východisko rozboru kapacity kolektivního jednání musí být do centra analytického zájmu položeny *vztahy* mezi odlišně situovanými sociálními aktéry nejen ve vztahu k širším materiálním a politickým podmínkám, ale i mezi aktéry na různých úrovních, např. transnacionální korporace, transnacionální ekonomické

⁹² Young víceméně toto kritérium používá spíše ke stanovení časové posloupnosti při naplňování politické odpovědnosti, nikoli ve smyslu stanovení míry odpovědnosti, k čemuž jí slouží kategorie moci, privilegií a zájmů. Přestože možnost proměnit struktury podle Young nevypovídá o prioritě problému, může sloužit jako praktické pragmatické hledisko (viz Young 2008a).

a politické elity, národní a lokálních elity, ovládaní ale neutlačovaní v bohatých zemích a v chudých zemích, utlačovaní nebo globální chudí.

Ve své knize *Responsibility for Justice*, která po smrti autorky zůstala nedokončena, se Young věnuje i strategiím vyhýbání se přijetí odpovědnosti za globální strukturální nespravedlnosti (viz Nussbaum 2009: 139–140).⁹³ Identifikuje čtyři strategie: Zaprvé, strategie zvěcnění jakožto statický pohled na dané struktury, jejíž variací je i mnou dříve zmíněný přístup „soukromé charity“, kterým aktéři přijímají stávající struktury a alibisticky usilují o pozitivní redefinici vlastní role při jejich reprodukci. Zadruhé, odmítnutí samotného spojení se vzdálenými druhými prostřednictvím nepřímých strukturálních vazeb. Zatřetí, bezprostřední požadavky, které aktéry zaměstnávají jinými povinnostmi a odpovědnostmi vůči blízkým. Začtvrté, odmítnutí osobní odpovědnosti, v tomto případě je podle Young mylně aplikován koncept viny, který předpokládá konkrétní špatné jednání přímo vedoucí k újmě či nespravedlnosti. Zajímavá je tenze mezi odpovědností vůči blízkým a vzdáleným druhým, která je rovněž ústředním problémem feministické etiky péče. Young s odkazem na Levinase argumentuje, že tento etický problém nelze obejít a odpovědnosti vůči vzdáleným druhým se nelze vyhnout. Částečné řešení nabízí ve vytvoření kontinua odpovědnosti, ve kterém je péče a odpovědnost vůči blízkým naplňována v souladu s úsilím o globální spravedlnost a vymezena jako součást tohoto širšího úsilí.⁹⁴

Existují ale i další bariéry, na které Young neupozorňuje. První z těchto problémů s naplněním sdílené odpovědnosti spočívá v tom, že pokud jedinci změní své jednání izolovaně, nejenže nedocílí změny, jak upozorňuje Young, ale v případě, že makrostruktury zůstanou nezměněny, budou navíc vystaveni oni sami dalšímu

⁹³ Martha Nussbaum měla možnost pracovat s nedokončeným textem knihy Iris M. Young, samotná kniha bude pravděpodobně vydána posmrtně.

⁹⁴ Zatímco Young vycházela při identifikaci strategií vyhýbání se odpovědnosti z úvah o interpretaci společenských struktur, které fungují jako výmluvy, Jacob Schiff rozpracoval sociálně-psychologické dispozice, které blokují samotné uvědomění si strukturálních důsledků našeho jednání, podle něj jsou tyto dispozice stálejší než výmluvy, které lze vyvrátit racionální úvahou. Schiff identifikoval tři druhy těchto dispozic: absenci myšlení, zlý úmysl a ideologické zneuznání (Schiff 2008).

znevýchodnění nebo útlaku. Young sice upozorňuje, že míra odpovědnosti odpovídá možnosti ovlivnit instituce působící nespravedlnosti, nicméně možnost negativních důsledků na ty, kteří se odmítnou podílet na reprodukci utlačivých struktur, nezmiňuje. Tento moment výrazně snižuje motivaci k prosazení změny a podporuje neochotu odhlédnout od svého partikulárního individuálního zájmu, což účinně blokuje uvědomění si praktických strukturálních souvislostí nespravedlnosti a v důsledku i závislosti vlastního sebeurčení a rozvoje na odstranění těchto struktur. A právě zde se projevuje nedostatečně rozpracovaná rovina společenské dynamiky boje proti nadvládě a útlaku, jinými slovy vztah sociálních struktur a jednání aktérů sociální změny.

Druhým problémem jsou nezamýšlené důsledky kolektivního jednání, které mohou vést ještě k dalšímu zhoršení situace utlačovaných či ovládaných. K tomu dochází zaprvé v případech, kdy rámec snah o nápravu neodpovídá záběru nespravedlností,⁹⁵ anebo zadruhé, pokud jsou jednotlivé formy nespravedlnosti nahlíženy izolovaně. Pokud se přidržím rozboru vztahů péče, transnacionální praktiky péče představují první případ nezamýšlených důsledků, kdy je celospolečenský problém genderové dělby práce, útlaku a podřízení žen skrze reprodukční a pečující činnosti a nedocení péče řešen individuálně prostřednictvím najímání domácích pomocnic a pečovatelek, ve velké míře z řad imigrantek, což zpětně reprodukuje tradiční genderovou strukturu dělby práce a struktury globálních nerovností.⁹⁶ Chybný rámec je současně aplikován v širším kontextu procesů, který jsem nazvala deformovanou emancipací, jež je důsledkem druhého případu zohlednění pouze dílčích aspektů nespravedlnosti. Feministický protest proti tradiční dělbě práce a naturalizované interpretaci odpovědnosti žen za péči byl separován od kritiky tržního principu hodnocení výkonu, což vedlo jednak k zapojení žen na trhu práce jako sekundární pracovní síly, jednak k tržní komodifikaci péče, která pouze přidala druhou vrstvu zneuznání péče jako práce, která není zdrojem společenského ocenění.

⁹⁵ Rozborem nespravedlností, které plynou z nesprávného rámce, se zabývá např. Nancy Fraser (Fraser 2007).

⁹⁶ Obrácenou logiku, kdy jsou lokální genderové problémy řešeny globálně, využívají různé neokoloniální a hegemonní praktiky západních intervencí ve jméno ženských práv.

Snažila jsem se zde vysvětlit a kriticky zhodnotit nezamýšlené důsledky emancipace žen v podobě, v jaké je prosazována v západní pozdně moderní kapitalistické společnosti, na životy žen v socioekonomicky, kulturně či geopoliticky znevýhodněném postavení. Nezamýšlené důsledky boje proti genderové nespravedlnosti nás totiž v podmínkách globálních strukturálních nerovností přivedly do situace, kdy se na reprodukci struktur genderového útlaku a nadvlády podílejí také ti a ty, jichž samotných se tyto struktury negativně dotýkají, nicméně odstraněním svého individuálního břemene útlak posouvají pouze na jinou rovinu. Koncept odpovědnosti vycházející z globálního propojení společenských vztahů, který navrhla Young, je v tomto smyslu pro feministickou teorii velmi inspirativní. S tím souzní i reformulace feministického motta „osobní je politické“ z pera Arlie Hochschild: „Pro dnešní dny tudíž platí, že osobní je globální“ (Hochschild 2008: 126).

Zatímco Young se soustředila na vysvětlení základů politické odpovědnosti a založení etické odpovědnosti v globálních společenských strukturách, konkrétní institucionální návrhy realizace této odpovědnosti již nerozpracovala. Marek Hrubec rozpracovává koncept extrateritoriálního uznání, jež je právním zakotvením a institucionalizací modelu odpovědnosti založeného na propojení společenských vztahů. Současně s tím také ukazuje sociální a politické boje o prosazení této sociální a právní institucionalizace sociálního uznání (Hrubec 2008b, 2011). Dalším krokem pro zvážení síly konceptu politické odpovědnosti je kritická reflexe, již Martha Nussbaum podrobila rozlišení viny a odpovědnosti, které navrhla Young (Nussbaum 2009). Zatímco první konceptuální kritika Nussbaum zpochybňuje časovou distinkci viny za minulé újmy a odpovědnosti za budoucí nápravu, druhá se týká podle mého názoru podstatnějšího hlediska odlišení provinění od participace na strukturální nespravedlnosti, která není podmíněna špatným jednáním. S ohledem na první bod Nussbaum upozorňuje, že není možné odhlédnout od pohledu zpět a soustředit se výlučně na budoucnost. Podle mého názoru ale tato její výhrada předpokládá, že Young zamýšlela konceptem politické odpovědnosti nahradit koncept viny za minulé

újm. Young se naopak domnívá, že je nutné udržet oba tyto koncepty. Naše politická odpovědnost podle ní vychází z minulého i současného jednání, přičemž je nutné kriticky pojmenovat minulé i současné újmy, stěžejní pozornost ale směřuje k budoucí nápravě, nikoli k postihu za minulé jednání. S ohledem na druhý bod Nussbaum argumentuje, že aktéři, kteří nenaplní svoji politickou odpovědnost usilovat o odstranění nespravedlivých struktur a ustavení spravedlivých institucí, jsou „provinilí lhotejností“ (Nussbaum 2009: 142). Ačkoli souhlasím v tomto bodě s Nussbaum, domnívám se, že opomenula hlavní rozlišovací hledisko, které používá Young, mezi přímými vztahy zakládajícími provinění, a zprostředkovanými nepřímými strukturálními důsledky zakládajícími odpovědnost. Pokud tudíž opomenutí politické odpovědnosti zakládá vinu, je to vina jiného charakteru než vina, která pramení z negativních důsledků jednání vedeného špatným záměrem nebo z přímého podílu na jednání působícího nespravedlnost. Vráťme-li se k transnacionálním praktikám péče, zaměstnavatelé domácí pomocnice mohou být vinni za konkrétní špatné zacházení s nájemní domácí pomocnicí. Bez ohledu na jednotlivé konkrétní případy se ale řada dalších aktérů včetně těchto zaměstnavatelů svým jednáním legitimizující instituci nájemní domácí péče podílí na reprodukci genderových struktur dělby práce a globálních ekonomických a sociálních nerovností. Svým odlišným způsobem jsou tedy odpovědni za nápravu těchto nespravedlností. Pokud tuto odpovědnost nenaplní, v míře, v jaké jsou odpovědni za nápravu těchto struktur, jsou rovněž zprostředkovaně vinni za jejich udržování. Provinění lhotejností vůči reprodukci nespravedlivých společenských struktur potom poskytuje potřebné širší zakotvení lhotejnosti vůči potřebám druhých jako projevu nepečující reality a privilegované nezodpovědnosti, o které hovoří Tronto.

Jednotlivé aspekty, které omezují kapacitu ke kolektivnímu jednání nebo které vedou aktéry k odmítnutí politické odpovědnosti, jak ji konceptualizovala Young, můžeme doplnit relativně snadno identifikovatelným aspektem, kterým je pragmatický materiální zájem. Minimálně z krátkodobé perspektivy profituje v západních zemích

řada aktérů – od středních tříd po transnacionální profesionály – z udržování těchto nespravedlivých globálních struktur. Slovy Saskie Sassen životní standard v západních zemích závisí na „obslužné třídě“ nekvalifikovaných a málo placených imigrantů, imigrantek či dalších marginalizovaných skupin. Tento paradox nízkého finančního ohodnocení a zároveň nepostradatelnosti „obslužné třídy“ je podle ní v logice trhu legitimizován zejména skutečností, že tuto práci často vykonávají ženy imigrantky v neformálním sektoru (Sassen 2002). Jak jsem však ukázala, proces deformované emancipace rovněž fixuje genderovou dělbu práce a reprodukuje strukturální nedocení a zneuznání péče. Z dlouhodobého hlediska je tudíž profit v současné konstelaci zvýhodněných skupin žen z této společenské dynamiky přinejmenším pochybný.

Pohled zpět na vývoj feministických argumentů a interpretaci konceptu emancipace žen umožňuje odhalit konceptuální nedostatky, jejichž nezamýšleným důsledkem může být ideologické zneužívání emancipace žen, které ze samotné emancipace činí nástroj prosazování kulturní a ekonomické hegemonie. Ačkoli nebezpečí ztráty soukromého, jehož důsledkem je deformovaná emancipace, bylo ve feministickém pojetí emancipace postupně upozaděno, idea emancipace ve smyslu motta „osobní je politické“ jednoznačně obsahovala požadavek veřejného modelu péče, který by stál mezi tržním a tradičním modelem. V artikulaci boje proti tradičnímu autoritářství zůstalo ovšem zastíněno formování nové formy autoritářství v podobě imperativu trhu, který rezonuje s dominantním ideálem atomizovaného individualismu a logikou instrumentální racionality a který dnes představuje určující proti-diskurs k emancipaci žen.

Závěr

Ve své práci jsem se snažila ukázat, že současná podoba realizace ideje emancipace žen v západní pozdně moderní společnosti probíhá ve spojení s dynamikou globálního kapitalismu. Podoba a význam tohoto spojení je současně aktuální výzvou pro feministický sociologický výzkum. Základní tezí mé práce je poznatek, že v současné době je emancipace žen realizována v deformované podobě, kooptované do tržní logiky řízené principem zisku. Určité pozitivní momenty, ke kterým v oblasti genderových vztahů došlo, dnes závisejí do značné míry na zafixování genderových struktur pro některé skupiny žen. Selektivní prosazení pouze některých požadavků feministického hnutí, které byly v souladu s prosazovanými strukturálními změnami, zejména otevření sféry placené práce širokým skupinám žen, vedlo v proměňujícím se kontextu ekonomických vztahů k zablokování dalšího vývoje – tato skutečnost je známa jako zastavená genderová revoluce. Nezamýšleným důsledkem těchto změn ale bylo rovněž zasazení procesu emancipace žen v západní pozdně moderní společnosti do struktur globálních nerovností. Koncept zastavené genderové revoluce pojmenovává přetrvávající genderovou dělbu práce a oddělení soukromé a veřejné sféry, naproti tomu koncept deformované emancipace odkazuje na sociální nespravedlnosti, které jsou důsledkem ztracení soukromého a podřízení ideje emancipace instrumentálním imperativům trhu. Každodenní zkušenost marginalizovaných akteček globalizačních procesů vyjadřuje nové požadavky, v jejichž světle je nutné ideu emancipace žen nově rekonstruovat. Význam a předpoklady emancipace žen je dnes nutné sledovat v širším rámci vymezeném globálním propojením společenských vztahů, který je utvářen postupující transnacionální ekonomickou integrací. Obecnou dynamiku procesu deformované emancipace lze ukázat v oblasti vztahů péče a genderové dělby práce.

Emancipace není a priori definovaný ideál. Obsah tohoto pojmu je kontinuálně definován prostřednictvím bojů a protestů sociálních aktérek a aktérů, které a kteří se historicky prosazují se svými nároky a požadavky na společenskou změnu. Feministické hnutí se stalo klíčovým kolektivním aktérem v artikulaci ideje emancipace žen. Jedním z pilířů této ideje byly požadavky týkající se ocenění péče a přerozdělení odpovědnosti za péči a reprodukční práce. Principy požadavků feministického hnutí byly kondenzovaně vyjádřeny v mottu „osobní je politické“: záležitosti dosud striktně vylučované z veřejné sféry spravedlnosti byly redefinovány jako problémy politické veřejnosti. Protože odpovědnost za péči byla jednou z klíčových oblastí takto vylučovaných „soukromých“ záležitostí, je možné k interpretaci ideje emancipace žen přistupovat z hlediska konceptu péče. Koncept péče jako analytický nástroj vychází ze vztahové praxe péče, která je odlišná od dominantní formy odcizených vztahů v pozdně moderních kapitalistických společnostech a v níž jsou přítomny pozitivní fragmenty skutečnosti, které mohou sloužit jako základ normativního měřítka sociální kritiky. Zakotvení pojmu emancipace žen v konceptu péče jsem prezentovala pomocí kritické rekonstrukce feministického myšlení o péči, konkrétně autorek feministické etiky péče – Joan Tronto a Virginie Held – a feministické kritické teorie péče – Iris M. Young (kapitola 1). Pracovala jsem zde s teoretickými přístupy, které překročily paradigma práce, jehož prostřednictvím nebylo možné adekvátně zakotvit kritiku špatné fakticity a identifikaci dobré fakticity ve zkušenosti různými způsoby zneuznáných aktérů ve vztazích péče. Zatímco Held a Tronto pracují s paradigmatickým péče, Young svou teorii formuluje v paradigmatu uznání, které je možné interpretovat jako rámec zahrnující jak téma práce, tak péče. Tyto autorky vycházejí z kritiky zneuznání péče a pečujících, na jejichž základě formulovaly principy emancipace žen. Ve své kritické rekonstrukci jsem ale také sledovala, nakolik se tento metodologický požadavek promítl ve vysvětlení pozitivních prvků přítomných ve vztazích péče. Takto identifikované předpoklady mi sloužily jako východisko vlastního rozboru disertace.

Principy emancipace žen je možné z hlediska konceptu péče strukturovaně vyložit v rovině ontologické, morální, politické a sociální. V rovině ontologické jde především o odmítnutí atomistické ontologie, která na jedince nahlíží izolovaně od společenských vztahů jako na nezávislé a soběstačné aktéry. Emancipace žen je naopak založena na intersubjektivní ontologii, která vychází ze vzájemné závislosti jedinců a konstitutivního významu intersubjektivních vztahů pro individuální i společenský rozvoj. V rovině morální je emancipace žen založena na sociálních normách spojených s praxí péče, kterými jsou hodnoty vzájemného uznání a pozornosti, uchovávání, vnímavosti k potřebám druhých a vzájemné podpory. Held vychází z předpokladu, že péče je výlučným zdrojem solidarity (srov. Held 2006). Naproti tomu Young koncept péče nepřetěžuje, k čemuž mají sklony teoreticky etiky péče, praxi péče interpretuje jako jednu z forem vztahové praxe, nikoli jako všeobecně platný vzorec (srov. Young 2010). Young podobně jako Tronto (srov. Tronto 1994) ukazuje, že hodnoty péče nejsou v rozporu s hodnotami spravedlnosti a rovnosti, které je ale nutno interpretovat v souladu s intersubjektivní ontologií. Spravedlnost nemůže být vedena nestrannými principy a musí zohlednit rovněž partikulární vztahy ke konkrétním druhým. Rovnost v asymetrických vztazích vzájemné závislosti podle Young charakterizuje princip střídání se. V politické rovině emancipace žen vychází z požadavků na propojení soukromé a veřejné sféry, v sociální rovině pak z požadavků na redefinici principu výkonu jako měřítka společenského ocenění. Prakticky to potom předpokládá omezení platnosti tržních norem jako organizačního principu společenských vztahů.

Moje vlastní analýza deformované emancipace je založena na kritice a vysvětlení společenské formy péče v západní pozdně moderní společnosti z hlediska marginalizovaných akterek v globálním kontextu. Tímto prvním krokem jsem směřovala k zodpovězení otázky, jak a proč dochází k deformaci emancipace žen. Materiální základ deformované emancipace leží ve strukturách globálního kapitalismu, který se prosadil jako kvalitativně odlišný globální ekonomický systém. Po dosažení

tohoto extenzivního šíření nastupuje podle Williama Robinsona intenzivní šíření kapitalismu, které se v globální ekonomice stalo strategií akumulace zisku a které se promítá do ztržnění a komodifikace oblastí společenského života, které byly dříve z těchto vztahů vyloučeny (srov. W. Robinson 2009). Ztržněním soukromého se ovšem soukromé nestalo veřejným, jak požadovalo feministické hnutí, zůstalo soukromým uvnitř privátní ekonomické sféry. Současně zde dochází k rozpojení strategií akumulace zisku a předpokladů sociální reprodukce. Pohyblivý globální kapitál již není závislý na konkrétním místě a na konkrétních lidech. Náklady na sociální reprodukci jsou přenášeny na stát a komunity (zejména v chudých zemích) nebo komodifikovány a začleněny do procesu akumulace zisku (zejména v bohatých zemích). Deformovaná emancipace se tak v rozvinutých pozdně moderních kapitalistických společnostech stává spolu-hybatelkou ideologie konzumerismu, který tvoří kulturní základ globálního kapitalismu. Důsledky deformované emancipace jsou ovšem nejen kulturní, ale i materiální.

Komodifikace péče a transnacionální praktiky péče představují konkrétní procesy, které vytvářejí abstraktní proces deformované emancipace. Zatímco je však komodifikace péče pro deformovanou emancipaci konstitutivním procesem, není deformovaná emancipace podmíněna přítomností transnacionálních praktik péče v konkrétních vztazích. Nejedná se ovšem o dva oddělené procesy, komodifikace péče podmiňuje transnacionální praktiky péče, které zpětně posilují proces komodifikace péče. V dalším kroku jsem proto sledovala otázku, jak je možné argumentačně vyjádřit kritiku těchto konkrétních procesů. Snahy o společenské ocenění péče, které byly součástí bojů za emancipaci žen, vedly nakonec k rozšíření kategorie placené práce. Tento posun nebyl vyvolán pouze feministickými požadavky, ale především zájmem určujících ekonomických aktérů na intenzivním šíření tržních principů generujících zisk do dalších oblastí společenského života. Distinkce mezi produktivní prací a reprodukční prací nejenže zůstala zachována, promítla se rovněž do institucionalizace placené péče a domácích prací jako druhořadého zaměstnání.

V důsledku omezení principu výkonu na míru tržního úspěchu v pozdně moderních kapitalistických společnostech vzniká nová distinkce mezi prací zprostředkující uznání a prací, která uznání neposkytuje. V tomto kontextu komodifikace péče, ke které dochází v tržních vztazích, obsahuje paradoxní tendence: otevírá sice alespoň částečně možnost finančního ohodnocení péče, ale současně také institucionalizuje dvojité zneuznání péče – jednak jako ne-produktivní aktivity (ne-práce), jednak jako placené práce, která není zdrojem společenského uznání. Jak jsem ukázala, pouhý transfer peněz však nutně nevede ke komodifikaci péče, směna peněz získává význam komodifikace ve vztazích řízených autoritářskými imperativy trhu, jež jsou provázány se strukturou vlastnictví.

Imperativy trhu se navíc řídí odlišnými hodnotami než vztahy péče, které jsou tak postupně redukovány pouze na instrumentální prostředek vytváření zisku. V současných podmínkách strukturálních ekonomických a kulturních nerovností dochází navíc k prostoupení vztahů péče v jejich komodifikované podobě vztahy vykořisťování a podřízení, které mají tendenci osobu poskytující péči redukovat pouze na prostředek. Zde dochází ke konkrétnímu propojení komodifikace péče a transnacionálních praktik péče, které vykořisťování a podřízení usnadňují díky nastavení migračních politik v součinnosti s prohlubujícími se globálními nerovnostmi. Strategie tržního modelu péče, které jsou obhajovány jakožto efektivní propojení poptávky a nabídky, jsou ve skutečnosti využitím globálních nerovností za účelem zisku. Transnacionální praktiky péče jsou součástí uvedených širších vývojových tendencí spojených s transnacionalizací ekonomických struktur a nerovností, intenzivním šířením kapitalismu a navazujícím ztržením soukromého. Nejde tudíž pouze o výraz mezinárodní dělby práce, jak předpokládají autorky, které mluví o globálních řetězcích péče (srov. Parreñas 2001, Hochschild 2008). Transnacionální praktiky péče, které odkazují na proměny společenské formy péče, jež se stává závislou na transnacionální migraci, jsou důsledkem hlubší kvalitativní proměny globálního ekonomického systému dotýkající se celkové formy sociability.

Transnacionální praktiky péče ukazují ve vyhrocené podobě obecné tendence deformované emancipace.

Kritiku těchto procesů jsem proto empiricky zakotvila ve zkušenosti domácích pomocnic a pečovatelek prostřednictvím kritiky nájemní domácí péče. Instituce nájemní domácí péče, ve které jsou přítomny jak procesy komodifikace péče, tak často i procesy transnacionálních praktik péče, představuje výstižný příklad deformované emancipace. Vycházela jsem zde z řady výzkumů instituce nájemní domácí péče, moje analýza ovšem začínala tam, kde tyto výzkumy končí. Instituci nájemní domácí péče jsem analyzovala ve vztahu k obecnému procesu deformované emancipace a v souvislostech s dalšími paradoxními vývojovými tendencemi v pozdně moderních společnostech, které jsou z části nezamýšlenými důsledky selektivního prosazení dílčích feministických požadavků. Nadto jsem systematicky rozebrala vztahy uvnitř této instituce, kde jsem v závislosti na dimenzi osobního/neosobního a formálního/neformálního přístupu identifikovala čtyři mody interakce: paternalistický, resp. maternalistický vztah, instrumentalizovaný vztah, vztah smluvní profesionalizace a vztah personalismu. Na tyto čtyři mody jsou navázány čtyři možné přístupy: podřízenost, fiktivní zvěčnění, ocenění výkonu a respekt. Dále jsem ukázala, že osobní, formální vztah založený na respektu a rovnosti je v rámci stávajících struktur nerealizovatelný. Je ovšem nutno rozlišit dvě časové roviny normativity. V krátkodobém či střednědobém časovém horizontu je bezesporu primárně důležité zamezit nejtěžším formám vykořisťování a podřízení, které může vyústit ve vysoce instrumentalizovaný zvěčňující vztah. Stejně tak je nutné zajistit naplnění potřeb těch, kteří potřebují péči, při neexistenci či nedostatečnosti veřejného modelu péče. Z dlouhodobého časového horizontu je ovšem nutno zvážit konsekvence a možné nezamýšlené důsledky, které jednotlivé kroky institucionalizace a profesionalizace instituce nájemní domácí péče uvádějí v pohyb. Tato instituce posiluje tržní model péče, napomáhá reprodukovat tradiční genderovou dělbu práce i separaci soukromé a veřejné sféry jakož i sociální nerovnosti. Z dlouhodobého časového horizontu je

proto v rozporu s předpoklady emancipace žen. V tomto dlouhodobém horizontu se jako předpoklad emancipace žen ukazuje institucionalizace veřejného modelu péče, tím spíše v současném kontextu globálního propojení společenských vztahů. Veřejný model péče umožňuje překonat jak tradiční autoritářství, tak tržní autoritářství a založit sociálně spravedlivou společenskou formu péče.

Ve třetím kroku své analýzy jsem se zaměřila na normativní rovinu kritického konceptu péče, kdy mě zajímalo, jaký mají dosavadní rozborů význam pro návrhy globální spravedlnosti a reinterpretaci předpokladů emancipace žen z perspektivy sociálně zneuznaných aktérek globalizačních procesů. Koncept péče umožňuje vyjít z interní kritiky a zakotvit normativní měřítka ve vysvětlení pozitivních prvků fragmentárně přítomných ve skutečnosti a splňuje tedy nároky kritické teorie. Na základě rozboru jednotlivých feministických přístupů jsem ve své rekonstrukci sledovala i míru, v níž je koncept péče zobecnitelný pro artikulaci principů globální spravedlnosti. Zatímco feministická etika péče má tendenci konceptem péče kolonizovat veškeré formy sociability, feministická kritická teorie normativní potenciál konceptu péče interpretuje v širším rámci paradigmatu uznání. Limity tendence přetěžovat koncept péče se projevují zejména při pokusech o začlenění rozboru globálních nerovností a perspektivy sociálně zneuznaných aktérek globalizačních procesů do artikulace žádoucích norem společenského uspořádání. Rovina obecnosti kritického záběru konceptu péče musí totiž odpovídat rovině obecnosti normativních návrhů. Fiona Robinson (srov. F. Robinson 1999, 2006b), která rozpracovává normativní teorii v globální rovině z pozice etiky péče, reprodukuje nedostatky Held a částečně i Tronto. Jak jsem upozornila, jelikož koncept péče umožňuje zakotvení pouze některých aspektů sociální kritiky, nejsou obecné normativní návrhy formulované z této pozice dostatečně legitimizovány a mohou sklouznout ke spekulativnímu vymezení žádoucího společenského vývoje.

Při rekonstrukci kritického konceptu péče jsem tudíž identifikovala i jeho limity. Můj závěr, že koncept péče není všeobsáhlý a že založení globální spravedlnosti

vyžaduje rozšíření kategorií sociální kritiky, však není totožný se závěry některých autorek, které koncept péče chápou pouze jako morální ideál a jeho přínos spojují výlučně s intimní sférou (srov. Jaggar 1995, Narayan 1995). Aby se toto stalo jednoznačným, koncept péče nemůže být vnímán pouze jako morální kategorie, ale také jako politická a sociální kategorie. V pozdně moderních společnostech se společenská forma péče dotýká nejen intimních vztahů, ale i společenských vztahů v globální rovině, současně nejen morální, ale i materiální dimenze společenských vztahů v globálním kontextu. Koncept péče proto poskytuje důležitý vhled pro sociologické rozborů jako kategorie sociální kritiky také v globální rovině, zejména pokud jde o rozkrytí souvislostí genderových a sociálních nerovností. Strukturální nespravedlnosti sice není možné adekvátním způsobem uchopit pouze pomocí kritického konceptu péče, koncept péče je ale pro rozbor těchto struktur nezbytný. Jak jsem ukázala, deformovaná emancipace má svůj materiální základ ve strukturách globálního kapitalismu. Procesy deformované emancipace však zpětně tento systém reprodukuji jak v ideologické rovině konzumerismu, tak i v materiální rovině, kde se jednotliví aktéři prostřednictvím participace na procesech komodifikace péče a transnacionálních praktik péče podílejí na utváření a reprodukci materiálních sociálních nerovností. V tomto smyslu je pak třeba rozumět reformulovanému feministickému mottu, že z kritické a deskriptivní perspektivy „soukromé je globální“ (srov. Hochschild 2008).

Předpoklady emancipace žen je normativně nutné reformulovat v globálním kontextu. Kritický koncept péče může tuto rekonstrukci nasměrovat k tomu, aby byly zahrnuty požadavky marginalizovaných akterek v globálním kontextu, které přímo či zprostředkovaně umožňují alespoň částečnou emancipaci privilegovaných skupin žen. Zobecnění konceptů, které vycházejí z praxe péče – vztahové autonomie a vzájemné závislosti – využila Iris M. Young pro formulaci modelu odpovědnosti založeného na propojení sociálních vztahů (srov. Young 2008a), který jsem ukázala jako významný koncept jak pro teorii globální spravedlnosti, tak pro feministickou teorii. V případě

nenaplnění odpovědnosti za odstranění nespravedlivých struktur, na jejichž reprodukci se svým jednáním podílíme, jsme provinili lhostejností i přesto, že jsme se přímo nepodíleli na konkrétním špatném zacházení s konkrétními lidmi. Koncept politické odpovědnosti představuje základní princip emancipace žen, reformulované v kontextu globálního kapitalismu, stále však vycházející z předpokladu vztahové ontologie a pozitivních hodnot přítomných v praxi péče, které jsou platné i v širším kontextu úsilí o globální spravedlnost. K prosazení těchto principů v globálním kontextu je pak nutné rozvést právní rovinu uznání v nadnárodním a globálním rámci, k čemuž by měl další výzkum v této oblasti směřovat.

Přestože minimální předpoklady emancipace žen by měly být natolik obecné, aby umožňovaly interkulturní konsensus, hlavní podmínkou je, aby se emancipace dotýkala všech žen, včetně těch sociálně zneuznaných. Nutným předpokladem ideje emancipace žen je tudíž sociální spravedlnost. Pokud se na tyto vztahy díváme z perspektivy západní pozdně moderní společnosti, globální sociální spravedlnost se jeví i jako podmínka interkulturního dialogu, jak to formulovala Alison Jaggar (Jaggar 2010). Specificky v západní pozdně moderní společnosti je emancipace žen podmíněna odstraněním sociálních a kulturních nespravedlností mezi jednotlivými skupinami žen, na kterých je současná společenská forma péče postavena. Jak jsem ukázala, v situaci, kdy je emancipace některých skupin žen fakticky podmíněna zafixováním genderových a sociálních nespravedlností pro skupiny jiné, se jednotlivé pozitivní momenty z dlouhodobého hlediska stávají nestálými a historicky nahodilými. Prostřednictvím kritiky deformované emancipace jsem tudíž upozornila na potřebu zohlednit zkušenost sociálně zneuznaných skupin žen v globálním kontextu a rozkrýt principy tržního autoritářství, které z boje proti tradičnímu autoritářství činí nástroj reprodukce sociálních nerovností.

Literatura

- Adorno, Theodor W., Horkheimer, Max. 2009 (orig. 1944). *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha: Oikymenh.
- Allen, Amy. 2008. „Power and the Politics of Difference. Oppression, Empowerment, and Transnational Justice.“ *Hypatia* 23: 3: 156–172.
- Ally, Shireen. 2009. *From Servants to Workers. South African Domestic Workers and the Democratic State*. Ithaca: Cornell University Press.
- Anderson, Bridget. 2000. *Doing the Dirty Work. The Global Politics of Domestic Labor*. London & New York: Zed Books.
- Anderson, Elizabeth. 1993. *Value in Ethics and Economics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Arendt, Hannah. 1990. *On Revolution*. London: Penguin Books.
- Bailey, Alison. 1994. „Mothering, Diversity, and Peace Politics.“ *Hypatia* 9: 2: 188–198.
- Badinter, Elisabeth. 1998 (orig. 1980). *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt.
- Beauvoir, de Simone. 2003 (orig. 1947). *Pour une morale de l'ambiguïté*. Paris: Gallimard.
- Beauvoirová, Simone. 1967 (orig. 1949). *Druhé pohlaví (Výbor)*. Praha: Orbis.
- Beck, Ulrich. 1999. „Introduction: The Cosmopolitan Manifesto.“ Pp. 1–18 in týž. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 2000. *The Brave New World of Work*. New York: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 2003. „Toward a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent.“ *Constellations* 10: 4: 453–468.
- Beck, Ulrich. 2004. „Světová riziková společnost ještě jednou: hrozba terorismu.“ Pp. 397–418 in týž. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- Benería, Lourdes. 2003. *Gender, Development, and Globalization. Economics as if All People Mattered*. New York & London: Routledge.
- Benhabib, Seyla. 1988. „The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory.“ Pp. 77–95 in Benhabib, S., Cornell, D. (eds.). *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Benhabib, Seyla, Butler, Judith, Cornell, Drucilla, Fraser, Nancy. 1995. *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*. London & New York: Routledge.
- Benjamin, Jessica. 1988. *The Bonds of Love. Psychoanalysis, Feminism and the Problem of Domination*. New York: Pantheon Books.
- Bergoffen, Debra B. 2002. „Simone de Beauvoir and Jean-Paul Sartre: Woman, Man, and the Desire to be God.“ *Constellations* 9: 3: 409–418.

- Boltanski, Luc, Chiapello, Eve. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. London & New York: Verso.
- Bubeck, Diemut. 1995. *Care, Gender, and Justice*. Oxford University Press.
- Búriková, Zuzana, Miller, Daniel. 2010. *Au Pair*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, Judith. 2003 (orig. 1990). *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: Aspekt.
- Casals, Neus Torbisco, Idil, Boran. 2008. „Interview with Iris Marion Young.“ *Hypatia* 23: 3: 173–181.
- Cohen, G. A. 1988. *History, Labour, and Freedom. Themes from Marx*. Oxford: Clarendon Press.
- Cohen, G. A. 2006. *Iluze liberální spravedlnosti*. Praha: Filosofia.
- Collins, Patricia Hill. 1990. *Black Feminist Thought*. Boston: Unwin Hyman.
- Constable, Nicole. 2002. „Filipina Workers in Hong Kong Homes: Household Rules and Relations. Pp. 115–141 in Ehrenreich, Barbara, Hochschild, Arlie R. (eds.). *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Cox, Rosie. 2006. *The Servant Problem. Domestic Employment in a Global Economy*. London & New York: I. B. Tauris.
- Čermáková, Marie. 1995. „Gender, společnost, pracovní trh.“ *Sociologický časopis* 31: 1: 7–24.
- Čermáková, Marie. 1997. „Postavení žen na trhu práce.“ *Sociologický časopis* 33: 4: 389–404.
- Della Costa, Mariarosa, James, Selma. 1973. *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press.
- Delphy, Christine. 1997. *L'ennemi principal. Tome 1: Économie politique du patriarchat*. Paris: Syllepse.
- Ehrenreich, Barbara, Hochschild, Arlie R. (eds.). 2002. *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Ehrenreich, Barbara. 2002. „Maid to Order.“ Pp. 85–103 in Ehrenreich, Barbara, Hochschild, Arlie R. (eds.). *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Eisenstein, Hester. 2010. *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labor and Ideas to Exploit the World*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
- England, Paula, Folbre, Nancy. 1999. „The Cost of Caring.“ *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 561: 39–51.
- England, Paula. 2011. „Genderová revoluce. Nerovnoměrná a zastavená.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12: 1: 54–62.
- Federici, Silvia. 1980. „Wages Against Housework.“ Pp. 253–261 in Malos, Ellen (ed.). 1980. *The Politics of Housework*. London: Allison & Busby Ltd.
- Ferguson, Ann, Nagel, Mechtchild (eds.). 2009. *Dancing with Iris. The Philosophy of Iris Marion Young*. Oxford & New York: Oxford University Press.

- Fine, Robert. 2011. *Kosmopolitismus. Základní ideje globálního uspořádání*. Praha: Filosofia.
- Folbre, Nancy. 1995. „Holding Hands at Midnight: The Paradox of Caring Labor.“ *Feminist Economics* 1: 1. 73–92.
- Folbre, Nancy, Nelson, Julie. 2000. „For Love or Money – Or Both?“ *The Journal of Economic Perspectives* 14: 4: 123–140.
- Fortunati, Leopoldina. 1995 (orig. 1981). *The Arcane of Reproduction. Housework, Prostitution, Labor and Capital*. New York: Automedia.
- Fraser, Nancy. 1985. „What’s Critical About Critical Theory: The Case of Habermas and Gender.“ *New German Critique*, Issue 35: 97–131.
- Fraser, Nancy. 1989. „Struggle Over Needs: Outline of a Socialist-Feminist Critical Theory of Late Capitalist Political Culture.“ Pp. 161–187 in táž. *Unruly Practices. Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fraser, Nancy. 1997a. *Justice Interruptus: Critical Reflexions on the ‚Postsocialist‘ Condition*. New York: Routledge.
- Fraser, Nancy. 1997b. „A Rejoinder to Iris Young.“ *New Left Review* 223: 126–129.
- Fraserová, Nancy, Honneth, Axel. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia.
- Fraser, Nancy. 2007. *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.
- Fraser, Nancy. 2009. „Feminismus, kapitalismus a lest dějin. Gender, rovné příležitosti, výzkum 10: 2: 1–9.
- Fromm, Erich. 2010 (orig. 1956). *Umění milovat*. Praha: Český klub.
- Funk, Nanette, Mueller, Magda (eds.). 1993. *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York & London: Routledge.
- Gilliganová, Carol. 2001 (orig. 1982). *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál.
- Glenn, Evelyn Nakano. 1992. „From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 18: 1: 1–43.
- Glenn, Evelyn Nakano. 2010. *Forced to Care. Coercion and Caregiving in America*. London & Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hanisch, Carol. 1970. „The Personal Is Political.“ Pp. 76–78 in Firestone, S. (ed.) *Notes From the Second Year: Women’s Liberation. Major Writings of the Radical Feminists*. New York.
- Harris, Jerry. 2008. „Transnacionální kapitalistická třída a boj o hegemonii.“ Pp. 415–441 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

- Havelková, Hana. 1995. „Dimenze ‚gender‘ ve vztahu soukromé a veřejné sféry.“ *Sociologický časopis* 31: 1: 25–38.
- Held, Virginia (ed). 1995a. *Justice and Care. Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder: Westview Press.
- Held, Virginia. 1995b. „The Meshing of Care and Justice.“ *Hypatia* 10: 2: 128–132.
- Held, Virginia. 2002. „Care and the Extension of Markets.“ *Hypatia* 17: 2: 19–33.
- Held, Virginia. 2006. *The Ethics of Care. Personal, Political, and Global*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Hess, Sabine. 2000/2001. „Au-pairstvo: migračná stratégia mladých žien zo Slovenska.“ *Aspekt* 2/2000–1/2001: 265–271.
- Himmelweit, Susan. 1995. „The Discovery of “Unpaid Work”: The Social Consequences of the Expansion of “Work”.“ *Feminist Economics*, 1: 2: 1–19.
- Himmelweit, Susan. 1999. „Caring Labor.“ *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 561: 27–38.
- Hochschild, Arlie Russell. 1989. *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Hochschild, Arlie R. 2003. *The Commercialization of Intimate Life. Notes from Home and Work*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Hochschild, Arlie R. 2008. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ Pp. 107–128 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofía.
- Hondagneu-Sotelo, Pierrette, Avila, Ernestine. 2006. „‘I’m Here, But I’m There’: The Meanings of Latina Transnational Motherhood.“ Pp. 254–265 in Zimmerman, Mary K., Litt, Jacquelyn S., Bose, Christine E. (eds.). *Global Dimensions of Gender and Care*. Stanford: Stanford University Press.
- Hondagneu-Sotelo, Pierrette. 2001. *Doméstica. Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Honneth, Axel. (ed.). 2007a. *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofía.
- Honneth, Axel. 2007b. *Disrespect. The Normative Foundations of Critical Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Honneth, Axel. 2007c. „Rejoinder.“ Pp. 348–370 in Bert van den Brink and David Owen (eds.). *Recognition and power. Axel Honneth af the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honneth, Axel. 2008. *Reification: A New Look at an Old Idea*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Honneth, Axel. 2011. *Patologie rozumu. Dějiny a současnost kritické teorie*. Praha: Filosofía, v tisku.
- hooks, bell. 2000 (1984). *Feminist Theory. From Margin to Center*. London: Pluto Press.
- Hrubec, Marek. 2003. „Horkheimer a Marcuse: tvůrci programových tezí kritické teorie.“ *Filosofický časopis* 51: 4: 593–616.

- Hrubec, Marek. 2007. „K feministické kritické teorii zneuznání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8: 1: 13–15.
- Hrubec, Marek (ed.). 2008a. *Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*. Praha: Filosofia.
- Hrubec, Marek. 2008b. „Sociální spravedlnost v globálním kontextu. Extrateritoriální uznání globálních chudých. Pp. 143–178 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.
- Hrubec, Marek. 2011. *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia, v tisku.
- Horkheimer, Max. 2001. „Tradiční a kritická teorie.“ *Aluze* 5: 1: 74–106.
- Horkheimer, Max, Marcuse, Herbert. 2003. „Filosofie a kritická teorie.“ *Filosofický časopis* 51: 4: 617–638.
- Chodorow, Nancy. 1978. *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- ILO. 2011. *Convention Concerning Decent Work for Domestic Workers*. Online, naposledy navštíveno 28. 6. 2011. Dostupné na: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_157836.pdf>.
- Jaggar, Alison M. 1983. *Feminist Politics and Human Nature*. Totowa, NJ: Rowman & Allanheld.
- Jaggar, Alison M. 1995. „Caring as a Feminist Practice of Moral Reason.“ Pp. 179–202 in Held, Virginia. *Justice and Care. Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder: Westview Press.
- Jaggar, Alison M. 2001. „Is Globalization Good for Women?“ *Comparative Literature* 53: 4: 298–314.
- Jaggar, Alison M. 2009. „L’Imagination au pouvoir: Comparing John Rawls’s Method of Ideal Theory with Iris Marion Young’s Method of Critical Theory.“ Pp. 95–101 in Ferguson, Ann, Nagel, Mechtchild (eds.). *Dancing with Iris. The Philosophy of Iris Marion Young*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Jaggar, Alison M. 2010. „‘Zachraňte Aminu’: Globální spravedlnosti pro ženy a interkulturní dialog.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11: 1: 3–16.
- Jechová, Květa. 2009. „Osvobozená domácnost.“ Manuskript, 18 s.
- Jenson, Jane. 2008. „Writing Women Out, Folding Gender In: The European Union ‘Modernises’ Social Policy.“ *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 15: 2: 131–153.
- Kiczková, Zuzana, Szapuová, Mariana. 2005. „Rovnosť príležitostí cez prizmu etiky starostlivosti, alebo o starostlivosti ako sociálnej a politickej praxe.“ *Sociálna práca* 3: 56–70.
- Kiczková, Zuzana. 2006. „Sociálne materstvo: koncepcia a príbeh.“ Pp. 417–33 in Hanáková, P., Heczková, L., Kalivodová, E. (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON.

- Kiczková, Zuzana. 2009. „Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromou sférou z pohľadu žien.“ Pp. 156–174 in *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku*. Bratislava: Aspekt.
- Křištofová, Lenka. 2011. „Au-pair ako inštitucionálny problém.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum* 12: 1: 82–87.
- Křížková, Alena, Dudová, Radka, Hašková, Hana, Maříková, Hana, Uhde, Zuzana (eds.). 2008. *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: SLON.
- Kofman, Eleonore, Phiacklea, Annie, Raghuram, Parvati, Sales, Rosemary. 2000. *Gender and International Migration in Europe. Employment, Welfare and Politics*. London: Routledge.
- Kögler, Hans-Herbert. 2006. *Kultura, kritika, dialog*. Praha: Filosofia.
- Le Feuvre, Nicky a kol. 2011. „Remaking Economic Citizenship in Multicultural Europe. In Halsaa, Beatrice, Roseneil, Sasha, Sümer, Sevil (eds.). *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women's Movements, Gender and Diversity*. Houndmills & New York: Palgrave Macmillan, v tisku.
- Lister, Ruth. 2003. *Citizenship. Feminist Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lukács, George. 1975. *History and Class Consciousness. Studies in Marxist Dialectics*. Cambridge: MIT Press.
- Lutz, Helma (ed.). 2008. *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Burlington: Ashgate Publishing.
- Lutz, Helma. 2008. „When Home Becomes a Workplace: Domestic Work as an Ordinary Job in Germany?“ Pp. 43–60 in Lutz, Helma (ed.). *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Burlington: Ashgate Publishing.
- Mackenzie, Catriona, Stoljar, Natalie (eds.). 2000. *Relational Autonomy. Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Self*. Oxford: Oxford University Press.
- Marcuse, Herbert. 1991 (orig. 1964). *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.
- Marcuse, Herbert. 2003/2004 (orig. 1974). „Marxismus a feminismus.“ *Aspekt* 1: 157–160.
- Malos, Ellen (ed.). 1980. *The Politics of Housework*. London: Allison & Busby Ltd.
- Meagher, Gabrielle. 2002. „Is It Wrong To Pay For Housework?“ *Hypatia* 17: 2: 52–66.
- Mohanty, Chandra Talpade. 2007. „Očima Západu: Feministický výzkum a koloniální diskursy a Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘: Feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí.“ Pp. 309 – 356 in Oates-Indruchová, Libora (ed.). *Ženská literární tradice a hledání identit. Antologie angloamerické feministické literární teorie*. Praha: SLON.
- Narayan, Uma. 1995. „Colonialism and Its Others: Consideration On Rights and Care Discourses.“ *Hypatia* 10: 2: 133–140.

- Narayan, Uma. 1998. „Essence of Culture and a Sense of History: A Feminist Critique of a Cultural Essentialism.” *Hypatia* 13: 2: 86–106.
- Nagl-Docekal, Herta. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: SLON.
- Nelson, Julie A. 1999. „Of Markets and Martyrs: Is It OK to Pay Well for Care?” *Feminist Economics* 5: 3: 43–59.
- Nelson, Julia A., England, Paula. 2002. „Feminist Philosophies of Love and Work.” *Hypatia* 17: 2: 1–18.
- Nicholson, Linda. 1988. „Feminism and Marx: Integrating Kinship with the Economic.” Pp. 16–30 in Benhabib, Seyla, Cornell, Drucilla (eds.). *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nicholson, Linda. 1986. *Gender and History. The Limits of Social Theory in the Age of the Family*. New York: Columbia University Press.
- Noddings, Nel. 2003 (orig. 1984). *Caring. A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Nussbaum, Martha. 2009. „Iris Young’s Last Thoughts on Responsibility for Global Justice.” Pp. 133–145 in Ferguson, Ann, Nagel, Mechtchild (eds.). *Dancing with Iris. The Philosophy of Iris Marion Young*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Okin, S. M. a kol. 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- OSN. 1948. *Všeobecná deklarace lidských práv*. Online, naposledy navštíveno 28. 8. 2010. Dostupné na: <<http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020101>>.
- OSN. 1989. *Úmluva o právech dítěte*. Online, naposledy navštíveno 28. 8. 2010. Dostupné na: <<http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020108>>.
- Parreñas, Rhacel S. 2001. *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Pearson, Ruth. 2004. „The Social Is Political. Towards the Re-politicization of Feminist Analysis of the Global Economy.” *International Feminist Journal of Politics* 6: 4: 603–622.
- Radin, Margaret Jane. 1996. *Contested Commodities: The Trouble with trade in Sex, Children, Body Parts, and Other Things*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ray, Raka, Qayum, Seemin. 2003. „Grappling with modernity. India’s respectable classes and the culture of domestic servitude.” *Ethnography* 4: 4: 520–555.
- Ray, Raka, Qayum, Seemin. 2009. *Cultures of Servitude. Modernity, Domesticity, and Class in India*. Stanford: Stanford University Press.
- Robinson, Fiona. 1999. *Globalizing Care. Ethics, Feminist Theory, and International Relations*. Boulder: Westview Press.
- Robinson, Fiona. 2006a. „Beyond Labour Rights. The Ethics of Care and Women’s Work in the Global Economy.” *International Feminist Journal of Politics* 8: 3: 321–342.

- Robinson, Fiona. 2006b. „Care, Gender and Global Social Justice: Rethinking ‚Ethical Globalization‘.“ *Journal of Global Ethics* 2: 1: 5–25.
- Robinson, Fiona. 2010. „After Liberalism in World Politics? Towards an International Political Theory of Care.“ *Ethics and Social Welfare* 4: 2: 130–144.
- Robinson, William I. 2008. „Překonávání teorie imperialismu: globální kapitalismus a nadnárodní stát. Pp. 385–413 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofía.
- Robinson, William I. 2009. *Teorie globálního kapitalismu*. Praha: Filosofía.
- Robinson, William I. 2010. „Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites.“ Working Paper No. 2010/02, United Nations University – World Institute for Development Economic Research.
- Rollins, Judith. 1985. *Between Women: Domesticity and Their Employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ruddick, Sara. 2002 (orig. 1989). *Maternal Thinking. Towards a Politics of Peace*. Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- Sargent, Lydia (ed.). 1981. *Women and Revolution. A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press.
- Sarti, Raffaella. 2008. „The Globalization of Domestic Service – An Historical Perspective.“ Pp. 77 – 97 in Lutz, Helma (ed.). *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Burlington: Ashgate Publishing.
- Sartre, Jean-Paul. 2004. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad.
- Sassen, Saskia. 2000. *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Sassen, Saskia. 2002. „Global Cities and Survival Circuits.“ Pp. 254 – 274 in Barbara Ehrenreich, Arlie Russel Hochschild (eds.). *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book.
- Secombe, Wally. 1974. „The Housewife and Her Labour under Capitalism.“ *New Left Review* 83: 3–24.
- Sevenhuijsen, Selma. 1998. *Citizenship and the Ethics of Care. Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London & New York: Routledge.
- Schiff, Jacob. 2008. „Confronting Political Responsibility: The Problem of Acknowledgement.“ *Hypatia* 23: 3: 99–117.
- Schweickart, David. 2002. *After Capitalism*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. [slovenský překlad Schweickart, David. 2010. *Po kapitalisme*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.]
- Simons, Margaret. 1989. „Two Interviews with Simone de Beauvoir.“ *Hypatia* 3: 3: 11–27.
- Sklair, Leslie. 2000. „The Transnational Capitalist Class and the Discourse of Globalization.“ *Cambridge Review of International Affairs* 14: 1: 67–85.
- Sklair, Leslie. 2002. *Globalization. Capitalism and its Alternatives*. Oxford: Oxford University Press.

- Sklair, Leslie. 2003. *The Transnational Capitalist Class*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing.
- Social Watch. 2010. *Po pádu. Čas na změnu. Zpráva 2010*. Praha: Ekumenická akademie Praha.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1996. „Subaltern Talk: Interview with the Editors.“ Pp. 286–308 in Landry, Donna, Mclean, Gerald (eds.) *The Spivak Reader*. New York: Routledge.
- Standing, Guy. 1989. „Global Feminization Through Flexible Labor.“ *World Development* 17: 7: 1077–1095.
- Standing, Guy. 1999. „Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited.“ *World Development* 27: 3: 583–602.
- Suša, Oleg. 2010. *Globalizace v sociálních souvislostech současnosti. Diagnóza a analýza*. Praha: Filosofia.
- Šmausová, Gerlinda. 2011. „Emancipace, socialismus a feminismus.“ Pp. 195–206 in Oates-Indruchová, Libora (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: SLON.
- Taylor, Charles. 1997. „Nedorozumění v diskusi mezi liberály a komunitaristy.“ Pp. 465–494 in Kis, Janos (ed.). *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH.
- Taylor, Charles. 2001. *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha: Filosofia.
- Tong, Rosemarie. 2009. *Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction*. Boulder: Westview Press.
- Tronto, Joan C. 1994. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care*. New York & London: Routledge.
- Tronto, Joan C. 1995a. „Women and Caring: What Can Feminists Learn About Morality from Caring?“ Pp. 101–115 in Held, Virginia (ed.). *Justice and Care. Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder: Westview Press.
- Tronto, Joan C. 1995b. „Care as a Basis for Radical Political Judgements.“ *Hypatia* 10: 2: 141–149.
- Tronto, Joan C. 2002. „The ‚Nanny‘ Question in Feminism.“ *Hypatia* 17: 2: 34–51.
- Tronto, Joan C. 2008a. „The Ethics of Care: Personal, Political, and Global (review).“ *Hypatia* 23: 1: 211–217.
- Tronto, Joan C. 2008b. „Global Justice for Global Care Workers: Some Limits to Recognition and Redistribution.“ Příspěvek prezentován na Annual Meeting of the American Political Science Association, 28.–31. 8. 2008. Online, naposledy navštíveno 29. 8. 2010. Dostupné na: <http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/7/8/1/0/page_s278109/p278109-1.php>.
- Tronto, Joan C. 2010. „Creating Caring Institutions: Politics, Plurality, and Purpose.“ *Ethics and Social Welfare* 4: 2: 158–171.
- Uhde, Zuzana. 2009. „K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti.“ *Sociologický časopis* 45: 1: 9–29.

- Uhde, Z. 2010a. „On Sources of Structural Injustice: A Feminist Reading of the Theory of Iris M. Young.“ *Human Affairs: A Postdisciplinary Journal for Humanities & Social Sciences* 20: 2: 151–166.
- Uhde, Zuzana. 2010b. „Kritická teorie Iris M. Young: analýza strukturálních nespravedlností a genderu.“ Pp. 9–40 in I. M. Young. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Z. Uhde (ed.), Praha: Filosofía.
- Uhde, Zuzana. 2010c. „Feministický pohled na interkulturní dialog. Komentář k článku Alison M. Jaggar.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11: 1: 17–19.
- Uhde, Zuzana. „Autoritářství trhu: kritická diagnóza deformované emancipace žen.“ *Filosofický časopis*, v tisku.
- Ungerson, Clare. 1997. „Social Politics and the Commodification of Care.“ *Social Politics* 4: 3: 362–381.
- Ungerson, Clare. 2000. „The Commodification of Care: Current Policies and Future Politics.“ Pp. 173–200 in Barbara Hobson (ed.). *Gender and Citizenship in Transition*. New York: Routledge.
- Velek, Josef (ed.). 1996. *Spor o liberalismus a komunitarismus*. Praha: Filosofía.
- Velek, Josef. 2000. „Interpretace a spravedlnost podle M. Walzera.“ Pp. 97–148 in Walzer, Michael. *Interpretace a sociální kritika*. Praha: Filosofía.
- Voswinkel, S. 2007. „Obdiv bez ocenění? Paradoxy uznání dvojnásobně subjektivizované práce.“ Pp. 79–113 in Axel Honneth (ed.). *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofía.
- Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel. 2005. „Globalizace: dlouhodobá trajektorie světosystému.“ Pp. 45–64 in týž. *Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě*. Praha: SLON.
- Weir, Alison. 2008. „Home and Identity: In Memory of Iris Marion Young.“ *Hypatia* 23: 3: 4–21.
- Weldon, S. Laurel. 2007. „Difference and Social Structure: Iris Young's Critical Social Theory of Gender.“ *Constellations* 14: 2: 280–288.
- Widding Isaksen, Lise (ed.). 2010. *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies*. Lund: Nordic Academic Press.
- Williams, Fiona. 2011. „The Transnational Political Economy of Care and a Global Ethic of Care.“ In Mahon, Rianne, Robinson, Fiona (eds.). *The Global Political Economy of Care: Integrating Ethical and Social Politics*. Vancouver: UBC Press, v tisku.
- Yeates, Nicola. 2004. „Global Care Chains. Critical Reflections and Lines of Enquiry.“ *International Feminist Journal of Politics* 6: 3: 369–391.
- Yeates, Nicola. 2009. *Globalizing Care Economies and Migrant Workers*. Basingstoke: Macmillan.
- Young, Iris Marion. 1981. „Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual Systems Theory.“ Pp. 43–69 in Sargent, Lydia (ed.). *Women and Revolution. A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press.

- Young, Iris Marion. 1984. „Is Male Gender Identity the Cause of Male Domination?“ Pp. 127–146 in Trebilcot, Joyce (ed.). *Mothering. Essays in Feminist Theory*. Tatowa, NJ: Rowman & Allanheld Publishers.
- Young, Iris Marion. 1988. „Impartiality and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory.“ Pp. 57–76 in Benhabib, Seyla, Cornell, Drucilla (eds.). *Feminism as Critique. On the Politics of Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 1995. „Asymetrická reciprocita: O morální úctě, údivu a obohacené myšlence.“ *Aspekt* 2–3: 30–37.
- Young, Iris Marion. 1997a. „Communication and the Other: Beyond Deliberative Democracy.“ Pp. 60–74 in táž. *Intersecting Voices. Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 1997b. „Unruly Categories: A Critique of Nancy Fraser’s Dual Systems Theory.“ *New Left Review* 222: 147–160.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, Iris Marion. 2002. „Autonomy, Welfare Reform, and Meaningful Work.“ Pp. 40–60 in Kittay, Eva Feder, Feder, Ellen K. *The Subject of Care. Feminist Perspectives on Dependency*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Young, Iris Marion. 2005. *On Female Body Experience. „Throwing Like a Girl“ and Other Essays*. New York: Oxford University Press.
- Young, Iris Marion. 2007a. „Recognition of Love’s Labor. Considering Axel Honneth’s Feminism.“ Pp. 189–212 in Bert van den Brink and David Owen (eds.). *Recognition and power. Axel Honneth of the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, Iris Marion. 2007b. *Global Challenges. War, Self-Determination and Responsibility for Justice*. Cambridge: Polity Press.
- Young, Iris M. 2008a. „Odpovědnost a globální spravedlnost: model odpovědnosti založené na sociálních vztazích.“ Pp. 65–106 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.
- Young, Iris Marion. 2008b. „Serialita genderu: úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem.“ *Sociální studia* 5: 1: 121–142.
- Young, Iris Marion. 2009. „Kritické poznámky k *Potížím s genderem*.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 10: 2: 55–57.
- Young, Iris Marion. 2010. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Z. Uhde (ed.), Praha: Filosofia.
- Zimmerman, Mary K., Litt, Jacquelyn S., Bose, Christine E. (eds.). 2006. *Global Dimensions of Gender and Care*. Stanford: Stanford University Press.

Abstrakt

Autorka v disertační práci prezentuje feministickou rekonstrukci konceptu péče ve světle globalizačních procesů a proměn pozdně moderních společností. Metodologicky práce vychází z metod současné kritické teorie společnosti. Termín re-konstrukce odkazuje na interpretaci, v níž se autorka na společenskou formu péče dívá z hlediska sociálně zneuznaných aktérek globalizačních procesů.

Autorka nejprve předkládá rozbor přístupů a východisek teoretiček, které reprezentují hlavní orientace feministické teorie péče, přičemž se zaměřuje především na přístupy, jež překonávají paradigma práce. Po náčrtu historických východisek feministické teorie péče v existencialismu a marxismu se konkrétně zaměřuje na feministickou etiku péče Joan Tronto a Virginie Held a kritickou teorii péče Iris M. Young. Poté přistupuje k hlavní analýze disertační práce, v níž autorka kriticky analyzuje a vysvětluje společenskou formu péče v západní pozdně moderní společnosti. Současné tendence obecně charakterizuje jako proces deformované emancipace. Tuto diagnózu podrobně rozpracovává prostřednictvím kritického rozboru konkrétních procesů v podobě komodifikace péče a transnacionálních praktik péče, který aplikuje na kritiku instituce nájemní domácí péče jako paradigmatický příklad těchto procesů. Následně rozbor deformované emancipace zasazuje do kontextu vývoje globálního ekonomického a sociálního řádu a v komparativní perspektivě interpretuje normativní předpoklady globální spravedlnosti formulované z pozic feministické etiky péče (Fiona Robinson) a kritické teorii péče (Iris M. Young). Z těchto rozborů poté vyvozuje předpoklady emancipace žen v globálním kontextu. V závěru souhrnně prezentuje rekonstrukci kritického konceptu péče a jeho významu v úsilí o artikulaci principů globální spravedlnosti.

Abstract

The author presents a feminist reconstruction of a critical concept of care in the light of globalizing processes and changes of late modern societies. The methodological approach is based on methods of contemporary Critical theory of society. The notion of re-construction refers to interpretation in which the author looks at social form of care from the perspective of socially misrecognized actors of globalizing processes.

The author, firstly, discusses approaches and foundations of theorists who represent main interpretations of feminist theory of care; she focuses mainly on approaches overcoming the paradigm of labour. Specifically, after the outline of historical points of departures of feminist theory of care in existentialism and Marxism, she focuses on feminist ethics of care of Joan Tronto and Virginia Held and Iris M. Young's Critical theory of care. Afterwards she develops the main analysis of the thesis in which the author critically analyzes and explains social form of care in Western late modern society. She characterizes contemporary tendencies as process of distorted emancipation. She develops this more abstract diagnosis by critical analysis of concrete processes, specifically commodification of care and transnational care practices. Subsequently she applies it on the critique of the institution of hired domestic care as a paradigmatic example of these processes. Lastly, she presents a connection of the analysis of distorted emancipation and the development of global economic and social order and she interprets in comparative perspective normative conditions of global justice developed within feminist ethics of care by Fiona Robinson and critical theory of care by Iris M. Young. She draws a conclusion on prerequisite of emancipation of women in global context. In the conclusion, she summarizes the reconstruction of a critical concept of care and its relevance in the effort to articulate principles of global justice.